સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો હિંદભરમાં પ્રચાર કરતી
અજોડ સંસ્થા

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

અને

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા

લગભગ ૭૮ વર્ષથી સદ્ગત ધર્મપ્રેમી શેઠ શ્રી વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત આ સંસ્થા પારમાર્થિક અનેક શુભ-ખાતાઓ ચલાવે છે સંસ્થાના મુખ્ય કાર્યો-ધાર્મિક શિક્ષકો તૈયાર કરવા, ગામોગામની ધાર્મિક પાઠશાળાઓની પરીક્ષકો મોકલી ધાર્મિક પરીક્ષાઓ લેવરાવવી તેમજ નવી કે બંધ પડેલી પાઠશાળાઓને પુનઃ શરૂ કરાવવી, ધાર્મિક પુસ્તકોનું પ્રકાશન અને આય ઓફીસ પાલીતાણા દ્વારા ફ્રી દવાખાનું, સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને અધ્યયન કરવા માટે શ્રી સૂક્ષ્મતત્ત્વ બોધ પાઠશાળા, શ્રી ફ્રતધૂપ ખાતુ, શ્રી તળેટીએ ગિરિરાજની પૂજાભક્તિ, ૭ ગાઉની પ્રદક્ષિણાનું ભાતા ખાતુ વગેરે અનેક ધાર્મિક ખાતાઓ ચલાવે છે

કોઈપણ જૈન ભાઈ-બહેનોને સંસ્થામા સહકારરૂપે જે કાંઈ રકમ ભેટ મોકલવી હોય તે નીચેના સ્થળે મોકલવાથી પાકી પહોંચ મળી શકશે.

-: મદદ મોકલવાનાં સ્થળો :-

[૧] શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા (ઉ. ગુ)
[૨] શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-પાલિતાણા [સૌરાષ્ટ્ર]

અપૂર્ણ છે, અને તેમાં અનેક વિદ્વાનોના અનેક મતભેદો છે. તેમજ નક્કી થયેલ ઘણા સિદ્ધાંતો પાછળથી તદ્દન જુદા જ સ્વરૂપમાં બદલાઇ ગયા છે. તથા પ્રથમની શોધો કેવળ હાસ્યાસ્પદ જેવી થઇ પડવાના પણ ઘણા દાખલા છે. જ્યાં સુધી તે સાયન્સ સંપૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી તેની સાથે તુલના કરવીજ નકામી છે. પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણસિદ્ધ જેવી બાબતમા પણ જુદું જ દૃષ્ટિબિંદુ અને નવા મુદ્દાઓ મળતા આશ્ચર્યકારક રીતે ફેરફાર થઈ ગયા છે, અને અભિપ્રાય બદલવા પડ્યા છે. સારાંશ કે–હાલનુ સાયન્સ શોધાઈ ને સંપૂર્ણ ન થાય ત્યા સુધી તેની સાથે પ્રાચીન તત્ત્વોની તુલના કરવી, અને તેના ઉપર શ્રદ્ધા-અશ્રદ્ધાનો આધાર રાખવો એ કેવળ નકામી બાબત છે. તે ઉપરથી અમો કહેવા એ ઇચ્છીએ છીએ કે–"કોઈએ શાસ્ત્રીય બાબતો ઉપરથી શ્રદ્ધા ખેંચી લઈ પાઠ્યક્રમમાંથી તેવા ગ્રંથો કે પ્રકરણો બાદ કરી નાખી વિદ્યાર્થીઓના મનને જૈનશાસન પ્રત્યે શંકિત કરવાનો દોષ ન સેવવો જોઈએ. પરંતુ ઉલટા આ વિષયના સંગીન અભ્યાસીઓ વધારી તેના વિશેની શોધોમાં ઉત્સાહિત કરવા જોઈએ."

હાલનુ સાયન્સ શોધાય છે. તેની અનેક શાખાઓ છે. અને શાખાઓની પેટાશાખાઓ પણ અનેક છે. અને તે દરેકની મોટી મોટી પ્રયોગશાળાઓમાં શોધો ચાલી રહી છે, અને ત્યા અનેક અખતરાઓ થાય છે ત્યારે તેનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા મનમા થાય છે કે–"વાહ! અત્યારની ગોરી પ્રજા શોધો પાછળ કેટલી જહેમત ઉઠાવી રહેલ છે?"

આ તરફ જ્યારે ભારતના શાસ્ત્રો અને તેમાં ખાસ કરીને જૈનશાસ્ત્રો જોઇએ છીએ, ત્યારે અત્યારે પણ તેના કરતાં અનેકગણા વિજ્ઞાનો અને તેની શાખા-પ્રશાખાના તથા તેની એ શાખા-પ્રશાખાઓના વિચારો મળે છે, ત્યારે તો એમજ થાય છે કે–"બસ, અનન્ત જ્ઞાનીઓ વિના આમાંનો એક પણ શબ્દ સંભવિત જ નથી."

એટલું ખરૂં છે કે–આજે વિજ્ઞાનની કોઇ પણ શોધ માટે કરોડો રૂપિયા ખર્ચાતા હોય છે મોટા મોટા આલીશાન મકાનો, તેનુ વિવેચન કરનારા મોટા મોટા પુસ્તકો અને અખતરા માટે અસંખ્યાબંધ સાધનો નજરે પડે છે, ત્યારે જૈનશાસ્ત્રમા એ વાત એકાદ પદ, ગાથા કે નાના પ્રકરણમા આપેલી દીઠી હોય છે. હાલનું વિજ્ઞાન અને જૈનશાસ્ત્રમાં આવતા વિજ્ઞાનોની તુલના કરવી એ ઘણું જ ગંભીર અને મહાન કાર્ય છે. લગભગ અશક્ય જ છે તો પણ વિચાર કરતા એટલું સમજી શકાયુ છે કે–હાલના કેટલાક

હાલ પણ પ્રકાશની, હવાની, યંત્રોની, પશુ-પક્ષિ વિગેરેની ગતિઓના વેગ માપન્મે જણાવેલા હોય છે.

સારાંશ કે-હાલના સાયન્સ કરતાં અનેક ગણા વિજ્ઞાનોનો વિચાર આજે પણ જૈનશાસ્ત્રોમા તરવરતો જણાય છે. અને તે શાસ્ત્રના ઉપદેશનું ખાસ ધ્યેય જીવનમાં ઉપયોગી થવાનું, અને જીવનને ઉન્નત બનાવવાનું છે. તે ઉપદેશ કોઈપણ કાળે ઉપયોગીમાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવો છે એ તેની વિશેષ મહત્તા છે. એ જીવનમાર્ગ જે નક્કી કર્યો છે તે સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનના બોધ વિના શકય નથી.

હાલનું સાયન્સ હજુ કોઈપણ પ્રકારનો જીવનનો માર્ગ નક્કી કરી શકે તેમ નથી, કેમકે-તે પોતે જ અપૂર્ણ છે સંપૂર્ણ થયા વિના જીવનમાર્ગ નક્કી થઈ શકે જ નહીં, અને જ્યાં સુધી જીવનમાર્ગ નક્કી ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેનો ગમે તેવો ચમત્કાર હોય, તો પણ તે કેવળ પાણી વલોવવા બરાબર જ છે, અને ત્યાં સુધી જૈનશાસનનો માર્ગ જ પ્રાણીઓને શરણરૂપ હોવાથી, એમ જ સાબિત કરે છે કે-જૈન આગમો સર્વજ્ઞ પ્રણીત છે. પછી તેમાં કેટલીક બાબતો અત્યારે ન મળતી હોય, વિચ્છિન્ન થયેલી હોય, છુટી છવાઇ મળતી હોય; છતાં જગતની તે એક મહાન વસ્તુ છે. જગતનું અનન્ય શરણ છે. માટે તેના ઉપર કોઈ પણ બ્હાનાથી અશ્રદ્ધા કેળવવી ન જોઈએ તેના જેવું જગતમાં બીજુ કોઈ પણ પાપ હોઈ શકે નહી. માટે જ મિથ્યાત્વ સૌથી વધારે ભયંકર છે.

આ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરવાની સામાન્ય રીત.

૧ પ્રથમ મૂળ ગાથાઓ મોઢે કરેલી હોવી જોઈએ.

૨ પછી ફક્ત એકલા શબ્દાર્થ સાથે ગાથાર્થ કરી જવા.

૩. પછી દરેકમાં પાછળ આપેલ અને લઘુસંગ્રહણીમાં શરૂઆતમાં આપેલ કોઠાઓ મોઢે કરી લેવા, જેથી મુખ્ય મુખ્ય વિષયો બરાબર આવી જશે

૪. પછી વિશેષાર્થ વાંચવો, અને સમજવો તથા તેનું મનન કરવું.

૫ શુદ્ધિપત્રક પ્રમાણે પ્રથમથી જ બરાબર સુધારી લેવું.

સં. ૧૯૮૨ આ. સુ. ૧૦ પ્રકાશક મહેસાણા

• શુદ્ધિપત્રક •

દંડક

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૧૦	સર્વસ·જીવ	સર્વ-સજીવ
૧૩	૦૪	માતઅજ્ઞાન	મતિઅજ્ઞાન
૧૭	૦૭	મકટબર્ધ	મર્કટબંધ
૪૬	૧૫	કર્ડ્ક	કંડક
૫૬	૧૯	આધક	અધિક
૬૬	૧૪	દષ્ટિ	દૃષ્ટિ
૬૭	૦૫	,,	,,
૬૭	૧૬	,,	,,
૭૪	૨૩	उपयोग	उपयोगा
૭૮	૧૨	असखा	असंखा
૮૨	૨૪	देसूण	देसूण
૮૩	૦૧	વિકલેન્દ્રયોનું	વિકલેન્દ્રિયોનુ
૮૪	૦૪	રિથતિ	સ્થિતિ
૮૬	૫	पणगाइ	पणगाइ
૯૨	૨૦	विवज्जिया	विवज्जिया
૯૨	૨૩	सव्वे	सव्वे
૧૦૮	૭	कमेण	कमेण
૧૦૯	૧	जाणो	जोणी
૧૦૯	૨૬	हिययस्य	हिययरस
૧૧૨	૨	जिन	जिन
૧૨૨	૨૮	મગિ	સૂરિ

લઘુસંગ્રહણી

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૨	૧	જંબુ	જંબૂ
૨૪	૩	अठ्ठावोसं	अट्ठावीसं
૨૫	૨૧	दव्रडढं	दिवड्ढं
૨૫	૩૧	घणूणि·	घणूणि
૪૦	૦૨	સહઆક	સહસાંક
૪૦	૧૦	ગિરિકૂટો	ગિરિકૂટો
૪૧	૧૮	द्वे	द्वे
૪૧	૧૮	ष्ट्य	ष्ट्य
૪૧	૨૧	ए रस	एगारस
૪૧	૨૨	सठ्ठि	सट्ठि
૪૧	૨૬	,,	,,
૪૧	૨૭	वउरो	चउरो
૫૧	૬	सहस्ते	सहस्ते
૫૩	૭	क्षेत्रना	क्षेत्रनो
૫૩	૧૭	कुरू	कुरु
૫૩	૧૮	स स्साई	सहस्साई
૫૭	૧૬	सको । f	सकोशानि
૫૭	૧૬	सिन्दर्शी	सिन्ध्वो
૫૭	૧૭	ति	इति
૫૭	૧૯	वि थरो	विद्यरो
૬૪	૩	सम प्ता	समाप्ता
૬૪	૧૫	દ્રોથી	દ્વારોથી
૬૬	૧૭	૫ડુંક	૫ડુક
૬૭	૨૪	ભુમિકૂટના	ભૂમિકૂટના

તદુપરાંત પ્રેસદોષથી જે ટાઈપ ઊડયા ન હોય તે સુધારીને વાંચવું-

મંગળ, વિષય, સંબંધ, અધિકારી અને પ્રયોજન.

नमिउं चउवीसजिणे, तस्सुत्तवियारलेसदेसणओ;
दंडगपएहिं ते च्चिय थोसामि, सुणेह भो ! भव्वा !॥१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नत्वा चतुर्विंशतिजिनान्, तत्सूत्रविचारलेशदेशनतः,
दण्डकपदैस्तानेव, स्तोष्यामि शृणुध्व भो ! भव्याः ! ॥१॥

શબ્દાર્થ.—

नमिउं=નમસ્કાર કરીને	दंडग=દંડકનાં
चउवीस=ચોવીશ	पएहिं=પદોવડે, પદોદ્વારા
जिणे=જિનેશ્વરોને	ते=તે શ્રી જિનેશ્વરોને
तस्सुत्त=તેઓના-સૂત્રમાંનો સિદ્ધાન્તમાંનો	च्चिय=નિશ્ચય, જ
वियार=વિચાર, સ્વરૂપ	थोसामि=સ્તવીશ, સ્તુતિ કરીશ
लेस=લેશ, અલ્પ	सुणेह=સાંભળો
देसणओ=દેખાડવાથી, કહેવાથી	भो=હે !
	भव्वा=ભવ્ય પ્રાણિઓ !

અન્વયસહિત પદચ્છેદ

चउवीस-जिणे नमिउं, दंडग-पएहिं तस्सुत्त-वियार-लेस-देसणओ ते च्चिय थोसामि, भो ! भव्वा ! सुणेह ॥१॥

ગાથાર્થ:

ચોવીશ જિનેશ્વરોને પ્રણામ કરીને, દંડકપદો દ્વારા તેઓના સૂત્રોમાંના વિચારના લેશભાગને બતાવતો બતાવતો તેઓની જ હું સ્તુતિ કરીશ, તો હે ભવ્ય જીવો ! તમે સાંભળો. ૧

વિશેષાર્થ:

આ ગાથામાં—મંગળાચરણ, વિષય, સંબંધ, પ્રયોજન, અને અધિકારી ગણાવેલા છે.

૧ મંગલાચરણ—ગ્રન્થરચના રૂપ ઉત્તમ કાર્યની સફળતામાં કોઈપણ વિઘ્ન ન આવે, માટે હિતસ્વી અને આસ્તિક શિષ્ટપુરુષોની

આ ગ્રન્થનાં બીજાં નામો

૧ દંડકપદોને મુખ્ય [પણે ઉદ્દેશીને] રાખીને વિષયનું વિવેચન કરેલું હોવાથી આ ગ્રન્થનું એક નામ **દંડક પ્રકરણ** છે.

૨ દંડકપદોને મુખ્યપણે રાખીને વિવેચનપદ્ધતિ રાખેલી હોવા છતાં; તેના ઉપર જે જે દ્વારોથી આગમોમાં વિચાર કરવામાં આવેલો છે, તે વિચાર પણ મહત્ત્વનો હોવાથી તથા પ્રકરણની મૂળ ગાથાઓ ૩૬ હોવાથી બીજું નામ **વિચારષટ્-ત્રિંશિકા** છે.

૩ આ પ્રકરણની રચના એવી કરવામાં આવી છે કે-દંડકપદો ઉપર વિચાર થતો જાય અને તીર્થંકર ભગવંતોની વિનતિ રૂપે સ્તુતિ થતી જાય, તેથી ત્રીજું નામ **વિજ્ઞપ્તિષટ્-ત્રિંશિકા** પણ છે.

૪ અથવા વિચાર અને વિનતિને સાથે જોડીને વિચાર અને વિજ્ઞપ્તિ=એટલે **વિચાર-સ્તવ** એવું ચોથું નામ છે. [બીજા પણ એવા ઘણા ગ્રન્થો છે, કે જેમાં સ્તુતિ અને અમુક કોઈ પણ એક વિષય સંકળાયેલો હોય છે.]

૫ દંડકપદો ઉપર આગમગ્રન્થોમાં ઘણાં જ વિસ્તારથી અનેક દ્વારોનું વિવેચન મળે છે, ત્યારે આ ગ્રન્થમાં બતાવેલાં દ્વારોમાં માત્ર તેમાંથી કેટલાં-પ્રચલિત-વિશેષ ઉપયોગી-તથા મુખ્ય મુખ્ય સંગ્રહ્યાં છે. માટે લઘુ-સંગ્રહણી એવું પાંચમું નામ પણ જોવામાં આવે છે.

[૩ જી, ૪ થી, ૧૦ મી, ૧૬ મી, ૧૭ મી. ગાથાઓ તો સ્પષ્ટ રૂપે બીજા ગ્રન્થોની જણાય છે.]

અન્વયસહિત પદચ્છેદ

ગાથાવત્—

શબ્દાર્થ :—

नेरइया=નારકો	तिरिय=તિર્યંચ
असुराई=અસુરકુમાર વગેરે	मणुस्सा=[ગર્ભજ] મનુષ્ય
पुढवाई=પૃથ્વીકાય વગેરે	वंतर=વ્યન્તર
बेन्दियादओ=દ્વીન્દ્રિય વગેરે	जोइसिय=જ્યોતિષી
गब्भय=ગર્ભજ	वेमाणी=વૈમાનિક

ગાથાર્થ :

નારકો, અસુરકુમાર વગેરે, પૃથ્વીકાય વગેરે, દ્વીન્દ્રિય વગેરે, ગર્ભજ-તિર્યંચ અને મનુષ્યો, વ્યન્તર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક. ૨.

વિશેષાર્થ :

૧ રત્નપ્રભા નારક, ૨ શર્કરાપ્રભા નારક, ૩ વાલુકાપ્રભા નારક, ૪ પંકપ્રભા નારક, ૫ ધૂમપ્રભા નારક, ૬ તમઃપ્રભા નારક, અને ૭ તમસ્તમપ્રભા નારક, એ પ્રમાણે સાત પૃથ્વીના ભેદને અનુસરીને ૭ પ્રકારના નારકનો ૧ દંડક ગણ્યો છે.

તથા ૧ ×અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ વિદ્યુત્કુમાર, ૪ સુવર્ણકુમાર, ૫ અગ્નિકુમાર, ૬ દ્વીપકુમાર, ૭ ઉદધિકુમાર, ૮ દિશિકુમાર, ૯ વાયુકુમાર અને ૧૦ સ્તનિતકુમાર એ ૧૦ પ્રકારના ભવનપતિ દેવોના ૧૦ દંડક છે.

તથા પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-તેજસ્કાય (=અગ્નિકાય)-વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય એ પૃથ્વીકાય વગેરે પાંચ સ્થાવરોના અથવા પાંચ એકેન્દ્રિયોના ૫ દંડક છે.

દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-અને ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડક છે.

તથા ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧, ગર્ભજ મનુષ્યનો ૧, ૧૬ [1]વ્યન્ત-

× ૧૫ પ્રકારના પરમાધાર્મિક દેવોને આ અસુરકુમાર નિકાયમાં ગણવા

૧. વ્યન્તરો સર્વ મળી ૧૦૫ પ્રકારના છે, તેના ભેદ ગ્રન્થાન્તરે [illegible]

રોનો ૧, ૫ જ્યોતિષીનો ૧. અને ૨૬ વૈમાનિક[1] દેવોનો ૧ દંડક મળી ૫ દંડક છે એ સર્વ મળી ૨૪ દંડક છે.

પ્રશ્ન:-દશ ભવનપતિના ૧૦ દંડક ગણ્યા, તો ૧૬ વ્યન્તરોનો, ૫ જ્યોતિષીઓનો, ૨૮ વૈમાનિકોનો અને ૭ નારકોનો એકેક દંડક કેમ ગણ્યો? તથા સમ્મૂર્ચ્છિમ જીવો કેમ ન ગણાવ્યા?

ઉત્તર-સિદ્ધાન્તોમાં પૂર્વ પુરુષોએ એ પ્રમાણે જ દંડકની ગણત્રી કરેલી હોવાથી આ ગ્રન્થમાં પણ સિદ્ધાન્તને અનુસારે દંડકોની સંખ્યા રાખેલી છે.

સમ્મૂર્ચ્છિમ તિર્યંચો તથા સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો વિષે માત્ર પ્રસંગથી ૪૦ મી ગાથાના અર્થમાં કહીશું.

૨૪ દ્વારોનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ

१ २ ३
[संखित्तयरी उ इमा, सरीरमोगाहणा य संघयणा;
४ ५ ६ ७ ८ ९
सन्ना संठाण कसाय, लेसिन्दिय दु समुग्घाया ॥३॥
१० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८
दिट्ठी दंसण नाणे जोगुवओगोववाय चवण ठिई;
१९ २० २१ २२ २३ २४
पज्जत्ति किमाहारे, सन्नि गइ आगई वेए ॥४॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ

संक्षिप्ततरा त्वियं, शरीरमवगाहना च संहननानि ।
संज्ञासंस्थानकषाय-लेश्येन्द्रियद्विसमुद्घाताः ॥ ३ ॥
दृष्टिर्दर्शनं ज्ञानं, योग उपयोग उपपातश्च्यवनं स्थिति ।
पर्याप्ति किमाहारं, संज्ञिर्गतिरागतिर्वेदः ॥ ४ ॥

---

૧ ૧૨ કલ્પ ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તર એ ૨૬ પ્રકારના વૈમાનિક દેવ છે ૩ કિલ્બિષિક દેવો-પહેલા બીજા-ત્રીજા ચોથા અને છઠ્ઠા કલ્પના દેવોમા, અને ૯ લોકાન્તિકને પાચમા બ્રહ્મકલ્પમા ગણવા

૨ પ્રશ્નરત્નાકર (સેનપ્રશ્ન) ગ્રન્થમા કહ્યુ છે કે-"प्रश्न-चतुर्विंशतिदण्डकमध्ये भवनाधिपानां दण्डकदशकं प्रोक्तमपरेषां व्यन्तरादिकानां दण्डक एकैकः प्रोक्तस्तत्र किं कारणम्? उत्तरः-अत्र सूत्रकृतां विवक्षैव प्रमाणमिति=૨૪ દંડકમા ભવનપતિઓના ૧૦ દંડક કહ્યા અને બીજા વ્યન્તર વગેરેનો એકેક દંડક કહ્યો તેનું શું કારણ? ઉત્તર-એમા સૂત્રકારોની વિવક્ષા (તથાપ્રકારની કહેવાની ઇચ્છા) એજ પ્રમાણ છે."

શબ્દાર્થ :

सखित्तयरी=અતિ સંક્ષિપ્ત
उ=વળી
इमा=આ
सरीर=શરીર
ओगाहणा=અવગાહના
संघयणा=સંઘયણ
सन्ना=સંજ્ઞા
सठाण=સંસ્થાન
कसाय=કષાય
लेस=લેશ્યા
इंदिय=ઇન્દ્રિય
समुग्घाया=સમુદ્‌ઘાત
दिट्ठी=દૃષ્ટિ
दंसण=દર્શન
नाणे=જ્ઞાન (૫) અજ્ઞાન (3)
जोग=યોગ
उवओग=ઉપયોગ
उववाय=ઉપપાત, જન્મ
चवण=ચ્યવન, મરણ
ठिई=સ્થિતિ, આયુષ્ય
पज्जत्ति=પર્યાપ્તિ
किमाहारे=કિમાહાર, દિગાહાર
सन्नि=સંજ્ઞા
गइ=ગતિ
आगई=આગતિ
वेए=વેદ

उ सखित्तरी इमा, सरीर ओगाहणा य संघयणा ।
सन्ना संठाण कसाय, लेसा इन्दिय दु समुग्घाया ॥ ३ ॥
दिट्ठी दंसण नाणे, जोग उवओग उववाय चवण ठिई ।
पज्जत्ति किमाहारे, सन्नि गइ आगई वेए ॥ ४ ॥

ગાથાર્થ :

અતિ સંક્ષિપ્ત× સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે—શરીર-અવગાહના-સંઘયણ-સંજ્ઞા-સંસ્થાન-કષાય-લેશ્યા-ઇન્દ્રિય-બે સમુદ્‌ઘાત-દૃષ્ટિ--દર્શન-જ્ઞાન--અજ્ઞાન--યોગ-ઉપયોગ-ઉપપાત-ચ્યવન-સ્થિતિ-પર્યાપ્તિ-કિમાહાર-સંજ્ઞિ-ગતિ-આગતિ અને વેદ.

× [illegible] દંડકમાં ઉતારવા યોગ્ય દ્વારો ઘણા છે, તો પણ અતિ સંક્ષિપ્ત રીતે [illegible] દ્વારો જ ઉતાર્યાં છે, તે કારણથી, અથવા આ બે ગાથાઓ વર્તમાન [illegible] શ્રીચંદ્ર મહર્ષીના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ ૩૦૦ લગભગ ગાથાવાળી સંગ્રહણી [illegible] નામના પ્રકરણની છે, તે કારણથી પણ આ પ્રકરણની વૃત્તિ-[illegible] રૂપચંદ્ર મુનિએ આ દંડક પ્રકરણનું લઘુ સંગ્રહણી નામ ગણ્યું [illegible] ની પહેલી ગાથા—

વિશેષાર્થ:—

૨૪ દંડકપદમાં ઉતારવા-જાણવા યોગ્ય દ્વારો ૨૪ થી પણ ઘણાં છે, તો પણ અહિં અતિસંક્ષેપમાં કેવળ ૨૪ દ્વારોનો જ સંગ્રહ કર્યો છે, માટે મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કે इमा=આ (સંગ્રહણી) सन्खित्तयरी=અતિ સંક્ષિપ્ત છે, જેથી વૃત્તિકર્તાએ આ પ્રકરણનું નામ લઘુ* સંગ્રહણી રાખ્યું છે.

૨૪ દ્વારો અને તેના પેટા ભેદો.

દ્વાર	ભેદ		દ્વાર	ભેદ
૧ શરીર— ૫	ઔદારિક		૪ સંજ્ઞા ૪-૬-૧૦ ૧૬	આહાર
	વૈક્રિય			ભય
	આહારક			મૈથુન
	તૈજસ			પરિગ્રહ
	કાર્મણ			ઓઘ
૨ અવગાહના ૬	ઔદારિક	જઘન્ય		લોક
		ઉત્કૃષ્ટ		ક્રોધ
	વૈક્રિય	જઘન્ય		માન
		ઉત્કૃષ્ટ		માયા
	આહારક	જઘન્ય		લોભ
		ઉત્કૃષ્ટ		મોહ
૩ સંઘયણ ૬	વજ્રઋષભ નારાચ			ધર્મ
	ઋષભ નારાચ			સુખ
	નારાચ			દુઃખ
	અર્ધ નારાચ			જુગુપ્સા
	કિલિકા			શોક
	છેવટ્ઠું			

प्रणम्य परया भक्त्या, जिनेन्द्रचरणाम्बुजम् ।
लघुसंग्रहणीटीका, करिष्येऽहं मुदा वराम् ॥१॥

અર્થ:—અત્યંત ભક્તિવડે શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવંતના ચરણકમળને નમસ્કાર કરી હું (રૂપચન્દ્રમુનિ) હર્ષપૂર્વક આ લઘુસંગ્રહણી પ્રકરણની શ્રેષ્ઠ ટીકા કરીશ.

* પરન્તુ આ પ્રકરણની સ્વોપજ્ઞ (શ્રી ગજસારમુનિ કૃત) અવચૂરિમાં તો "આ ૨૪ દ્વારની બે ગાથાઓ લઘુસંગ્રહણી પ્રકરણમાંથી લીધેલી, એમ કહેલ છે, તેથી લઘુસંગ્રહણી બીજો જ ગ્રન્થ છે અને તે ૩૦૦ લગભગ ગાથાવાળી બૃહત્સંગ્રહણી છે.

- ૫ સંસ્થાન ૬
  - સમચતુરસ્ર
  - ન્યગ્રોધ પરિમંડળ
  - સાદિ
  - વામન
  - કુબ્જ
  - હુંડક
- ૬ કષાય. ૪
  - ક્રોધ
  - માન
  - માયા
  - લોભ
- ૭ લેશ્યા ૬
  - કૃષ્ણ
  - નીલ
  - કાપોત
  - તેજો
  - પદ્મ
  - શુક્લ
- ૮ ઇન્દ્રિયો ૫
  - દ્રવ્ય ૧૦
    - અભ્યન્તર નિવૃત્તિ ૫
      - સ્પર્શન
      - રસન
      - ઘ્રાણ
      - ચક્ષુઃ
      - શ્રોત્ર
    - બાહ્ય નિવૃત્તિ ૫
      - સ્પર્શન
      - રસન
      - ઘ્રાણ
      - ચક્ષુઃ
      - શ્રોત્ર
  - ભાવ ૧૦
    - લબ્ધિ ૫
      - સ્પર્શન
      - રસન
      - ઘ્રાણ
      - ચક્ષુઃ
      - શ્રોત્ર
    - ઉપયોગ ૫
      - સ્પર્શન
      - રસન
      - ઘ્રાણ
      - ચક્ષુઃ
      - શ્રોત્ર
- ૯ સમુદ્ઘાત ૭
  - વેદના
  - કષાય
  - મરણ
  - વૈક્રિય
  - તૈજસ
  - આહારક
  - કેવલી
- ૧૦ દૃષ્ટિ ૩
  - મિથ્યા
  - મિશ્ર
  - સમ્યક્
- ૧૧ દર્શન ૪
  - ચક્ષુઃ
  - અચક્ષુઃ
  - અવધિ
  - કેવલ
- ૧૨ જ્ઞાન ૫
  - મતિ
  - શ્રુત
  - અવધિ
  - મનઃપર્યાય
  - કેવળ
- ૧૩ અજ્ઞાન ૩
  - મતિ
  - શ્રુત
  - વિભંગજ્ઞાન
- ૧૪ યોગ ૩
  - મન ૪
    - સત્ય
    - અસત્ય
    - સત્યાસત્ય
    - અસત્યઅમૃષા
  - વચન ૪
    - સત્ય
    - અસત્ય
    - સત્યાસત્ય
    - અસત્યઅમૃષા
  - કાયા ૭
    - ઔદારિક
    - વૈક્રિય
    - આહારક
    - ઔદારિકમિશ્ર
    - વૈક્રિય મિશ્ર
    - આહારક મિશ્ર
    - તૈજસકાર્મણ

૧૫ ઉપયોગ ૧૨
- સાકાર ૮
  - મતિ જ્ઞાન
  - શ્રુત જ્ઞાન
  - અવધિ જ્ઞાન
  - મતિઅજ્ઞાન
  - શ્રુતઅજ્ઞાન
  - વિભંગ જ્ઞાન
  - મનઃપર્યાય,,
  - કેવળજ્ઞાન
- નિરાકાર ૪
  - ચક્ષુ દર્શન
  - અચક્ષુ દર્શન
  - અવધિ દર્શન
  - કેવળ દર્શન

૧૬ ઉપપાત
- એક સમયમાં કેટલા?
- કેટલો વખત નહીં?

૧૭ ચ્યવન
- એક સમયમાં કેટલા?
- કેટલો વખત નહીં?

૧૮ સ્થિતિ
- જઘન્ય
- ઉત્કૃષ્ટ

૧૯ પર્યાપ્તિ
- આહાર
- શરીર
- ઇન્દ્રિય
- શ્વાસોચ્છ્વાસ
- ભાષા
- મન

૨૦ કિમાહાર
- ૧ ત્રણ દિશાનો
- ૨ ચાર દિશાનો
- ૩ પાંચ દિશાનો
- ૪ છ દિશાનો

૨૧ સંજ્ઞા ૩
- હેતુવાદોપદેશિકી
- દીર્ઘકાલિકી
- દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી

૨૨ ગતિ
- કયા દંડકમાં જાય?

૨૩ આગતિ
- કયા દંડકમાંથી આવે?

૨૪ વેદ ૩
- પુરુષ
- સ્ત્રી
- નપુંસક

૨૫ અલ્પબહુત્વ (પ્રાસંગિક)

ઉપયોગી વ્યાખ્યાઓ

૧. શરીર

શરીર, દેહ, કાયા વગેરે પર્યાય નામો છે. શરીરનો શબ્દાર્થ નાશવંત થાય છે. शीर्यते यत्, तत् शरीरम् શરીર પાંચ છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણ.

૧ ઔદારિક-ઉદાર તે ઔદારિક શરીર ઉદાર એટલે[1] વિશાળ,

---

૧ વિશાળ—દેવો અને નારકો સિવાય તમામ જીવોને હોય છે. તે

ઉદારગુણ, ઉત્તમ, સ્થૂલ, ઉંચું.

૨ વૈક્રિય શરીર—વિક્રિયાવાળું તે વૈક્રિય. વિક્રિયા એટલે *જુદી જુદી ક્રિયાઓ અથવા વિશિષ્ટ=× અદ્ભુત ક્રિયાઓ, આ શરીર ઔદારિક કરતાં કંઈક વધારે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાંથી રચાય છે. તેનું બંધારણ સ્વાભાવિક રીતે બંધાય છે, પરંતુ ઔદારિકની પેઠે તેમાં સાત ધાતુનો ક્રમ નથી હોતો.

શરીર તીર્થંકર ભગવંતો, ચક્રવર્તિઓ, ગણધરો, કેવળી મહાત્માઓ, વાસુદેવો, બળદેવો, પ્રતિવાસુદેવો, નારદો, રુદ્રો, વગેરે મહાપુરુષોને પણ હોવાનો વિશાળ ગુણ ધરાવે છે.

ઉદારગુણ—મોક્ષ અને અનન્ત લબ્ધિઓ પણ આ શરીર મારફત જ મેળવી શકાય છે.

ઉત્તમ—બીજા ચાર શરીરો કરતા આ શરીર ઉત્તમ બાંધો, શરીરની સુંદરતા અને કાન્તિ (તીર્થંકરોની અપેક્ષાએ) ધારણ કરી શકે છે.

સ્થૂલ—આઠ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓમાની ઔદારિક શરીરપણે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વર્ગણામા પુદ્ગલ પરમાણુઓ થોડા હોય છે, પરંતુ તેનો પરિણામ સ્થૂલ હોય છે એવી સ્થૂલ વર્ગણાનું બનેલું હોવાથી સ્થૂલ

ઉંચુ-મોટું—બીજા શરીરોની સ્વાભાવિક ઉંચાઇ કરતાં ઔદારિક શરીરની ઉંચાઈ સૌથી વધારે છે. એટલે કે દશહજાર યોજનથી પણ કંઈક અધિક ઉંચાઈ છે.

* જુદી જુદી ક્રિયાઓ—નાનું થઈ મોટું થાય, મોટું થઇ નાનું થાય, એક અનેક, ભૂચર, ખેચર, ભારે, હલકુ, દૃશ્ય, અદૃશ્ય, વગેરે અનેક ફેરફારવાળું થઈ શકે છે.

× અદ્ભુત—લાખ યોજનથી પણ કાંઈક અધિકતા સુધી મોટું થઇ શકે છે, તેમજ દેવોના સૌન્દર્યની અપેક્ષાએ અદ્ભુત છે

આ શરીર દેવો તથા નારકીને ભવપ્રત્યયિક હોય છે, અને લબ્ધિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મનુષ્યો અને બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાયને લબ્ધિપ્રત્યયિક હોય છે લબ્ધિ પ્રત્યયિક બે પ્રકારનુ છે—તપશ્ચર્યાદિકથી મુનિઓને હોય, તે ગુણપ્રત્યયિક અને વાયુકાય, ચક્રવર્તિ અને વાસુદેવ વગેરેને તપશ્ચર્યાદિક વિનાજ કાર્યપ્રસંગે બનાવી શકવાની શક્તિથી હોય, તે લબ્ધિપ્રત્યયિક કહેવાય છે કિંઋપ્રસંગે આને પણ ભવપ્રત્યયિક કહે છે.

૩ આહારક શરીર—*આમર્ષોષધિ વગેરે લબ્ધિવાળા +ચૌદ પૂર્વધર મુનિમહાત્માઓજ ખાસ કરીને આહારકવર્ગણાના પુદ્ગલોનું આહરણ-ગ્રહણ કરીને બનાવે છે, માટે-તેનું નામ આહારક શરીર કહેવાય છે. આ શરીરની રચના કરવાનું પ્રયોજન એ હોય છે કે-તે પૂર્વધર પુરુષોને કોઇ પણ જાતનો સંશય પડે, ત્યારે શરીર બનાવીને દૂર કે નજીક વિચરતા કેવળી ભગવંતો કે તીર્થંકર ભગવંતો પાસે મોકલવા, તથા તીર્થંકર ભગવંતોની સમવસરણાદિક ઋદ્ધિ જોવા, એક હાથ જેવડું [મૂઠી વાળેલા એક હાથનું], વૈક્રિય શરીર કરતાં અતિશય દેદીપ્યમાન શરીર બનાવી મોકલે છે. ત્યાંજ વંદનાદિક કરી પાછું આવી આત્મ-પ્રદેશો મૂળ ઔદારિક શરીરમાં દાખલ થતાં તુરતજ વેરાઈ જાય છે. આ શરીર વખતે ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જેમ મૂળ અને બનાવેલા બન્ને ય શરીરો વચ્ચે આત્મપ્રદેશોની લાંબી શ્રેણી થાય છે.

આ શરીરની વર્ગણાઓ વૈક્રિયશરીરની વર્ગણા કરતાં સૂક્ષ્મ અને તેજસ્વી હોય છે. આ શરીર આખા સંસારચક્રમાં ૪ વારજ કરી શકાય છે.

૪ તૈજસ શરીર—તૈજસ્ વર્ગણાના પુદ્ગલોમાંથી આ શરીર રચાય છે. શરીરમાં અને જઠરમાં જે ગરમી જણાય છે, તે આ શરીરની છે. તપશ્ચર્યા વિગેરેથી આ શરીરને એવું તૈયાર કરી શકાય છે કે-જેથી બીજાને ક્રોધથી શાપ આપી બાળી શકાય છે, અથવા અનુગ્રહબુદ્ધિથી બીજા બળતા પદાર્થોને ઠંડક આપી બુઝાવી પણ દઈ શકાય છે. તે વખતે તેનું નામ તેજોલેશ્યાની લબ્ધિ અને શીતલેશ્યાની લબ્ધિ કહેવાય છે.

આ શરીર કાર્મણ શરીર સાથે અનાદિકાળનો સંબંધ ધરાવે છે, અને આહારક શરીરની વર્ગણા કરતાં આ શરીરની

* આમર્ષોષધિ એટલે શરીરમા કે તેના કોઇપણ અવયવમા એવી લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે કે, જેના સ્પર્શમાત્રથી જ સર્વે રોગો નાશ પામે છે.

+ આ લબ્ધિઓ વિના તથા ચૌદ પૂર્વધર વિના આહારક લબ્ધિ હોતી નથી.

સંજ્ઞાઓ	ક્યા કર્મના ઉદયથી ?
१ आहार—ખાવાની ઈચ્છા	અશાતાવેદનીયના ઉદયથી
२ भय—બીક	ભય મોહનીયના ઉદયથી
३ मैथुन—વિષયસેવનની ઇચ્છા	વેદ મોહનીયના ઉદયથી
४ परिग्रह—સંગ્રહની ઈચ્છા	લોભ મોહનીયના ઉદયથી
५ ओघसंज्ञा—૧ પૂર્વ સંસ્કાર[1] ૨ મોઘમ-મુંગું ૩ સામાન્ય શબ્દ-અર્થનું ભાન ૪ (દર્શનોપયોગ)	મતિ જ્ઞાનાવરણીયના તથા દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી
६ लोकसंज्ञा-૧ લોકવ્યવહારને[2] અનુસરવાની વૃત્તિ ૨ શબ્દ-અર્થનું વિશેષજ્ઞાન ૩ (જ્ઞાનોપયોગ)	,,
७-८-९-१०-क्रोध, मान, माया, लोभ	કષાયમોહનીયના ઉદયથી
११ मोह—મમત્વ	મોહનીયના ઉદયથી
१२ धर्म—ધર્મ કરવાની વૃત્તિ	મોહનીયના ક્ષયાદિથી
१३ सुख—સુખની આનંદની લાગણી	રતિ મોહનીયના ઉદયથી
१४ दुःख—દુઃખની લાગણી	અરતિમોહનીયના ઉદયથી
१५ जुगुप्सा-કંટાળાની લાગણી	જુગુપ્સા મોહનીયના ઉદયથી
१६ शोक-દિલગીરીની લાગણી	શોકમોહનીયના ઉદયથી

જીવ જે સંજ્ઞિ અથવા અસંજ્ઞિ કહેવાય છે, તે આ અનુભવ-સંજ્ઞાઓથી નહિં પણ આગળ કહેવાતી દીર્ઘકાલિકી આદિ સંજ્ઞાઓથી છે.

૧ વેલડીઓ સપાટ જમીન છોડી ભીંત ઝાડ અથવા વાડ ઇત્યાદિ ઉપર ચઢે છે, તે (અથવા બાળકો જન્મતાં જ સ્તનપાન કરે છે) ઇત્યાદિ ઓઘસંજ્ઞા છે

૨ [illegible] છે, કૂતરા યમને દેખે છે, બ્રાહ્મણો દેવ છે, કાગડા ઋષિ અથવા પૂર્વજ છે, મયૂરીને મોરની પાંખના વાયુથી અથવા મોરના અશ્રુ [illegible]થી ગર્ભ રહે છે, કર્ણ કાનમાંથી થયો, અગસ્ત્ય ઋષિ સમુદ્ર પી ગયા [illegible] અનેક લૌકિક [illegible] નાઓ તે લોકસંજ્ઞા

તથા આ સંજ્ઞાઓમાંથી દેવને મુખ્યત્વે પરિગ્રહસંજ્ઞા અને લોભસંજ્ઞા છે, નારકને ભયસંજ્ઞા તથા ક્રોધસંજ્ઞા છે, તિર્યંચોને આહાર તથા માયા સંજ્ઞા અને મનુષ્યોને મુખ્યત્વે મૈથુનસંજ્ઞા અને માનસંજ્ઞા છે.

૫. સંસ્થાન ૬

સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રમાણ યુક્ત અથવા પ્રમાણ રહિત થયેલા શરીરનો જે આકાર તે સંસ્થાન, તે ૬ પ્રકારનાં છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન—શરીરના સર્વ અવયવો સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે [1]પ્રમાણસર હોય, તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહેવાય. ગર્ભજ મનુષ્યને અંગે વિચારીએ તો પર્યંકાસને (પદ્માસન વાળી) બેઠેલા મનુષ્યના ડાબા ઢીંચણથી જમણો ખભો, જમણા ઢીંચણથી ડાબો ખભો, ડાબા ઢીંચણથી જમણો ઢીંચણ, અને પર્યંકાસનના મધ્ય ભાગથી નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, એ ચારેય માપમાં સરખાં હોય તો [सम=સરખાં ચતુ:=(બે ખભા બે ઢીંચણ રૂપ) ૪-ચાર, अस्र=બાજુ અથવા ખુણાવાળું] સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહેવાય.

---

૧ પુરુષ પોતાના અંગુલથી ૧૦૮ અંગુલ ઉંચો હોય, તેમા પણ ગુલ્ફ (એડી ઉપરનો ટેકાનો ભાગ) ૪ અંગુલ, જંઘા (એડીથી ઉપરનો અને ગુડાથી નીચેનો દીર્ઘ ભાગ) ૨૪ અંગુલ, જાનુ (ગુડાનો ટેકો) ૪ અંગુલ, સાથલ ૨૪ અંગુલ, બસ્તિ (કુલ્લાનો ભાગ) ૧૨ અંગુલ, ઉદર ૧૨ અંગુલ, છાતી ૧૨ અંગુલ, ગ્રીવા (કંઠ-ડોક) ૪ અંગુલ અને મુખ ૧૨ અંગુલ, એ રીતે ૧૦૮ અંગુલની ઉંચાઈ ગણવી તથા પગતળિયું અંગુઠા સહિત ૧૪ અંગુલ દીર્ઘ, અને ૬ અંગુલ વિસ્તૃત, કેડની લંબાઈ ૧૮ અંગુલ, છાતીનો વિસ્તાર ૨૪ અંગુલ, અંગુલિસહ હાથની લંબાઇ ૪૬ અંગુલ, મસ્તકની લંબાઈ ૩૨ અંગુલ, જંઘાનો પરિધિ ૧૮ અંગુલ, જાનુનો પરિધિ ૨૧ અંગુલ, સાથળનો પરિધિ ૩૨ અંગુલ, નાભિ નીચેનો પરિધિ ૪૬ અંગુલ, છાતી અને પીઠ બે મળીને પરિધિ ૫૬ અંગુલ તથા ગ્રીવાનો પરિધિ ૨૪ અંગુલ ઈત્યાદિ રીતે અંગોપાંગના બીજા પણ નાનાં નાના પ્રમાણ અનેક છે

૨ न्यग्रोध परिमण्डल—(न्यग्रोध એટલે વડવૃક્ષની પેઠે परिमण्डल એટલે ચારે તરફ ઉપરથી મંડલાકાર અર્થાત્) નાભિથી ઉપરના અવયવો પ્રમાણયુક્ત હોય અને નાભિથી નીચેના અવયવો (વડના થડની પેઠે) પ્રમાણ રહિત હોય, તે ન્યગ્રોધ સંસ્થાન કહેવાય.

૩ सादि—પગના તળીયા ઉપરથી નાભિ સુધીનો = आदिએટલે શરીરનો પહેલો અર્ધભાગ પ્રમાણયુક્ત હોય અને ઉપરનો અર્ધભાગ પ્રમાણ રહિત હોય તે सादि સંસ્થાન. આ સંસ્થાનને કેટલાક ગ્રન્થકારો साची (=શાલ્મલીવૃક્ષના આકારવાળું) પણ કહે છે.

૪ वामन—મસ્તક-ગ્રીવા-હાથ અને પગ એ ૪ અવયવ પ્રમાણયુક્ત હોય, અને શેષ (પીઠ ઉદર અને છાતી) અવયવો પ્રમાણરહિત હોય, તે વામન સંસ્થાન.

૫ कुब्ज—વામનથી વિપરીત (એટલે મસ્તક આદિ ૪ અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય, અને પીઠ વગેરે શેષ અવયવો પ્રમાણયુક્ત) હોય તે કુબ્જ સંસ્થાન.

૬ हुंडक—પ્રાયઃ સર્વ અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય તે હુંડક સંસ્થાન.

૬ કષાય–૪

કષાય એટલે મલિનતા. કર્મબંધનું મુખ્ય કારણ કષાયરૂપી આત્માની વૈભાવિક મલિનતા છે.અને કર્મો સંસારનું કારણ છે.તેથી कषनो એટલે કર્મનો કે સંસારનો, आय એટલે લાભ અપાવનાર, તે કષાય. તે ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ૪ પ્રકારના પ્રસિદ્ધ છે.

૭ લેશ્યા–૬

કેટલાક માણસો કેટલીકવાર ઘણા ક્રોધી હોય છે, કોઈક કપટી હોય છે. કોઈક લોભ કરે છે. કોઈક અભિમાન કરે છે. વગેરે લાગણીઓ અમુક અમુક નિમિત્તોથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું નામ તો કષાય કહેવાય છે. છતાં પ્રાણીમાત્રના સ્વભાવનું જન્મથી એક જાતનું બંધારણ બનાવેલું હોય છે. એટલે કે પ્રસંગ આવતા પ્રાણીઓ કષાયો કરે છે. પરંતુ જન્મથીજ અમુક જાતનો સ્વભાવ હોયજ છે. જેમકે-કોઈ પ્રાણી શાંત-ઠંડો, ઉગ્ર-આકરો. ઘાતકી-ક્રૂર. સ્વાર્થી-દીન. હેતાવળો હોય છે. સ્વભાવના બંધારણને લેશ્યા કહે છે.

કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયથી આઠ કર્મો અને તેના પેટા ભેદો પાડ્યા છે. તેમાં લેશ્યાના કર્મો અને તેના વિપાકો બતાવ્યા નથી. તો લેશ્યા એ શો પદાર્થ છે? એ પુદ્ગલની અસર છે? કે જીવાત્માની અસર છે? એ ખાસ શંકા થાય તેમ છે.

ત્યારે. લેશ્યા એ [1]લૌકિક વ્યવહાર ઉપરથી કરવામા આવેલું લાગણીઓનું પૃથક્કરણ છે. અને કષાયો. એ કર્મગ્રન્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવેલું પૃથક્કરણ છે. એટલે કે લેશ્યા એ એક જાતના કષાયો જ છે. કષાયોમાં તેનો સમાવેશ છે. અને કષાયો પણ એક જાતની લેશ્યાઓ છે. એટલે કે-કષાયોના કર્મપુદ્ગલો-માં ભળેલા કાળા વગેરે રંગના જે કર્મપુદ્ગલો, તે દ્રવ્ય લેશ્યા છે. અને તે દ્રવ્યલેશ્યાથી ઉત્પન્ન થતા પ્રાણીઓના સ્વભાવો, તે ભાવ લેશ્યા છે.

[લેશ્યાને કષાયાન્તર્ગત ગણીએ તો ૧૧ મેથી ૧૩ મા ગુણઠાણા સુધી શુદ્ધ આત્મભાવને ઉપચારથી શુક્લલેશ્યા ગણી શકાય. અથવા શાસ્ત્રમાં ત્રણ યોગમાં પણ લેશ્યાના પુદ્ગલોને અન્તર્ગત ગણ્યા છે. તો ૧૩ મા ગુણઠાણા સુધી યોગો હોવાથી એ અપેક્ષાએ પણ ત્યાં સુધી લેશ્યા છે.]

લેશ્યાઓ-નાં નામ	વર્ણ.	દ્રવ્યલેશ્યાના- ગંધ	રસ	સ્પર્શ	ભાવલેશ્યાની લાગણી
કૃષ્ણ,	અતિકાળો	અતિદુર્ગંધી	અતિકડવો	અતિકઠોર	અતિક્રૂર
નીલ.	ઓછોકાળો	ઓછોદુર્ગંધી	ઓછોકડવો	ઓછોકઠોર	કાંઈક ઓછો ક્રૂર
કાપોત,	ભૂરો	અલ્પદુર્ગંધી	અલ્પકડવો	અલ્પકઠોર	અલ્પક્રૂર

૧ જૈનશાસ્ત્રમા આવી રીતે ઘણા પૃથક્કરણો જોવામા આવે છે જેમ કે-સંજ્ઞાઓ, એ એક જાતના મતિજ્ઞાનના જ પ્રકારો છે. પરંતુ મતિ-શ્રુત વગેરે જ્ઞાન અને લાગણીઓ વિષેના શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસરના જ્ઞાનના અભાવ-વાળા અભ્યાસીને પ્રાણીઓમા જણાતી એ ચેતનાશક્તિઓ વિષે કેવી રીતે સમજાવી શકાય? ત્યારે ચાર-દશ-અને સોળ સંજ્ઞાઓના ભેદથી એ વાત સમજાવેલી છે. અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી જાણકારને કર્મગ્રન્થમાના સિદ્ધાંતોથી સમજતાં એ બધું આવી જ જાય છે.

તેજો,	લાલ	કાંઈક સુગંધી	કાંઈક મીઠો	કાંઈક સુંવાળો	કાંઈક શાંત
પદ્મ,	ખુલતો પીળો	સુગંધી	મીઠો	સુંવાળો	શાંત
શુક્લ,	અતિસફેદ	અતિ સુગંધી	અતિ મીઠો	અતિસુંવાળો	અતિ શાંત

એટલે કે-ત્રણ અશુભ અને ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ હોય છે. ચૌદમા અયોગી ગુણસ્થાનક સિવાયના બીજા કોઈ પણ ગુણસ્થાનકે વર્તનાર મનુષ્યોને તથા પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધીના તિર્યંચોને ઉપરની સંભવતી કોઈ ને કોઈ લેશ્યા અન્તર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે ફરતી હોય છે. તેમજ દેવતા-નારકીની લેશ્યા પાછલા ભવમાં અગાઉ અને આગામિ ભવમાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી સાથે હોય છે.

લેશ્યાની લાગણીઓ સમજવાને [1]જાંબૂ ખાવાની ઈચ્છાવાળા છ ભૂખ્યા માણસો અને છ [2]ધાડ પાડનારાઓના દૃષ્ટાંત બહુ ઉપયોગી છે.

૮ ઈન્દ્રિયો-૫

કોઈપણ પ્રાણીમાં રહેલા આત્માની ચૈતન્યશક્તિ છદ્મસ્થ જીવો ઈન્દ્રિયો દ્વારા જ જાણી શકે છે. માટે ઈન્દ્રિયો એ આત્માને ઓળખવાની નિશાની છે. તે ઉપરથી ઈન્દ્રિય શબ્દનો-ઇન્દ્ર એટલે આત્મા અને તેને ઈય પ્રત્યય-તેના ચિહ્ન અર્થમાં લાગીને ઈન્દ્રિય શબ્દ બનેલો છે, તેથી ઈન્દ્રિય એટલે આત્માનું ચિહ્ન. એવો શબ્દાર્થ થાય છે.

૧ દરેક જીવના શરીરમાં-ઠંડો ઉનો વગેરે ૮ પ્રકારના સ્પર્શો

૧. જાંબૂ ખાનારાના છ અભિપ્રાયો.

૧ [illegible] ઉખેડી નાખીએ
૨ ના, [illegible] તોડીએ
૩ [illegible] તોડીએ
૪ [illegible] નીચે પાડીએ
૫ [illegible] નીચે [illegible]
૬ [illegible]

૨. ધાડ પાડનારાના છ અભિપ્રાયો.

૧ માણસો અને ઢોર બધાને કાપી નાખો
૨ ના, માત્ર માણસોનેજ કાપો
૩ ના, સ્ત્રીઓને તો નજ મારવી નથી.
૪ ના, શસ્ત્રધારી સિવાય બધા પુરુષોને પણ
૫ સામે થનારાનેજ શસ્ત્રધારીઓને મારવા.
૬ ના, કોઈને માર્યા વિના માત્ર ધનમાલ લઈને ચાલ્યા જવું

ઓળખવાને સ્પર્શનેન્દ્રિય તો હોય છે. શરીરમાં એ ઇન્દ્રિય અંદર અને બહાર બધે ય સૂક્ષ્મ આકારથી ફરી વળેલ હોય છે. શરીર ઉપરની ચામડી વગેરેમાં તે ફેલાયેલ છે. એટલે તેનો બાહ્ય આકાર કોઈપણ જાતનો જણાતો નથી, તો પણ વ્યવહારથી બાહ્ય ચામડીને લોકમાં સ્પર્શનેન્દ્રિય કહે છે. શરીરની અંદરનો કે બહારનો કોઈપણ ભાગ એ ઇન્દ્રિય વિના ખાલી નથી. એટલે કે-શરીરના અંદરના જઠર, હૃદય વગેરે કોઈપણ અવયવ ઉપર ઉનું પાણી રેડીએ, તો તેને ઉષ્ણતા જણાયા વિના નહીં રહે.

૨ એકેન્દ્રિય સિવાયના જીવોને મધુર, તીખો, કડવો વગેરે રસો ચાખવાને રસનેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે પ્રાણીઓના મોઢામા જણાતી જીભ રસનેન્દ્રિય કહેવાય છે.

૩ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય સિવાયના જીવોને સુગન્ધ, દુર્ગંધ સુંઘવાને ઘ્રાણેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે નાકને ઘ્રાણેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

૪ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, અને તેઇન્દ્રિય સિવાયના પ્રાણીઓને શ્વેત, રક્ત, પીત, વગેરે વર્ણો-રંગો જોવાને ચક્ષુરિન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે આંખને ચક્ષુરિન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

૫ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય સિવાયના પ્રાણીઓને શબ્દો-ધ્વનિ સાંભળવાને શ્રોત્રેન્દ્રિય વધારે હોય છે. સામાન્ય રીતે કાનને શ્રોત્રેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ

આપણને એમ લાગે છે કે-આપણાં આંખ, કાન, નાક, જીભ અને ચામડી આપણને દેખાડે છે, સંભળાવે છે, સુંઘાડે છે, ચખાડે છે અને સ્પર્શનો અનુભવ કરાવે છે. પરંતુ કેવળ એમ થતું નથી.

દાખલા તરીકે-બે આંધળા માણસની જીભના ટેરવા ઉપર ધોળી ચળકતી જુદી જુદી જાતની બે કણીઓ મૂકીશું, તો એક કહેશે કે-" આ ગળી છે. " અને બીજો કહેશે કે-" આ ખાટી છે. " કેમકે પહેલી કણી સાકરની હતી, અને બીજી કણી ફટકડીની હતી. તો એ ગળપણ અને ખટાશ નક્કી કરી આપનાર કોણ? ત્યારે તમે કહેશો જ, કે-જીભ.

પરંતુ કેવળ એમ નથી. જીભને બદલે જો એ કણી નાકમાં મૂકી હોત તો "આ ગળી છે" એમ તો તે ન જ કહી શકત. એટલે જીભ જો કે ગંધની પરીક્ષા કરી શકતી નથી. પણ સ્વાદ ઓળખવામાં તો ઉપયોગી છે જ. તેના વિના સ્વાદ જણાય જ નહીં. પણ જીભ કાંઈ એકલી એ કામ આપી શકતી નથી.

જીભની અંદર અસ્ત્રાની ધાર જેવો સૂક્ષ્મ જ્ઞાનતન્તુનો આકાર છે. તેની સાથે જીભ ઉપર મૂકાયેલી સાકરનો સંબંધ થાય છે, તે જ વખતે ગળ્યો રસ જાણવાની આત્મામાં રહેલી જ્ઞાનશક્તિ જાગ્રત્ થઈને તરત તેને જાણી લઈને બીજી જ્ઞાન-શક્તિને લીધે મનમાં નિશ્ચય થાય છે કે "આ ગળ્યો રસ છે."

દ્રવ્ય અને ભાવ ઈન્દ્રિયો

હવે આમાં-મુખ્ય બે કામ થયાં. શરીરનું અને આત્માનું. જીભ અને તેની અંદરનો સૂક્ષ્મ આકારનો અવયવ એ બંનેય શરીરના તત્ત્વોમાંથી બનેલ છે. અને તેને લીધે આત્માનો જે જ્ઞાનગુણ જાગી ઉઠે છે, એ આત્માનું જ્ઞાન તત્ત્વ છે. ગળ્યો રસ જાણવાને જ્ઞાનશક્તિ તો આત્મામાં હોય છે, પરંતુ તે નિમિત્ત મળતાં જાગી ઉઠે છે. અને પછી બરાબર વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લઈ, મનથી નક્કી કરે છે, તે પણ એક જાતના જ્ઞાનગુણની જાગૃતિ છે.

આમાં જીભ અને તેની અંદરનો અવયવ એ નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય કહેવાય છે. તેમાં પોતાનો જ વિષય જાણવાની જે અમૂક શક્તિ છે, તેને ઉપકરણ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય કહે છે. હવે નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયમાં જીભનો બાહ્ય અવયવ બાહ્ય નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. અને અંદરનો અવયવ-અભ્યન્તર નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. તેનું નામ નિવૃત્તિ એટલા માટે છે કે તે અવયવ-રૂપે ઉત્પન્ન થયેલ છે. અને કામમાં આવતી વિષય જાણવાની શક્તિને ઉપકરણ એટલા માટે કહેવાય છે કે તે શક્તિથી એ બાહ્ય અને અભ્યન્તર અવયવો પણ વસ્તુ જાણવા સમર્થ થઈ શકે છે.

હવે આત્મામાં રહેલી જ્ઞાનશક્તિ અને તેની જાગૃતિને ભાવેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે જિહ્વેન્દ્રિયમતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો

ક્ષયોપશમ કહેવાય છે અને તે એક જાતની શક્તિરૂપે હોવાથી તેનું નામ લબ્ધિ ભાવેન્દ્રિય કહેવાય છે. લબ્ધિ એટલે શક્તિ.

શક્તિ આત્મામાં હોવા છતાં જ્યાંસુધી તેનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ નથી મળતો ત્યાંસુધી એ શક્તિ એમ ને એમ પડી રહે છે, પરંતુ જીભ ઉપર સાકરની કણી મૂકતાની સાથે જ એ શક્તિ જાગી ઉઠે છે. તે જાગી ઉઠવાનું નામ ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય છે.

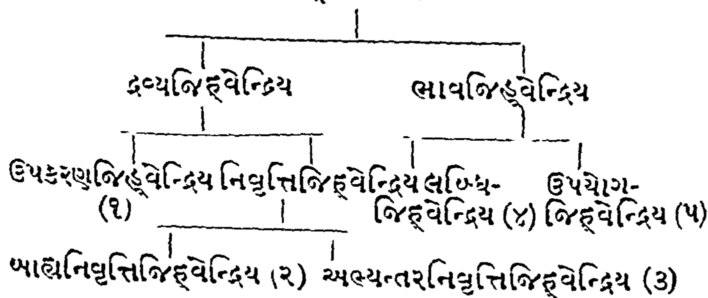
આ રીતે કોઈપણ ઈન્દ્રિયનો ૨૩ માંના પોતપોતાના વિષય સાથે બાહ્ય આકાર મારફત અંદરના આકાર સાથે સબંધ થાય છે, અને પોતાની શક્તિથી પોતાના વિષય પુરતો જ જાણવાનો પ્રયત્ન દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય કરે છે કે તુરત તેની અસર આત્મામાં રહેલા ક્ષયોપશમ ઉપર થાય છે. અને તે જાગૃત થઈ "આ ગળ્યું છે." એમ જાણીને નિશ્ચય કરે છે કે-"મેં ગળ્યો રસ ચાખ્યો" તથા આ છેલ્લો નિર્ણય શબ્દમાં ગોઠવવો, તે શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ સમજવો. પરંતુ શબ્દમાં ગોઠવાય નહિ છતાં નિશ્ચય થાય, ત્યાં સુધી જિહ્વેન્દ્રિયના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતો જિહ્વેન્દ્રિયમતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમનો ઉપયોગ સમજવો.

આ પ્રમાણે-દરેક ઇન્દ્રિયો માટે સમજી લેવું. માત્ર દ્રવ્ય ઈન્દ્રિયોના બાહ્ય આકારો પ્રાણીઓમાં જુદાજુદા જોવામાં આવે છે. જેમ કે હાથીની સુંઢ એ તેનું લાંબુ નાક છે. ત્યારે માણસોને જુદી જાતનું છે. વળી પશુઓ તથા પક્ષીઓને તેથી જુદી જ જાતનું હોય છે. એમ જ જીભ વિષે-સર્પને જીભમાં ચીરો છે. આંખો વિષે પણ-કોઈની ગોળ હોય છે, અને કોઇની લબગોળ હોય છે.

સ્પર્શનેન્દ્રિયને બાહ્યનિવૃત્તિ આકાર જુદો નથી. કેમકે શરીર અને ઇન્દ્રિય જુદાજુદા છે. અને ચામડી શરીરમાં ગણાય છે. બાહ્ય આકારો જુદા છતાં અભ્યન્તર નિવૃત્તિ ઈન્દ્રિયમાં નીચે પ્રમાણે સૌ પ્રાણીઓને એકસરખા આકારો હોય છે.

૧ સ્પર્શનેન્દ્રિયનો અભ્યન્તર આકાર જુદા જુદા આકારે છે.
૨ રસનેન્દ્રિયનો—ક્ષુરપ્ર (અસ્રો અથવા ખરપી) જેવો.
૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો—પડઘમ (વાદ્ય) જેવો.
૪ ચક્ષુરિન્દ્રિયનો—ચંદ્રના આકાર (કીકીમાં છે) જેવો.
૫ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો—કદમ્બના પુષ્પના જેવો આકાર છે.

આ રીતે દરેક ઇન્દ્રિયોમાં સ્પર્શનેન્દ્રિયના ૪ ભેદ અને બીજીના પાંચ ભેદ ગણતાં ૨૪ ભેદો કુલ થશે. જેમકે :-

૯ સમુદ્ઘાત–૭

જીવ સમુદ્ઘાત અને અજીવ સમુદ્ઘાત એમ ૨ પ્રકારના સમુદ્ઘાત છે. આગળ કહેવાતા કેવલિ સમુદ્ઘાતની રીત પ્રમાણે કોઈક અનંત પરમાણુઓનો બનેલો અનન્તપ્રદેશી સ્કંધ તથાવિધ વિશ્રસા પરિણામ વડે (સ્વાભાવિક રીતે) ચાર સમયમાં સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઈ પુન. બીજા ચાર સમયમાં અનુક્રમે સંહરાઈ મૂળ અવસ્થાવાળો એટલે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણનો થાય છે, તે અહિં અજીવ સમુદ્ઘાત ગણાય. એ સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થવાની યોગ્યતાવાળા અથવા વ્યાપ્ત થયેલા પુદ્‌ગલસ્કંધો અનન્ત છે. અને તે સર્વે अचित्तमहास्कंधના નામથી ઓળખાય છે.

---

૧ બાહ્યનિવૃત્તિ જિહ્વેન્દ્રિય=બહાર દેખાતી જીભ.

૨ અભ્યંતરનિવૃત્તિ જિહ્વેન્દ્રિય=જીભમાં રહેલો અસ્ત્રા જેવો આકાર

૩ ઉપકરણ જિહ્વેન્દ્રિય=બહારના તથા અંદરના આકારમાં રહેલી તલવારની ધારમાં કાપવાની શક્તિની જેમ વિષય પકડવાની શક્તિ

૪ લબ્ધિભાવજિહ્વેન્દ્રિય=જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમ અનુસાર જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનશક્તિ

૫ ઉપયોગભાવજિહ્વેન્દ્રિય=જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમરૂપ જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનનો વ્યાપાર

સમુદ્‌ઘાત=બળાત્કારે આત્મપ્રદેશો એકાએક બહાર નીકળી પડી. વધારે પડતા જુના કર્મોની ઉદીરણા કરી, ભોગવી નાશ કરવાનો પ્રયત્ન. સમ્=એકી સાથે. ઉત્=જોરથી-પ્રબળતાથી ઘાત= નાશ-કર્મોનો નાશ, જે પ્રયત્નમાં થાય, તે સમુદ્દઘાત.

૭ સમુદ્દઘાતો

૧ વેદના સમુદ્‌ઘાત-(અશાતા વેદનીયની) વેદના વડે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા, જે પ્રસંગે પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી ઉદર વગેરેના પોલાણ ભાગ પૂરી. તથા ખભા વગેરેના આંતરા પૂરી, શરીરની ઉંચાઈ તથા જાડાઈ જેટલો એકસરખો દંડાકારે થાય છે. અને તે વખતે પ્રબલ ઉદીરણાકરણવડે અશાતા વેદનીયકર્મના ઘણા કર્મપ્રદેશો ઉદયાવલિકામાં નાખી ઉદયમાં આણી વિનાશ પમાડે છે, તે પ્રસંગ.

૨ કષાય સમુદ્‌ઘાત-કષાયવડે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા (વેદના સમુ૦માં કહ્યા પ્રમાણે (જે વખતે દંડાકારે થઈ, પ્રબલ ઉદીરણાવડે કષાય મોહનીય કર્મના ઘણા કર્મપુદ્દગલો ઉદયાવલિકામાં નાખી ઉદયમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે, અને ઘણા નવા કર્મ પ્રદેશો બાંધે પણ છે, તે પ્રસંગ.

૩ મરણ સમુદ્‌ઘાત-મરણાન્ત વખતે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા મરણથી અન્તર્મુહૂર્ત પહેલાં પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢી, જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે સ્થાન સુધી, સ્વદેહ પ્રમાણ જાડા દંડના આકારે, જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય યોજન સુધી લંબાવી, અન્તર્મુ૦ સુધી તેવી જ અવસ્થાએ રહી (કોઇ જીવ ફરીથી મૂળ શરીરમાં દાખલ થઇ પુનઃ એ રીતે જ દીર્ઘ દંડાકાર થઈ અવશ્ય) મરણ પામે છે, તે પ્રસંગ. એ દંડઅવસ્થામાં આયુષ્ય કર્મના ઘણા પુદ્દગલોને પ્રબલ ઉદીરણાવડે ઉદયાવલિકામાં દાખલ કરી ઉદયમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે. અહિં નવીન કર્મગ્રહણ નથી.

૪ વૈક્રિય સમુદ્‌ઘાત-વૈક્રિય લબ્ધિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ

અને સ્વશરીર પ્રમાણ જાડો દંડાકાર રચી પૂર્વોપાર્જિત વૈક્રિયનામ-કર્મના ઘણા પ્રદેશોને ઉદીરણાવડે ઉદયમાં લાવી વિનાશ કરવા સાથે, રચવા ધારેલા વૈક્રિય શરીર યોગ્ય વૈક્રિય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી વૈક્રિય શરીર બનાવે છે, તે પ્રસંગે આ સમુદ્ઘાત હોય છે.

૫ तैजस समुद्घात— તેજોલેશ્યાની લબ્ધિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણ જાડો દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત તૈજસનામકર્મના પ્રદેશોને પ્રબલ ઉદીરણા વડે ઉદયમાં લાવી નિર્જરવા સાથે તૈજસ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તેજોલેશ્યા અથવા શીતલેશ્યા મૂકે છે, તે પ્રસંગે હોય છે.

૬ आहारक समुद्घात—આહારક લબ્ધિવાળા ચૌદ પૂર્વધર મુનિ મહાત્મા શ્રી જિનેશ્વરની સમવસરણાદિ ઋદ્ધિ દર્શન, અથવા શ્રુતજ્ઞાનમાં ઉપજેલા સૂક્ષ્મ સંદેહનું નિવારણ, ઇત્યાદિ કારણથી પોતાના આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણ સ્થૂલ દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત આહારક નામકર્મના પુદ્ગલો પ્રબલ ઉદીરણા વડે ઉદયમાં લાવી નિર્જરવા સાથે આહારક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી આહારક શરીર બનાવવાના પ્રસંગે આ સમુદ્ઘાત કરે છે.

૭ केवलि समुद्घात—જે કેવલિ ભગવંતને નામ, ગોત્ર અને વેદનીય એ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ જો પોતાના આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિથી અધિક ભોગવવી બાકી રહે તેમ હોય, તો તે ત્રણેય કર્મની સ્થિતિઓને આયુષ્ય કર્મની જેટલી સ્થિતિવાળી બનાવવા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી પહેલે સમયે લોકના નીચેના છેડાથી ઉપરના છેડા સુધી ૧૪ રજ્જુપ્રમાણ ઉંચો અને સ્વદેહપ્રમાણ જાડો આત્મપ્રદેશોનો દંડાકાર રચે. બીજે સમયે ઉત્તરથી દક્ષિણ (અથવા પૂર્વથી પશ્ચિમ) લોકાન્ત સુધી કપાટ આકાર બનાવી, ત્રીજે સમયે પૂર્વથી પશ્ચિમ (અથવા ઉત્તરથી દક્ષિણ) બીજો કપાટ આકાર બનાવવાથી મંથાન આકાર (ચાર પાંખડાવાળા રવૈયાનો આકાર) બનાવે. ચોથે સમયે ચાર આતરા પૂરી (તે કેવલિ ભગવન્તનો આત્મા) સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. ત્યાર-

બાદ પાંચમે સમયે આંતરાના આત્મપ્રદેશો સંહરી છઠ્ઠે સમયે મંથાન (ની બે પાંખ)ના આત્મપ્રદેશો સંહરી, સાતમે સમયે કપાટ સંહરી. આઠમે સમયે દંડ સંહરી પૂર્વવત્ સંપૂર્ણ દેહસ્થ થાય, તે કેવલિ સમુદ્ઘાત. એમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ કર્મનો પ્રબલ (ઉદીરણાદ્વારા નહિ પણ) અપવર્ત્તના દ્વારા ઘણો વિનાશ થઈ જાય છે.*

૧૮. દષ્ટિદ્વાર-૩

દરેક પ્રાણી બીજા પદાર્થો જુદી જુદી રીતે ખ્યાલમાં લે છે. આ આભાસને દષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. दृश्यते यया सा दृष्टि. તે ત્રણ પ્રકારે છે.

૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ—ખોટો આભાસ. વસ્તુ હોય તેના કરતાં જુદો જ ખ્યાલ. જેમ મદિરા પીધેલ મનુષ્ય માતાને સ્ત્રી જાણે અને સ્ત્રીને માતા જાણે, એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મ રૂપ મદિરાના ઉન્માદથી જેનો વિવેક નાશ પામ્યો હોય છે, એવા વિવેકવિકલ જીવો સત્ પદાર્થને અસત્ જાણે અને અસત્‌ને સત્ જાણે,

*કાળ—કેવળી સમુદ્ઘાતનો ૮ સમય અને બાકીનાઓનો અન્તર્મુહૂર્ત.

નવીન કર્મગ્રહણ—કષાય સમુદ્ઘાતમાં નવા કર્મ ઘણાં જ ગ્રહણ થાય છે તેના પ્રમાણમા જુના ઓછા ખપે છે.

પૂર્વ કર્મોનો નાશ—વેદના, મરણ અને કેવળિ સમુદ્ઘાતમાં પૂર્વના કર્મોનો નાશ થાય છે, પરંતુ નવા કર્મ ગ્રહણ કરાતા નથી.

શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ—વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ્ એ ત્રણ સમુદ્ઘાતમા તે જાતના પૂર્વ કર્મોનો નાશ થાય છે. નવાં કર્મો ગ્રહણ થતા નથી પણ તે શરીરોની રચના માટે વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવા પડે છે.

અનાભોગિક—વેદના, કષાય, મરણ. એટલે કે એ ત્રણ ઈરાદાપૂર્વક કરી શકાતા નથી.

આભોગિક—વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કેવળી

અનિયત—વેદના, કષાય, મરણ, તેમજ કેવળી સમુદ્ઘાત દરેક વેદનાદિકના પ્રસગે, અને દરેક કેવળીને હોય જ એવો નિયમ નથી

નિયત સમુદ્ઘાત—વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ એ ત્રણ સમુદ્ઘાત અવશ્ય તે તે શરીર રચનારને તે તે શરીર રચતી વખતે હોયજ.

ધર્મને અધર્મ જાણે અને અધર્મને ધર્મ જાણે. ઈત્યાદિ રીતે વસ્તુ જે સ્વરૂપે હોય તે સ્વરૂપે ન સમજતાં વિપરીત સ્વરૂપે સમજે, તે દૃષ્ટિનું નામ મિથ્યાદૃષ્ટિ.

૨ सम्यग्दृष्टि—ખરો ખ્યાલ કરે, ખરો ભાસ થાય. તે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉપશમથી, ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયથી થાય છે. સત્‌ને સત્ અને અસત્‌ને અસત્, એટલે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય, તેવા સ્વરૂપે સમજે, તે દૃષ્ટિનું નામ સમ્યગ્દૃષ્ટિ.

मिश्रदृष्टि—કાંઈક સાચો કાંઈક ખોટો ભાસ. મિશ્રમોહનીય કર્મના ઉદયથી વસ્તુતત્ત્વ સમજવામાં મધ્યમ રહે, અર્થાત્-સર્વજ્ઞે કહેલા તત્ત્વ પ્રત્યે રુચિ નહિ, તેમ અરુચિ પણ નહિ, તે દૃષ્ટિનું નામ મિશ્રદૃષ્ટિ.

૧૧. દર્શન-૪

પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય-વિશેષ ધર્મોમાંના માત્ર સામાન્ય ધર્મને જાણવાની આત્માની શક્તિ, તે દર્શન ચક્ષુથી રૂપમાં રહેલ સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ, તે चक्षुर्दर्शन ચક્ષુ: સિવાયની ઈન્દ્રિયો અને મનથી રસાદિમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ તે अचक्षुर्दर्शन. અવધિજ્ઞાન વડે જાણવા યોગ્ય રૂપી પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે अवधि दर्शन. સકળ પદાર્થમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે केवल दर्शन

૧૨. જ્ઞાન-૫

દરેક પદાર્થોમાં સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ એ બે ધર્મ છે, તેમાંનો વિશેષ ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ. તે જ્ઞાન.

૧ मतिज्ञान—મન અને ઈન્દ્રિયોના નિમિત્તથી વિષયોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મ જાણવા જે જ્ઞાનશક્તિ જાગ્રત્ થાય છે, તે જ્ઞાનશક્તિ મતિજ્ઞાન.

૨ श्रुतज्ञान—શબ્દ ઉપરથી અર્થનો અને અર્થ ઉપરથી શબ્દનો સંબંધ જાણવાની જે જ્ઞાનશક્તિ મન અને ઈન્દ્રિયોના નિમિત્તથી જાગ્રત્ થાય છે. તે જ્ઞાનશક્તિ શ્રુતજ્ઞાન.

૩ અવધિજ્ઞાન—રૂપી પદાર્થોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મને જાણવા ઇન્દ્રિયાદિકના નિમિત્ત વિના [સાક્ષાત્ આત્માદ્વારા] સીધી રીતે જે જ્ઞાનશક્તિ જાગ્રત્ થાય છે, તે જ્ઞાનશક્તિ અવધિજ્ઞાન.

૪ મન:પર્યવજ્ઞાન— આત્મસાક્ષાત્પણે અઢીદ્વીપમાં રહેલા સંજ્ઞિ જીવોના મનોગત ભાવ જાણવા જાગ્રત્ થતી જ્ઞાનશક્તિ તે મન:પર્યવજ્ઞાન.

૫ કેવલજ્ઞાન—આત્મસાક્ષાત્કારપણે સર્વ પદાર્થમાં રહેલા વિશેષ ધર્મોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરવાની શક્તિ તે કેવળજ્ઞાન.

૧૩ અજ્ઞાન—૩

અજ્ઞાન એટલે જ્ઞાન જ નહીં એવો અર્થ ન કરવો, પરંતુ "અ એટલે કુત્સિત-નિંદ્ય-ખરાબ, અથવા વિપરીત જ્ઞાન, તે અજ્ઞાન" એમ કરવો, વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા સ્વરૂપે સમજાય નહીં, પરંતુ ઉલટી રીતે સમજાય, તે જ્ઞાન ખોટું ગણાય. માટે અજ્ઞાન ગણાય. અને તેથી સદ્‌ગતિ અથવા મોક્ષ ન મળી શકે માટે તે કુત્સિત નિંદ્ય-ખરાબ કહેવાય છે, અથવા વિપરીત હોવાથી પણ નિંદ્ય છે.

૧ મતિ અજ્ઞાન—ખોટું મતિજ્ઞાન તે મતિ અજ્ઞાન.

૨ શ્રુત અજ્ઞાન—ખોટું શ્રુતજ્ઞાન તે શ્રુત અજ્ઞાન.

૩ વિભંગ જ્ઞાન—ખોટું અવધિજ્ઞાન તે વિભંગ જ્ઞાન. વિ=વિરુદ્ધ, ભંગ=જ્ઞાન જેમાં હોય તે વિભંગ જ્ઞાન. જેમ દ્વીપ-સમુદ્ર અસંખ્યાત છે. પરંતુ શિવરાજર્ષિ નામના ઋષિને ૭ દ્વીપ અને ૭ સમુદ્ર જેટલું અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં આટલા જ દ્વીપ સમુદ્ર છે, અધિક નથી, એવી શ્રદ્ધા થવાથી તે અવધિજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાન તરીકે ગણાયું અને ત્યારબાદ ભગવંતના વચનથી અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રની શ્રદ્ધાવાળા થયા ત્યારે તેજ અવધિજ્ઞાન તરીકે ગણાયું.

તથા સત્ય-અસત્યના વિવેક રહિત બોલનાર પુરુષનું સત્ય વચન પણ અસત્ય અને અસત્ય વચન પણ અસત્ય ગણાય, તેમ મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી વિવેકરહિત પુરુષનું મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાન તે અજ્ઞાન જ જાણવું.

૧૪ યોગ—૧૫

યોગ એટલે આત્માના પ્રદેશોમાં થતું સ્ફુરણ, વ્યાપાર, આંદોલન, હલન-ચલન, ઉથલ-પાથલ, તે પુદ્‌ગલોના સંબંધને

લીધે જ થાય છે. જે સ્ફુરણ મનોયોગ યોગ્ય વર્ગણાના બનેલા મનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે મનોયોગ કહેવાય છે. વચનને યોગ્ય વર્ગણાના બનેલા વચનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે વચનયોગ કહેવાય છે, અને શરીરની વર્ગણાઓના બનેલા શરીરોને લીધે પ્રવર્તે છે, તે કાયયોગ કહેવાય છે. ત્યાં કોઈપણ વિષયનું ચિંતન કરવું તે મનોયોગ, બોલવું તે વચનયોગ અને હાલવું ચાલવું ઈત્યાદિ શરીર સંબંધિ ક્રિયા તે કાયયોગ કહેવાય. એ ત્રણ મૂળ યોગ છે, તેમાં મનોયોગ ૪ પ્રકારનો, વચનયોગ ૪ પ્રકારનો, અને કાયયોગ ૭ પ્રકારનો છે, તે આ પ્રમાણે—

૧. મનોયોગ ૪.

૧ सत्यमनोयोग—જે વસ્તુ જે રીતે હોય, અથવા તેનો જે ગુણ, સ્વભાવ, ધર્મ જે રીતે હોય તે રીતે તે વસ્તુ સંપૂર્ણ વિચારવી, અથવા તેના ગુણ, સ્વભાવ કે ધર્મનો સત્ય વિચાર કરવો, તે કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૨ असत्य मनोयोग—સત્ય વિચારથી વિરૂદ્ધ વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૩ सत्य मृषा [मिश्र] मनोयोग—કાંઈક સત્ય અને કાંઈક અસત્ય વિચાર વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૪ असत्य-अमृषा—જે વિચારને વ્યવહારદષ્ટિથી સાચો તેમજ જુઠો પણ ન કહી શકાય. તેવો વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

दाखला तरीके—૧ વીતરાગ પ્રભુને સુદેવ, ત્યાગી ગુરુઓને સુગુરુ અને અહિંસામય શુદ્ધ ધર્મને શુદ્ધ ધર્મ વિચારવો તે सत्य मनोयोग.

૨ તેથી વિરુદ્ધ એટલે વીતરાગ પ્રભુને અદેવ, અને સરાગી દેવને સુદેવ વિચારવા. તેજ પ્રમાણે ગુરુને કુગુરુ અને હિંસાદિના ઉપદેશક કુગુરુને ગુરુ તરીકે ધારે, અને ધર્મને અધર્મ તથા હિંસાદિ અધર્મને ધર્મ વિચારે તે असत्य मनोयोग

૩ આંબા વગેરે ઘણા ઝાડોવાળા વનને મુખ્યતાની અપેક્ષાએ આંબાનું વન વિચારે તેવા મિશ્ર-ઔપચારિક વાક્યો વિચારે તે मिश्र-

૪ વ્યવહારમાં આપણે જે જે અનેક પ્રકારના "આવો, બેસો" વગેરે કામ પુરતાં વાક્યો જે વિચારથી બોલીએ છીએ, તથા પશુઓ વગેરે અસ્પષ્ટ વિચાર કરે છે, તે દરેક આ ચોથા પ્રકારમાં આવી શકે છે.

૨ વચનયોગ ૪

ઉપર પ્રમાણે ૪ પ્રકારે વચનયોગ પણ સમજવો.

૩ કાયયોગ ૭

૧. औदारिक काययोग—ઔદારિક શરીરની ગમનાદિક ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્ત્તતો વ્યાપાર.

---

૧. કેટલાક આચાર્યો—શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં સુધી મિશ્રયોગ માને છે અને કેટલાક આચાર્યો—સર્વ પર્યાપ્તિ સંપૂર્ણ થતા સુધી મિશ્ર-યોગ માને છે.

એટલે કેટલાક શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિકાયયોગ માને છે અને કેટલાક સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિ કાયયોગ માને છે.

૨. કર્મગ્રન્થને મતે—વૈક્રિય અને આહારક શરીરની રચના વખતે અને સંહરણ વખતે વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર કહે છે.

સિદ્ધાંતને મતે—માત્ર સંહરણ વખતેજ વૈક્રિયમિશ્ર અને આહા-રકમિશ્ર માને છે

૩. ઔદારિક મિશ્રયોગ—૧. મનુષ્યો અને તિર્યંચોને ઉત્પત્તિ વખતે કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય છે. ૨. ઉત્તર વૈક્રિય શરીર રચતી વખતે, વૈક્રિય સાથે મિશ્ર હોય છે. ૩. આહારક શરીર રચતી વખતે પ્રારંભમાં આહારક સાથે હોય છે ૪. કેવલી ભગવંતને કેવલી સમુદ્ઘાતના ૨, ૬, ૭ મા સમયે હોય છે.

૪. વૈક્રિય મિશ્ર—દેવનારકને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અને ઉત્તર વૈક્રિય કરતી વખતે, તથા મનુષ્ય--તિર્યંચો અને વાયુને વૈક્રિય શરીર કરતા વખતે હોય છે–[અને સિદ્ધાતને મતે સંહરણ વખતેજ હોય છે]

૫. એજ પ્રમાણે આહારક શરીર રચતી વખતે શરૂઆતમા અને સિદ્ધાતના મતે સંહરણ વખતે હોય છે

૨. औदारिकमिश्र काययोग—કાર્મણ શરીર અને ઔદારિક શરીર અથવા ઔદારિક શરીરઅનેવૈક્રિય અથવા આહારક શરીરના મિશ્રણવાળા શરીરની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૩. वैक्रिय काययोग—વૈક્રિય શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૪. वैक्रियमिश्र काययोग—વૈક્રિય શરીર અને કાર્મણ શરીરના, તથા વૈક્રિય શરીર અને ઔદારિક શરીરના મિશ્રણવાળા શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૫ आहारक काययोग—આહારક શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૬ आहारकमिश्र काययोग—ઔદારિક શરીર અને આહારક શરીરના મિશ્રણ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૭ कार्मण काययोग—કેવળ કાર્મણ અને તૈજસ શરીર જ્યારે એકલાં હોય ત્યારે તેની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૧૫ ઉપયોગો-૧૨

૧. साकारोपयोग—પાંચ પ્રકારની જ્ઞાનશક્તિ અને ત્રણ પ્રકારની અજ્ઞાન શક્તિનો વપરાશ, તે ૮ પ્રકારનો સાકારોપયોગ છે.

૨. निराकारोपयोग—ચાર પ્રકારની દર્શનશક્તિનો વપરાશ તે ૪ પ્રકારનો નિરાકારોપયોગ.

૧૬ ઉપપાત

કયા દંડકમાં એક સમયમાં કેટલા જીવો ઉત્પન્ન થાય, તે ઉપપાત દ્વારમાં વિચારાશે. તથા કયા દંડકમાં કેટલા વખત સુધી કોઈપણ જીવ ઉત્પન્ન ન જ થાય. તે વિરહદ્વાર પણ પ્રસંગે વિવેચનમાં આપીશું.

૧૭ ચ્યવન

કયા દંડકમાંથી એક સમયમાં કેટલા જીવો ચ્યવે-મરણ પામે? અથવા કેટલા વખત સુધી કોઈપણ જીવ મરણ ન પામે?

૧૮ સ્થિતિ-૨

સ્થિતિ એટલે આયુષ્ય. કયા દંડકના જીવોનું કેટલું આયુષ્ય

હોય તે આયુષ્યકાળનો નિયમ દર્શાવવો. ઓછામાં ઓછું કેટલું આયુષ્ય હોય. તેનો નિયમ કહેવો તે ૧ જઘન્ય સ્થિતિ દ્વાર અને વિશેષમાં વિશેષ કેટલું આયુષ્ય હોય તેનો નિયમ કહેવો તે ૨ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દ્વાર કહેવાય.

૧૯ પર્યાપ્તિ-૬

પર્યાપ્તિ—પર્યાપ્તિઓ ૭ છે. આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા અને મન.

જે જીવ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પુરી કરવાનો ન જ હોય, તે લબ્ધિ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે.

અને જે જીવ સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિ પુરી કરવાનો જ હોય, તે લબ્ધિ પર્યાપ્તો કહેવાય છે.

શરૂઆતની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પુરી કરે અથવા તેમાંની કોઈ પણ એકજ પુરી કરે, અથવા સ્વયોગ્ય જે જે પુરી કરે, તેટલા પુરતો તે કરણ પર્યાપ્તો કહેવાય છે અને શરૂઆતની પણ પુરી ન કરી હોય અથવા તેમાંની જે જે પુરી ન કરી હોય અથવા સ્વયોગ્ય જે જે પુરી ન કરી હોય, તેટલા પુરતો તે કરણ અપર્યાપ્ત કહેવાય છે.

આહારાદિ પુદ્ગલોનો પરિણામ કરવા માટે ઉત્પત્તિ સમયથી માંડીને દર સમયે સમયે મળતા પુદ્ગલોના સમૂહમાંથી આત્મા ૭ પ્રકારની જીવન-ક્રિયાઓ ચલાવવાને જે સાધનો ઉભાં કરી લે છે, તે પર્યાપ્તિ કહેવાય છે, અને પર્યાપ્ત નામકર્મ કે અપર્યાપ્ત નામકર્મના ઉદયથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. એ સર્વ વિશેષ વિચાર નવતત્ત્વની ૬ ઠ્ઠી ગાથાના વિવેચનથી જાણવું.

૨૦ કિમાહાર-૪

किम्? आहार=કઈ દિશાનો અથવા કેટલી દિશાનો આહાર? તે કિમાહાર દ્વાર અથવા दिगाहार નામ પણ છે. ૧ કોઈપણ જીવને ઓચ્છામાં ઓચ્છી ત્રણ દિશામાંથી આવેલો આહાર મળે છે, તેથી વધીને—

ચાર, પાંચ, અને છ દિશાનો આહાર મળે છે. એમ કિમાહાર દ્વાર ચાર પ્રકારનુ છે.

દિશાઓ છ છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વ, અધો.

એક ચોરસ ડબ્બામાં રાઈના દાણા ઠાંસીને ભરેલા છે. એક દાણાની પાસે ચારે બાજુમાં અને ઉપર નીચે એમ છ દાણા ગોઠવાયેલા હોય છે. દાખલા તરીકે=એવી રીતે વચમાં રહેલા એક એક દાણામાં કોઈપણ એક જીવ છે. તે પોતાની બાજુના છ દાણાઓની છ દિશા તરફથી આહાર મેળવી શકે છે.

પરંતુ બરાબર ઉપરના ખુણામાં રહેલા છેવટના એક દાણાની ઉપરની બે બાજુમાં અને નીચેની એક બાજુમાં સીધી લીટીમાં રહેલા દાણામાંના ત્રણજ દાણા અડીને રહેલા છે. એટલે તેમાં રહેલા જીવને બીજી ત્રણ બાજુ ડબાનું પતરું આવેલું છે. માટે ત્રણજ દિશાનો આહાર મેળવી શકે છે.

એ રીતે ખુણામાં રહેલા દાણાની બાજુમાં એ જ ઉપલા થરમાં છેલ્લી હારમાં રહેલા દાણાને ચાર દિશાનો આહાર મળશે.

કેમકે-તેની એક બાજુ ઉપલી હારના બે બાજુએ બે, અને પાછળની હારનો એક તથા નીચેની હારનો છેલ્લો એક દાણો બાજુમાંજ આવેલ છે. સામેની બાજુએ અને ઉપર ડબાનું પતરૂં આવેલ છે. આ રીતે વિચારતાં ચાર દિશાનો આહાર મળશે.

હવે—એજ ઉપરના થરની છેલ્લી હારમાં રહેલો બીજા દાણાની બાજુનો દાણો લઈએ, તો તેની બે બાજુએ એક એક દાણો છે. અને બીજી બે બાજુએ બે હારો છે. તેને એક એક દાણા અડેલા છે. નીચે એક હાર છે, તેનો દાણો અડેલો છે. એમ પાંચ દાણા અડી શકે છે. માત્ર ઉપર ડબાનું પતરૂં અડેલું છે. આ રીતે તેની પાંચ બાજુએ પાંચ દાણા છે. માટે તેને પાંચ દિશાનો આહાર મળે છે.

હવે પાંચ બાજુએ રાઈના દાણા આવી રહેલા હોય, તેની નીચેના દાણાની બાજુમાં છ દાણા આવી રહેલા છે. એટલે તેને-નીચેના દાણાને છ દિશાનો આહાર મળશે.

આ રીતે ચૌદ રાજલોકમાં લોકના છેડે તથા ખુણે આવેલા જીવોને ૩-૪-૫ દિશાનો આહાર હોય છે.

અને વચ્ચેના જીવોને છ દિશા તરફનો આહાર હોય છે.

ચૌદ રાજલોકમાં એવી જ રીતે આકાશપ્રદેશો ભરેલા છે. અને તેની છએ દિશામાં શ્રેણીઓ છે.

લોકની બહાર અલોક છે. કેટલાક લોકાકાશના છેવટના આકાશપ્રદેશો ઉપર રહેલા જીવોને એક બાજુએ, કેટલાકને બે બાજુએ અને કેટલાકને ત્રણ બાજુએ અલોક સ્પર્શે છે. તેથી તે દિશાઓનો આહાર ન મળી શકે. ત્રસ જીવોને છએ દિશાનો આહાર હોય છે. અને સ્થાવર જીવોને ૩. ૪, ૫ દિશાનો આહાર હોય છે.

૨૧ સંજ્ઞા-૩

પૂર્વે ૪થા દ્વારમાં કહેલી આહાર-ભય-મૈથુન આદિ સંજ્ઞાઓ જૂદી છે, અને આ ૨૧ મા દ્વારમાં કહેવાતી સંજ્ઞાઓ પણ જૂદી છે. આ સંજ્ઞાઓ ૩ પ્રકારની છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ हेतुवादोपदेशिकी सञ्ज्ञा—જેમાં વર્ત્તમાનકાળના વિષયનું જ ચિંતન-ઉપયોગ-વિચાર હોય, તે હેતુવાદો૦ સંજ્ઞા કહેવાય. આ સંજ્ઞાવાળા જીવો વર્ત્તમાન સમયે વર્તતા દુ:ખની નિવૃત્તિનો અને સુખની પ્રવૃત્તિનો ઉપાય શોધે છે, અને તે ઉપાય તૂર્ત અંગીકાર કરે છે, પછી તે ઉપાયથી ભૂતકાળમાં ભલે દુ:ખ થયું હોય, અથવા ભાવિકાળમાં દુ:ખ થવાનું હોય, તો પણ તે સંબંધિ તેને ખ્યાલ હોતોજ નથી. આવા પ્રકારની સંજ્ઞા-મનોવિજ્ઞાન રહિત એવા અસંજ્ઞિ ત્રસ જીવોને (દ્વી૦ ત્રિ૦ ચતુ૦ અને અસં૦ ૫ ચેન્દ્રિયને) હોય છે, કારણ કે એ જીવો જે સ્થાને રહ્યા છે, તે સ્થાને તેઓને અગ્નિ તાપ વગેરેનો ઉપદ્રવ લાગે તો તૂર્તજ તેઓ ખસી જાય છે ખરા, પરંતુ ખસીને જે સ્થાને નિરાંત મેળવી છે તે સ્થાને તે અગ્નિ અથવા તાપ આવીને પુન: ઉપદ્રવ કરે એમ છે કે નહિ અથવા પહેલાં પણ આ સ્થાન ઉપદ્રવવાળું હતું કે નહિ ઇત્યાદિ આગળ પાછળનો વિચાર=ખ્યાલ કરી શકતા નથી, પરંતુ કેવળ વર્ત્તમાન સમયના સુખનાજ ખ્યાલવાળા હોય છે, માટે એ અસંજ્ઞિઓ હેતુ૦ સંજ્ઞાવાળા કહ્યા છે. કારણ કે એ જીવોને એવા પ્રકારની વિચારશક્તિવાળું મનોવિજ્ઞાન છે જ નહિ. [અહિં હેતુવાદ એટલે ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ એજ નિમિત્ત કારણનું उपदेश એટલે કથન જેમાં છે તે हेतुवादोपदेशिकी અને सञ्ज्ञा=સમ્યક્ પ્રકારનું ज्ञा=જ્ઞાન તે सञ्ज्ञा.]

૨ दीर्घकालिकी संज्ञा--दीर्घकाल એટલે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળની વિચારશક્તિવાળી સંજ્ઞા તે દીર્ઘ૦ સંજ્ઞા. આ સંજ્ઞા મનોવિજ્ઞાનવાળા અથવા મનોપર્યાપ્તિવાળા સંજ્ઞિ જીવોને સર્વને હોય છે. જીવોના સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એવા બે ભેદ જે વારંવાર આવે છે તે આ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાથીજ થયેલા છે, અર્થાત્ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાવાળા જીવો તે સંજ્ઞિ અને એ સંજ્ઞાથી રહિત જીવો તે અસંજ્ઞિ કહેવાય. આ જીવો ભૂતકાળમાં શું બન્યું હશે? આ કાર્યનું શું પરિણામ આવ્યું હશે? તથા હવે આનું શું પરિણામ આવશે? અને હવે શું કરવું? ઈત્યાદિ દીર્ઘકાલનો વિચાર કરી પછી તે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત-નિવૃત્ત થાય છે. આ સંજ્ઞાનું બીજું નામ संप्रधारणसंज्ञा છે.

૩ दृष्टिवादोपदेशिकी संज्ञा—અહિં दृष्टि એટલે સમ્યક્ત્વ-સમ્યગ્દર્શન સંબંધિ वाद=કથન, તેના उपदेश=અપેક્ષાવાળી, અથવા દૃષ્ટિવાદ એટલે શ્રુતજ્ઞાન, તેના ઉપદેશ-કથનવાળી તે દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા. અર્થાત્ વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનના ક્ષયોપશમયુક્ત સમ્યક્ત્વવાળી સંજ્ઞા તે દૃષ્ટિવાદો૦ સંજ્ઞા. અર્થાત્ જે જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય, વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન (ના ક્ષયોપશમ) વાળો હોય અને તે સાથે યથાશક્તિ હેયોપાદેયની પ્રવૃત્તિવાળો (એટલે અહિત આચરણનો ત્યાગ કરનાર અને હિત આચરણની-કલ્યાણમાર્ગની પ્રવૃત્તિવાળો) હોય તેવા છદ્મસ્થ જીવને એ સંજ્ઞા હોય છે, અને તે વિશેષત કેટલાક મનુષ્યોને હોય છે.

એ ૩ સંજ્ઞાઓનો મુખ્ય વિષય ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ છે, અને તે પણ અનુક્રમે અધિક અધિક દરજ્જાનો છે. કારણકે હેતુવાદો૦ સંજ્ઞામાં તે વર્તમાનકાલ વૈષયિક છે, દીર્ઘ૦ સંજ્ઞામાં ત્રિકાલ વૈષયિક છે, અને તે બન્ને સંસારવૈષયિક છે. ત્યારે ત્રીજી સંજ્ઞામાં તેજ (ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટના ત્યાગ રૂપ) વિષય મોક્ષમાર્ગાભિમુખી છે. માટે સર્વથી શ્રેષ્ઠ દરજ્જાવાળી ત્રીજી સંજ્ઞા છે.

૨૨ ગતિ

કયા દંડકના જીવ મરણ પામી કયા કયા દંડકમાં જઇને ઉપજે તે ગતિ દ્વાર છે.

૨૩ આગતિ

કયા દંડકમાં કયા કયા દંડકના જીવો આવીને ઉત્પન્ન થાય? તે સંબંધિ નિયમ દર્શાવવો તે આગતિ દ્વાર કહેવાય.

૨૪ વેદ-૩

વેદ એટલે (વિષયક્રીડા સંબંધિ) અભિલાષ. તે ૩ પ્રકારનો છે. ૧ સ્રીવેદ, ૨ પુરુષવેદ, અને નપુસકવેદ. તેનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

૧ स्रीवेद-પુરુષ સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

૨ पुरुषवेद—સ્રી સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

૩ नपुंसकवेद—સ્રી અને પુરુષ ઉભય સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

એ ૩ વેદમાં પુરુષવેદ ઘાસના અગ્નિ સરખો શીઘ્ર ઉત્પન્ન થઈ શીઘ્ર શાન્ત થનારો છે. સ્રીવેદ અડાયા-છાણાના અગ્નિ સરખો વિલંબે ઉત્પન્ન થઇ વિલંબે શાંત થાય છે. અને નપુંસકવેદ તો નગરદાહ (બળેલા મોટા નગરમાં અગ્નિ) સરખો શાંત થવો અશક્ય હોય છે, અને ઘણો ઉગ્ર હોય છે.

જે જીવને જે વેદ હોય છે તે જીવને તેનું લિંગ (બાહ્ય નિશાનીઓ) પણ હોય છે. ત્યાં સાત ધાતુઓમાં જેને શુક્ર-વીર્ય ધાતુ હોય, શરીરની કર્કશતા હોય, દૃઢતા હોય, પરાક્રમ (બળ), શિશ્ન (પુરુષચિહ્ન), અક્ષોભતા [સ્રી દેખી ખરો પુરુષ તરત ચંચળ ન બની જાય], ગંભીરપણું હોય, દાઢી-મૂચ્છ હોય, છાતી આદિ સ્થાનોમાં વાળ હોય, ધૈર્ય હોય, ઇત્યાદિ બાહ્ય લિંગો લક્ષણો હોય તે पुरुष लिङ्ग (પુરુષનાં ચિહ્ન) કહેવાય. તથા યોનિ, સાત ધાતુમાં શુક્રને સ્થાને કામસલિલ, રજઃ-રૂધિર, શરીરની કોમળતા, મૂર્ખતા, સ્તન, ચંચળતા, અવિચારીપણું, માયા (કપટ), અધીરતા, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય તે સ્રી-लिङ्ग કહેવાય તથા પુરુષનાં અને સ્રીનાં લક્ષણોનો ભાવાભાવ હોય (એટલે પુરુષપણાનાં કેટલાંક લક્ષણ હોય અને કેટલાંક લક્ષણ ન હોય, તથા સ્રીપણાનાં પણ કેટલાંક લક્ષણ હોય અને કેટલાંક લક્ષણ ન હોય, અથવા

બન્નેનાં મિશ્ર લક્ષણો હોય) જેમ કે-યોનિ, સ્તન હોય અને મૂછ પણ હોય ઈત્યાદિ લક્ષણવાળી સ્ત્રીઓ સ્ત્રી નપુંસક કહેવાય. શિશ્ન દાઢી અને મૂછ હોવા છતાં સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય, કેડે હાથ દઈ લટકાથી ચાલે ઈત્યાદિ સ્ત્રીને લાયક ઘણાં આચરણ હોય, તો તે પુરुપ નપુંસક કહેવાય, એ પ્રમાણે ૩ પ્રકારના વેદ તથા ૩ પ્રકારનાં લિંગ, એ બન્નેનું પ્રયોજન આ પ્રકરણમાં છે.

*૨૫ અલ્પબહુત્વ

કયા દંડકના જીવો કયા દંડક (ના જીવો)થી હીન (ઓછા) અથવા વધારે છે તેનો નિયમ દર્શાવવો તે अल्पबहुत्व કહેવાય.

આ પ્રમાણે ૨૪ દ્વારોનો ભાવાર્થ દર્શાવીને હવે ૨૪ દંડકપદોમાં અનુક્રમે તે ૨૪ દ્વાર ઉતારવાની ગાથાઓનો પ્રારંભ થશે.

॥ इति २४ द्वार–वर्णनम् ॥

॥ २४ दण्डकमां २४ द्वारनी घटना ॥

૧ શરીર અને ૨ અવગાહના દ્વાર

चउ गब्भतिरिय वाउसु, मणुआणं पंच सेस तिसरीरा।
थावरचउगे दुहओ, अंगुलअसंखभागतणू ॥ ५ ॥

---

* જ્ઞાનદ્વાર ૧૨ મું કહ્યું છે, ૩ અજ્ઞાન તેની અન્તર્ગત ગણીએ તો અલ્પબહુત્વ દ્વાર ૨૪ મું ગણાય. પરંતુ ગ્રન્થકર્તાએજ સ્વકૃત અવચૂરિમાં અલ્પબહુત્વ વિના ૨૪ દ્વાર ગણ્યાં છે, તેમજ ટીકાકર્ત્તાએ પણ અલ્પબહુત્વ વિના ૨૪ દ્વાર ગણ્યા છે. અલ્પબહુત્વનું વિવેચન તો છેલ્લે આપ્યું છે, તો ૨૫ દ્વાર થાય ગ્રન્થકર્ત્તાએ તેમજ ટીકાકારે અલ્પબહુત્વને ૨૫ મા દ્વાર તરીકે કેમ ન ગણ્યું ? તેનું સમાધાન એ છે કે-લઘુ સંગ્રહણી નામના ગ્રંથમાંથી ૨૪ દ્વારોનાજ સંગ્રહવાળી બે ગાથાઓ આ પ્રકરણમાં ગ્રહણ કરેલી છે, માટે આ પ્રકરણનાં દ્વાર ૨૪ જ છે. છતાં અલ્પબહુત્વ વિશેષતા તરીકે કહ્યું છે. તેથી ૨૫ મા દ્વાર તરીકે વિવેચનમાં બતાવ્યું છે પરંતુ દ્વારસંખ્યામાં અલ્પબહુત્વની ગણત્રી કરી નથી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चत्वारि गर्भजतिर्यग्वायुषु, मनुष्याणा पञ्च, शेषेषु त्रीणि शरीराणि।
स्थावरचतुष्के द्विधा, अङ्गुलाऽसंख्येयभागतनुः ॥ ५ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

गब्भतिरिय-वाउसु चउ, मणुआण पंच सेस ति-सरीरा।
थावरचउगे दुहओ, अंगुल-असंखभाग-तणू ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ·—

चउ=ચાર	चउगे=ચાર ભેદમાં
वाउसु=વાયુકાયને વિષે	दुहओ=બન્ને પ્રકારે
मणुआण =મનુષ્યોને	अंगुल=અંગુલનો
सेस=શેષ (૨૧ દંડકોમાં)	असंखभाग=અસંખ્યાતમોભાગ
ति=ત્રણ	तणू=શરીર છે.

गाथार्थ.

ગર્ભજ તિર્યંચ અને વાયુકાયને વિષે ચાર, મનુષ્યોને પાંચ, અને બાકીનાઓને ત્રણ શરીર છે. ચાર સ્થાવર બન્ને પ્રકારે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા શરીર વાળા છે.

વિશેષાર્થ :—

૨૪ દંડકોમાં ૫ શરીર

૧ પૃથ્વીકાય ૧ અપ્કાય ૧ તેઉકાય ૧ વનસ્પતિકાય ૧ બેઇંદ્રિય ૧ તેઇંદ્રિય ૧ ચઉરિંદ્રિય	ઔદારિક તૈજસ્ કાર્મણ ૩	૧ નારક ૧૦ અસુરાદિ ૧ વ્યંતર ૧ જ્યોતિષ્ક ૧ વૈમાનિક	વૈક્રિય તૈજસ્ કાર્મણ ૩

૧ વાયુકાય ૧ પં. તિર્યંચ	ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ્ કાર્મણ ૪	૧ મનુષ્યો	ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ્ કાર્મણ ૫

એક જીવને સમકાળે કેટલા શરીર ?

૨ તૈ૦ કા૦, બે ભવ વચ્ચે.

૩ અ. ઔ૦ તૈ૦ કા૦ લબ્ધિ રહિત મનુષ્યો, અને તિર્યંચોને, તથા થાવર અને વિકલેન્દ્રિયોને, અને વૈ૦ લબ્ધિ વાળાઓને લબ્ધિ સિવાયના વખતમાં હોય છે.

બ. વૈ૦ તૈ૦ કા૦ દેવ-નારકોને કાયમ હોય.

૪ ઔ૦ વૈ૦ તૈ૦ કા૦ એ ચાર વૈક્રિય શરીર કરનાર ગર્ભજ તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને અને વાયુકાયને હોય છે.

ઔ૦ આ૦ તૈ૦ કા૦ એ ચાર આહારક લબ્ધિવંત ચૌદ પૂર્વધર મનુષ્યોને હોય છે.

આહારક અને વૈક્રિય એ બન્નેય લબ્ધિવાળા મનુષ્યોને એકી વખતે ઔદારિક સાથે એ બેમાંનું એક જ શરીર હોય છે, એટલે એકી સાથે ૫ શરીરો કોઈને પણ હોઇ શકે નહી.

૨ અવગાહના દ્વાર

પહેલા ચાર સ્થાવર એટલે પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-અગ્નિકાય-અને વાયુકાય એ ચારને બે પ્રકારે એટલે ઉત્કૃષ્ટથી અને જઘન્યથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું શરીર હોય છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ શરીર જઘન્ય શરીરથી અસંખ્યગણું મ્હોટું હોય છે

અવગાહનાના માપમાં-અંગુલ શ્રી મહાવીર પ્રભુના આત્મ અંગુલથી અર્ધપ્રમાણનું ઉત્સેધાંગુલ ગણાય છે. અને તે પ્રમાણ પણ પ્રભુની અનામિકા અથવા તર્જની આંગળીની (હથેળીથી ઉપર રહેલી) બીજી પર્વરેખાથી અર્ધ ગણવું.

તે અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ લેવો.

તે ભાગ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે, માટે પૃથ્વીકાયાદિક ચારનું શરીર પણ એટલું સૂક્ષ્મ છે, પૃથ્વીકાયાદિકનું એક શરીર સૂક્ષ્મદ-

શંક યંત્રના સર્વોત્કૃષ્ટ કાચથી પણ ન દેખી શકાય, તો નરી આંખથી તો દેખાયજ કયાંથી ? એવા સૂક્ષ્મ શરીરના અસંખ્ય શરીરો ભેગા થઈ એક પિંડરૂપ બને છે, ત્યારે આપણે દેખી શકીએ છીએ. માટે કાંકરા, રેતી, પથ્થર આદિ જે પૃથ્વીકાયાદિ આપણે દેખાએ છીએ, તે તેઓનુ એક શરીર નથી, પણ અસંખ્ય શરીરોના પિંડા છે, અને તે દરેક એકેક શરીરમાં પૃથ્વીકાયાદિ એકેક જીવ રહ્યો છે.

પૃથ્વીકાયાદિકની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોવા છતાં પરસ્પર નીચે પ્રમાણે શરીરોમાં નાના-મોટાપણું છે.

સૂક્ષ્મ વનસ્પતિનું અલ્પ (ન્હાનુ)	બાદર અગ્નિનું અસંખ્યગુણ
સૂક્ષ્મવાયુનું અસંખ્ય ગુણ(મ્હોટુ)	બાદર જળનુ ,,
સૂક્ષ્મ અગ્નિનું ,,	બાદર પૃથ્વીનું ,,
સૂક્ષ્મ જળનું ,,	બાદર નિગોદનું ,,
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીનું ,,	બાદર પ્રત્યેક વન૦નં ,,
બાદર વાયુનું ,,	(૧૦૦૦ યોજનથી અધિક.)

सव्वेसिं पि जहन्ना, साहाविय अंगुलस्सऽसंखंसा।
उक्कोस पणसयधणू, नेरइया सत्तहत्थ सुरा ॥ ६॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

सर्वेषामपि जघन्या स्वाभाविकी अङ्गुलस्यासंख्येयांशा।
उत्कृष्टत पञ्चशतधनुष्का नैरयिका सप्तहस्ता सुराः ॥ ६ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

सव्वेसिं पि साहाविय जहन्ना अंगुलस्स असखंसा।
नेरइया उक्कोस पणसयधणू सुरा सत्त-हत्थ ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—

सव्वेसिं=સર્વ દંડકોની (માં)	उक्कोस=ઉત્કૃષ્ટથી
जहन्ना=જઘન્ય અવગાહના	पणसय=પાંચસો
साहाविय=સ્વાભાવિક (મૂળ શરીર સંબંધિ)	धणू=ધનુષ્ય
	सुरा=દેવો

अंसा=ભાગ

**गब्भतिरि सहसजोयण, वणस्सई अहिय-जोयणसहस्सं।
नर-तेइंदि तिगाऊ, वेइंदिय जोयणे बार ॥ ७ ॥**

સંસ્કૃત અનુવાદ.

गर्भजतिर्यञ्च सहस्रयोजना, वनस्पतिरधिकयोजनसहस्रम् ।
नरत्रीन्द्रियास्त्रिगव्यूता, द्वीन्द्रिया योजनानि द्वादश ॥ ७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

गब्भतिरि सहसजोयण, वणस्सई जोयणसहस्सं अहिय ।
नर-तेइंदि तिगाऊ, वेइंदिय बार जोयणे ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ :

सहस=હજાર
जोयण=યોજન
अहिय=કંઇક અધિક
ति=ત્રણ
गाऊ=ગાઉ

गाथार्थः—

ગર્ભજ તિર્યંચ હજાર યોજન છે, વનસ્પતિ હજાર યોજનથી પણ કંઈક અધિક છે, ગર્ભજ મનુષ્ય અને ત્રીન્દ્રિય ત્રણ ગાઉ અને દ્વીન્દ્રિય બાર યોજન હોય છે.

વિશેષાર્થ।—

ગર્ભજ તિર્યંચોનું ઉત્કૃષ્ટ શરીર ૧૦૦૦ યોજન કહ્યુ, તે શા દ્વીપની બહારના છેલ્લામાં છેલ્લા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં રહેનારા મહામત્સ્યોનું-જળચર જીવોનું છે. બાકીના તિર્યંચોના શરીરનું પ્રમાણ શાસ્ત્રમાં ભિન્ન ભિન્ન રીતે કહ્યું છે.

તથા વનસ્પતિનુ શરીર ૧૦૦૦ યોજનથી કંઈક અધિક કહ્યું; તે સમુદ્રોમાં ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈને સ્થાને (ગોતીર્થાદિ સ્થાનોમાં) કમળ વગેરે વનસ્પતિનું છે. સર્વે સમુદ્રો

સિદ્ધાન્તોમાં તથા પ્રકરણોમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સૌ० ઈ० માં ૭ હાથ, ૩–૪ મા ૬ હાથ, ૫–૬ મા ૫ હાથ, ૭–૮ મા ૪ હાથ, ૯–૧૦–૧૧–૧૨ મા ૩ હાથ, નવ ગ્રૈવેયકમાં ૨ હાથ અને અનુત્તરમા ૧ હાથ કહી છે, તે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દેવોને એથી ન્યૂન ન હોવાની અપેક્ષાએ (વાસ્તવિક રીતે તો જઘન્ય જ) સામાન્યત. કહી છે અને વસ્તુત. વિચારતા ઉપર પ્રમાણેની જ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પ્રકરણોમાં અને સિદ્ધાન્તોમાં આયુષ્યને અનુસારે કહી છે.

પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડા છે, સમુદ્રોમાં જે જે સ્થાને ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણવાળી ૧૦૦૦ યોજનની ઉંડાઈ હોય, ત્યાં જે જે કમળ વગેરે વનસ્પતિ હોય તેજ ૧૦૦૦ યોજન અવગાહના વાળી જાણવી, અને બીજે સ્થાને (એટલે એથી પણ અધિક ઉંડાઈમાં) કમળ વગેરે વનસ્પતિઓ છે, પરન્તુ તે ખરી વનસ્પતિઓ નથી, કારણ કે-આકાર વનસ્પતિઓનો છે, અને જીવો પૃથ્વીકાયિક[1] છે.

---

૧ અહિ તાત્પર્ય એ છે કે સમુદ્રોની તથા નંદીશ્વર દ્વીપની વાપિકાઓ વગેરે જળાશયોની ઉંડાઈ પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન છે. અને વનસ્પતિનુ શરીર ઉત્સેધાંગુલ વડે ૧૦૦૦ યોજનથી અધિક છે. ઉત્સેધાંગુલ કરતા પ્રમાણાંગુલનું માપ ઘણું મોટું છે. તેથી વાપિકા અને સમુદ્રની ઉંડાઈ ઘણી થાય છે તો ઘણા ઉંડા જળાશયોમા ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન રૂપ અલ્પ પ્રમાણવાળી વનસ્પતિ કેવી રીતે રહે ? તેના સમાધાન તરીકે જાણવાનુ એ જ છે કે ઘણી ઉંડાઇવાળા જળાશયોમા પણ કોઈ કોઇ સ્થાને ગોતીર્થ જેવા (તળાવની પેઠે અનુક્રમે અધિક અધિક ઉંડાઇવાળા ઢાળ પડતાં) સ્થાનો હોય છે. તેવા સ્થાનોમા જ્યા જ્યાં ઉત્સેધાગુલના પ્રમાણવાળી હજાર યોજન જેટલી ઉંડાઈ (અલ્પ ઉંડાઇ) હોય ત્યા ત્યાં ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંચાઇવાળી કમળ આદિ વનસ્પતિઓ હોઈ શકે છે તેમા જળની અંદરની ભૂમિથી (તળથી) ઉપરની સપાટી સુધીમાં કમળની નાળ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચી દીર્ઘ છે અને જળની સપાટીથી કમળનુ પુષ્પ જેટલુ ઉંચુ રહે છે. તેટલી અધિકતા તે ૧૦૦૦ યોજનથી ઉપરાન્ત જાણવી

માટે જ "૧૦૦૦ યોજનથી અધિક" વનસ્પતિપ્રમાણ કહ્યુ છે. એ ઉત્સેધાગુલથી ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણવાળી ઊંચાઇમા વનસ્પતિકાયિક કમળો વગેરે છે અને પૃથ્વીકાયિક કમળો વગેરે પણ સંભવે છે. અને તેથી અધિક ઉંડાઇમા જે કમળો વગેરે છે, તે કેવળ પૃથ્વીકાયરૂપ જ છે, તે યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ ઉંચાઈવાળા પણ પૃથ્વીકાયિક વનસ્પતિના આકાર સમુદ્રની સપાટીને શોભા આપતા રહેલા હોય છે.

અહિ ઉત્સેધાંગુલ અને પ્રમાણાગુલ તથા આત્માંગુલ એમ ૩ પ્રકારના અંગુલનુ માપ બીજા ગ્રંથોથી જાણવુ યોગ્ય છે.

તથા મનુષ્યોનું શરીર ૩ ગાઉનું કહ્યું, તે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યોનું જાણવું, કે જેઓ ૩ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા પણ છે. બીજા મનુષ્યોનું શરીરપ્રમાણ તેથી ન્યૂન ન્યૂન જાણવું.

તથા ત્રીન્દ્રિયનું ૩ ગાઉનું અને દ્વીન્દ્રિયનું ૧૨ યોજન શરીરપ્રમાણ કહ્યું, તે પ્રાય:[૧] ૨॥ દ્વીપથી બહારના દ્વીપ-સમુદ્રોમાં ઉત્પન્ન થતા કાનખજૂરા વગેરે, અનેક ક્રોડ યોજન વિસ્તારવાળા સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થતા શંખ વગેરે દ્વીન્દ્રિયોનું જાણવું.

जोयणमेगं चउरिंदि–देहमुच्चत्तणं सुए भणियं ।
वेउव्वियदेहं पुण, अंगुलसंखंसमारंभे ॥ ८ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

योजनमेकं चतुरिन्द्रियदेहोच्चत्वं श्रुते भणितं ।
वैक्रियदेहः पुनरङ्गुलसंख्येयांश आरम्भे ॥ ८ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सुए चउरिंदिदेहं उच्चत्तण एगं जोयणं भणियं ।
पुण वेउव्वियदेहं आरंभे अंगुल–संखंसं ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ: —

देह=શરીરનું	वेउव्विय=વૈક્રિય
उच्चत्तणं=ઉચ્ચપણું	पुण=વળી
सुए=સૂત્રમાં, સિદ્ધાંતમાં	संख-સંખ્યાતમો
भणियं=કહ્યુ છે.	आरंभे=પ્રારંભમાં

તથા વનસ્પતિની એ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જળાશયોમાં જ હોય પરન્તુ સ્થળ ઉપર નહિ, તેમજ કમળ આદિ (કમળ-કુહણા વગેરે) વનસ્પતિઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય, પરન્તુ આમ્રવૃક્ષ આદિકની નહિ, એમ વિશેષતા જાણવું

૧ અન્તર્મુહૂર્ત આયુષ્યવાળા અને ઉત્પન્ન થતા જ તુરત ૧૨ યોજન શરીરવાળા થઈ, તુરત મરણ પામતા, પૃથ્વીમાં તેવડો મોટો ખાડો પડી જવાથી, ચક્રવર્તિના સૈન્યને પણ જમીનમાં ગરકાવ કરનારા આસાલિક [illegible] નામના (ઉરઃપરિસર્પ તિ૦ પંચેન્દ્રિય અને મતાન્તરે) [illegible] કહ્યા છે તે મહાકાયવાળા દ્વીન્દ્રિયો ૨॥ દ્વીપમાં પણ સંભવે, [illegible]

ગાથાર્થ—

સિદ્ધાન્તમાં ચતુરિન્દ્રિયના શરીરની ઉંચાઈ એક યોજન કહી છે. અને વૈક્રિય શરીર પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ જેટલું હોય છે.

વિશેષાર્થઃ—

ચતુરિન્દ્રિય જીવોનું શરીર એક યોજન પ્રમાણ કહ્યુ તે મનુષ્ય ક્ષેત્રથી બહાર રહેલા દ્વીપ-સમુદ્રોમાંના ભ્રમર વગેરેનું જાણવું, ભ્રમરાદિકોની એ અવગાહનાઓ સિદ્ધાન્તમાં કહી છે.

૨૪ દંડકમાં જન્મદેહની અવગાહનાનું કોષ્ટક—

	जघन्य अवगाहना	उत्कृष्ट अवगाहना
૪ પૃથ્વીકાયાદિની	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૧ નારક	,,	૫૦૦ ધનુષ
૧૩ દેવમાં	,,	૭ હાથ
૧ ગ૦ તિર્યંચ	,,	૧૦૦૦ યોજન
૧ વનસ્પતિ	,,	૧૦૦૦ યોજનથી કિંચિત્ અધિક
૨ મનુષ્ય-ત્રીન્દ્રિય	,,	૩ ગાઉ
૧ દ્વીન્દ્રિય	,,	૧૨ યોજન
૧ ચતુરિન્દ્રિય	,,	૧ યોજન
૨૪		

ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના

જે જે દંડકપદોમાં વૈક્રિયલબ્ધિ પૂર્વે જણાવી છે, તે તે દંડકપદોમાંના જીવો જ્યારે જ્યારે વૈક્રિય શરીરની રચનાનો પ્રારંભ કરે, ત્યારે પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ જેવડું ન્હાનુ વૈક્રિય શરીર બનાવે છે, ત્યારબાદ તે શરીર વધતું વધતું યાવત્ (મનુષ્યનું શરીર) કંઈક અધિક ૧ લાખ યોજન સુધીનુ પણ થઈ જાય છે. પરંતુ પ્રારંભમાં તો તેટલું જ ન્હાનું બને છે. અહિં જાણવાનું એ છે કે-જન્મ શરીરની રચના સમયે પ્રારંભમાં તે જન્મ શરીર (=મૂળ શરીર) અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ

પ્રમાણ મ્હોટું બને છે, અને આ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ મ્હોટું બને છે.

અપવાદ-ઉપર કહેલા ઉત્તરવૈક્રિયના પ્રારંભમાં જે અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના કહી તે ગર્ભજ તિર્યંચ અને મનુષ્ય તથા દેવ-નારકની અપેક્ષાએ છે, પરંતુ વાયુકાય જ્યારે વૈક્રિય શરીરની રચના કરે છે, ત્યારે તેનું ઉત્તરવૈક્રિય શરીર તો પ્રારંભમાં પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેવડું જ હોય છે. કારણ કે વાયુકાયનું કોઇ પણ શરીર ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું જ છે.

ઉત્તરવૈક્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના

देव-नर अहियलक्खं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं।
दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

देवनराणामधिकलक्षं, तिरश्चां नव च योजनशतानि ।
द्विगुणं तु नारकाणा, भणितं वैक्रियशरीरम् ॥ ९ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

देव-नर लक्खं अहिय, य तिरियाणं नव सयाइं जोयण।
तु नारयाणं वेउव्वियसरीरं दुगुणं भणियं ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ :—

લક્ખ=૧ લાખ (યોજન)
સયાઇ=સો।
દુગુણ=દ્વિગુણ, બમણું

ગાથાર્થ:-

દેવોનું વૈક્રિય (શરીર) લાખ અને મનુષ્યોનું અધિક છે. તિર્યંચોનું નવસો યોજન છે. અને નારકોનું વૈક્રિય-શરીર બમણું કહ્યું છે.

વિશેષાર્થ.

હવે ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના દેવને સંપૂર્ણ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ અને મનુષ્યને કિંચિત્ અધિક ૧ લાખ

યોજન પ્રમાણ છે.* અહિં કિંચિત્ અધિકતા તે ૪ અંગુલ પ્રમાણ જાણવી, કારણ કે-દેવનું ઉત્તરવૈક્રિય અને મનુષ્યનું વૈક્રિયશરીર શીર્ષ ભાગે તો સરખું રહે છે (એટલે બન્નેનાં મસ્તક સરખી સપાટીએ આવી રહે છે) પરન્તુ મનુષ્ય જમીનને સ્પર્શીને ઉભો રહે છે, અને દેવ તો જમીનથી ૪ અંગુલ અધર રહે છે, જેથી નીચેના ભાગમાં મનુષ્યનું શરીર ૪ અંગુલ અધિક છે, અને દેવનું શરીર મનુષ્યથી ૪ અંગુલ ન્યૂન છતાં સંપૂર્ણ ૧ લાખ યોજનનું હોય છે.

આવું મહાન્ વૈક્રિય શરીર શ્રી વિષ્ણુકુમાર મુનિએ, વર્ષાકાળમાં એક સ્થાને સ્થિર રહેલા મુનિ મહાત્માઓને ધર્મદ્વેષથી દેશમાંથી ચાલ્યા જવાનું કહેનાર અને કોઇપણ રીતે નહિ સમજનાર મહાપાપી નમુચિ પ્રધાનને સજા કરવા માટે શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામિના શાસનમાં બનાવ્યું હતું.

ગ્રૈવેયક અને અનુત્તરદેવો ઉત્તરવૈક્રિય શરીર રચતા નથી, શેષ સર્વે દેવો ઉ૦ વૈક્રિયની રચના કરે છે.

૨૪. દંડકમાં ઉત્તરવૈક્રિયની અવગાહના

	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
૧ વાયુકાય	અંગુલનોઅસંખ્યાતમો ભાગ.	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ.
૧૩ દેવ દંડકમાં	અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ.	૧ લાખ યોજન
૧ ગ૦ મનુષ્યમાં	,,	૧ લાખ યોજનથી કિંચિત્ અધિક
૧ ગ૦ તિર્યંચમાં	,,	૯૦૦ યોજન
૧ નારકમાં	,,	જન્મદેહથી બમણું (૧૦૦૦ ધનુષ.)
શેષ ૭ માં	ઉ૦ વૈ૦ નથી	ઉ૦ વૈ૦ નથી.

*દંડકવૃત્તિમાં કિંચિત્ અધિક ૧ લાખ યોજનની વૈક્રિયરચના દેવોને અને મનુષ્યને બન્નેને કહી છે, પરન્તુ સિદ્ધાન્તોમાં તો ઉપર પ્રમાણે છે.

ઉત્તરવૈક્રિયની વિકુર્વણાનો કાળ

**[अंतमुहुत्तं निरए, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु ।
देवेसु अद्धमासो, उक्कोस विउव्वणा-कालो ॥१०॥]**

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अन्तर्मुहूर्त्तं नैरयिके, मुहूर्त्ताश्चत्वार तिर्यग्मनुजेषु ।
देवेष्वर्धमास उत्कृष्टो विकुर्वणाकाल ॥ १० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

निरए अंतमुहुत्तं तिरिय-मणुएसु चत्तारि मुहुत्त ।
देवेसु अद्धमासो, उक्कोस विउव्वणा-कालो ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ :—

अंतमुहुत्तं=અન્તર્મુહૂર્ત	अद्धमासो=અર્ધ માસ, ૧૫ દિવસ
मुहुत्त=મુહૂર્ત (૨ ઘડી)	विउव्वणा=વિકુર્વણા
चत्तारि=ચાર	कालो=કાળ

ગાથાર્થ.

ઉત્કૃષ્ટ વિકુર્વણાનો કાળ નારકોમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત, તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં *૪ મુહૂર્ત્ત, અને દેવોમાં અર્ધમાસ છે. ॥૧૦॥

વિશેષાર્થઃ-

કહેલો એ કાળ વ્યતીત થયે, તે શરીર સ્વતઃ વિલય પામી જાય છે, અને તે કાળ પહેલાં પણ જો તે શરીરની જરૂર ન હોય તો બુદ્ધિપૂર્વક સંહરણ પણ કરવું પડે છે. વાયુકાયમાં તો રચના અને વિલય બન્ને સ્વતઃ પ્રવર્તે છે.

બાકીના શેષ શરીરોની અવગાહના તથા કાળ.

* દંડક પ્રકરણની અવચૂરિમાં (આ પ્રકરણના [illegible] કર્તાએ) [illegible] વૈક્રિય શરીરનો (ગર્ભજ તિર્યંચ મનુષ્યનો) અવસ્થાન કાળ અન્તર્મુહૂર્ત [illegible] ન [illegible],' એમ સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે અને ૪ મુહૂર્ત [illegible] આ[illegible] પણ અન્તર્મુ૦ કર્યો છે, અને શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં અન્તર્મુ૦ [illegible] કે આ ગાથા શ્રી જીવાભિગમ [illegible] છે

દંડકપદોમાં ઔદારિકની.મૂળ અને ઉત્તર વૈક્રિયની અવગાહના તથા ઉત્તરવૈક્રિયનો કાળ કહ્યો છે, અને આહારક શરીરની અવગાહના તથા કાળ અને તૈ૦ કા૦ શરીરની અવગાહના કહ્યાં નથી, પરંતુ તે આ પ્રમાણે છે.

આહારકશરીરની જઘન્ય અવગાહના પ્રારંભ સમયે પણ ઉત્તરવૈક્રિયવત્ અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ નહિ, પરંતુ કિંચિત્ ન્યુન ૧ હસ્ત પ્રમાણ કહી છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંપૂર્ણ ૧ હસ્ત પ્રમાણ છે. તથા કાળ-જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુ૦ પ્રમાણ છે. ત્યારબાદ આહારક શરીર વિલય પામે છે, અને આત્મપ્રદેશો ઔદા૦માં પ્રવેશે છે.

તથા તૈ૦ કા૦ની અવગાહના જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ એટલે સૂક્ષ્મવનસ્પતિના ઔદા૦ શરીર જેટલી છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાધિક ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ ઉત્તરવૈક્રિય દેહની અપેક્ષાએ છે, અને કેવલિસમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

---

૩ સંઘયણદ્વાર

थावर-सुर-नेरइया, अस्संघयणा य विगल छेवट्ठा।
संघयण-छगं गब्भय-नरतिरिएसु वि मुणेयव्वं ॥११॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

स्थावरसुरनैरयिका असंहननाश्च विकला सेवार्त्ताः ।
संहननषट्कं गर्भजनरतिर्यक्ष्वपि ज्ञातव्यम् ॥ ११ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

थावर-सुर-नेरइया, अस्संघयणा य विगल छेवट्ठा ।
गब्भय-नर-तिरिएसु वि संघयणछगं मुणेयव्वं ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ-

अस्संघयणा=સંઘયણ રહિત
विगल=વિકલેન્દ્રિયો
छेवट्ठा=સેવાર્ત સંઘયણવાળા
संघयण=સંઘયણ, સંહનન
छगं=છ
मुणेयव्वं=જાણવું, જાણવા.

ગાથાર્થ --

સ્થાવરો, દેવો, અને નારકો સંઘયણ રહિત હોય છે વિકલેન્દ્રિયોમાં સેવાર્ત્ત અને ગર્ભજ મનુષ્ય તથા તિર્યંચોમાં તો છએ ય સંઘયણ હોય છે. ॥ ૧૧ ॥

વિશેષાર્થ-

પાંચ સ્થાવર, તેર દેવો, અને એક નારક એ ઓગણીશ દંડકોમાં સંઘયણ * નથી. કારણ કે એ જીવોનાં શરીરમાં હાડકાં નથી. અને સંઘયણ તો હાડકાનાં બંધારણને કહેવામાં આવે છે. તથા શંખ, છીપ, કોડી ઇત્યાદિ દ્વીન્દ્રિય જીવો તથા કીડી આદિ ત્રીન્દ્રિય જીવોઅનેભ્રમર આદિ ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાંના કેટલાકસ્પષ્ટ કઠિન હાડવાળા છે, તો કોઇ અસ્પષ્ટ બારિક હાડવાળા છે. માટે એ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોને સંઘયણ છે, અને તે પણ ૬ ઠ્ઠું છેદપૃષ્ઠ સંઘયણ[1] છે, ગર્ભજ તિર્યંચો તથા મનુષ્યોને તો છએ સંઘયણ હોય છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે તો એકજ સંઘયણ હોય.

૨૪ દંડકમાં ૬ સંઘયણ

૫ સ્થાવર ૧૩ દેવ દંડક ૧ નારક	સંઘયણ રહિત	૩ વિકલેન્દ્રિય	૧ છેવટ્ઠું
		૧ ગ૦ મનુષ્ય ૧ ગ૦ તિર્યંચ	૬

૪ સંજ્ઞા અને ૫ સંસ્થાન દ્વાર

सव्वेसिं चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा ।
नर-तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलिंदि-नेरइया ॥ १२ ॥

* [illegible] હાડની અપેક્ષાએ તો નહિ પરન્તુ શક્તી [illegible] દેવોને [illegible] અને એકેન્દ્રિયોને [illegible] સંઘયણ કહ્યું છે, તથા [illegible]

[1] [illegible] વગેરે [illegible] રહિત [illegible] દેખાય છે. [illegible] તેઓને અસ્પષ્ટ પણ સંઘયણ [illegible] છે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

सर्वेषां चतस्रो दश वा, संज्ञाः सर्वे सुराश्च चतुरंशाः (स्राः)
नरतिर्यञ्चः षट्संस्थाना, हुण्डका विकलेन्द्रियनैरयिकाः ॥ १२ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

सव्वेसिं चउ वा दह सन्ना, य सव्वे सुरा चउरंसा ।
नर-तिरि छस्सठाणा, विगलिंदि-नेरइया हुंडा ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ:—

दह=દશ	चउरंसा=સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા
वा=અથવા	छ=છ
सन्ना=સંજ્ઞા	स्सठाणा=સંસ્થાનવાળા
	हुंडा=હુંડક સંસ્થાનવાળા

गाथार्थ—

સર્વેને ચાર કે દશ સંજ્ઞા હોય છે. સર્વે દેવો સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા, ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યંચો છ સંસ્થાનવાળા, તથા વિકલેન્દ્રિયો અને નારકો હુંડક સંસ્થાનવાળા છે. ॥ ૧૨ ॥

વિશેષાર્થ—

સર્વે દંડકોમાં ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા છે. અને કેટલાક મનુષ્યોને ૧૬ સંજ્ઞાઓ હોય છે. તે સંજ્ઞાઓ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોમાં તો સ્પષ્ટ ઉપલબ્ધ થાય છે, અને એકેન્દ્રિયોમાં અવ્યક્ત-અસ્પષ્ટ હોય છે. તો પણ કેટલાંક બાહ્ય વર્તનથી અમુક સંજ્ઞાઓ એકેન્દ્રિયોમાં અનુમાનથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ પાણી તથા છાણ વગેરે ખાતરથી વનસ્પતિનું પોષણ થતું હોવાથી आहार संज्ञा છે.

૨ લજ્જાળુ વનસ્પતિ હાથ અડતાં તુર્ત સંકોચાય છે. માટે भय संज्ञा છે.

૩ વેલડીઓ વૃક્ષને વીંટાય છે, અને ચેત ખાખર નિધાન ઉપર મૂળ ફેલાવે છે. માટે परिग्रह संज्ञा છે.

૪ કુરુબક નામનું વૃક્ષ સ્રીના આલિંગનથી ફળે છે, માટે मैथुन संज्ञा છે.

૫ કોકનદ નામનો કંદહુંકાર હુંફાડો કરે છે. માટે ક્રોધ સંજ્ઞા છે.

૬ રુદન્તી વેલડીમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે. માટે માન સંજ્ઞા છે. (આ વેલડીના રસથી સુવર્ણ સિદ્ધિ થાય છે, તેથી હું હોવા છતાં લોકમાં નિર્ધનતા કેમ ? એવી અભિમાન સંજ્ઞાથી રુદન કરવાનું અનુમાન છે.)

૭ વેલડી પોતાનાં ફળોને પોતાનાં પાંદડાંથી ઢાંકી રાખે છે, માટે માયા સંજ્ઞા છે.

૮ બીલીનું વૃક્ષ તથા શ્વેત ખાખરો પોતાનુ મૂળ નિધાન ઉપર ફેલાવે છે. (અર્થાત્ નિધાન ઉપર પ્રાય: ઉગે છે) માટે લોભ સંજ્ઞા છે.

૯ કમળો રાત્રે લોક સંજ્ઞા થી સંકોચ પામે છે.

૧૦ વેલડીઓ સર્વ માર્ગ છોડીને ભીંત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર ઓઘ સંજ્ઞા થી ચઢે છે.

એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અનુમાનથી સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ સમજાય છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ દંડકપદોમાં ઓચ્છીવત્તી સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.

હવે ચાર ગતિ આશ્રયી વિચાર કરતાં દેવગતિમાં પરિગ્રહ તથા લોભ સંજ્ઞા અધિક મુખ્ય છે, મનુષ્યગતિમાં માન સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા અધિક છે, નરકગતિમાં ભય અને ક્રોધ સંજ્ઞા આધક છે, અને તિર્યંચગતિમાં માયા તથા આહારસંજ્ઞા અધિક[૧] છે

૧ ચાર ગતિમા આહારાદિ ૪ સંજ્ઞાઓનું એકત્ર અલ્પબહુત્વ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—

કોઇ પણ સમયે વિચાર કરતાં—નરકગતિમા મૈથુન સંજ્ઞાવાળા જીવો અલ્પ, તેથી આહાર સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણ, તેથી પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાત ગુણ, તેથી ભય સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણ દેવોમા આહાર—ભય—મૈથુન—પરિગ્રહ, તથા મનુષ્યોમા ભય—આહાર—પરિગ્રહ—મૈથુન, અને પંચે૦ તિર્યંચોમા પરિગ્રહ—મૈથુન—ભય અને આહાર સંજ્ઞાઓ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ કહેવી.

તથા એક સમયમા એક જીવને એક સંજ્ઞા સ્પષ્ટ અનુભવમા હોય છે, બાદ અન્તર્મુહૂર્તે દરેક જીવોની સંજ્ઞા બદલાતી રહે છે. ઉપર કહેલી સંજ્ઞાઓની (તે તે ગતિમા) અધિકતા કહી, તે તેવા પ્રકારના સંયોગોના કારણથી (પૂર્વોક્ત અલ્પબહુત્વ) હોય છે એકેન્દ્રિયોમા સંજ્ઞાનુ અલ્પબહુત્વ કહેલું જોવામાં નથી. માટે અનિયમિતપણું હશે એમ સંભવે છે.

સંસ્થાન દ્વાર

સર્વ દેવોને (એટલે દેવના ૧૩ દંડકોમાં) ૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ કે દેવીને સમચતુરસ્ર સિવાય બીજું સંસ્થાન નથી. પરંતુ તે ભવધારણીય (મૂળ) શરીરની અપેક્ષાએ જાણવું. કારણ કે દેવોનું ઉત્તરવૈક્રિય સંસ્થાન તો સિદ્ધાંતમાં અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચોને છએ ય સંસ્થાન હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યંચોને તો દેવોની માફક એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન જાણવું, અને શેષ સંખ્યાત આયુષ્ય વાળા મનુષ્યતિર્યંચોને યથાસંભવ* ૬ સંસ્થાન હોય છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે કોઇપણ એકજ સંસ્થાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયોઅને નારકોને સર્વ લક્ષણહીન છઠ્ઠું હુંડક સંસ્થાન હોય છે. તેમાં પણ નારકોનું હુંડક સંસ્થાન પાંખ ઉખેડી નાંખેલા પક્ષી સરખું અતિ બિભત્સ અને ભયાનક હોય છે.

नाणाविह-धय-सूई,-बुब्बुय वण-वाउ-तेउ-अपकाया ।
पुढवी मसूर-चंदा-, कारा संठाणओ भणिया ॥१३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नानाविधध्वजसूचीबुद्बुदा-वनवायुतेजसप्कायिका ।
पृथ्वी मसूरचन्द्राकारा संस्थानतो भणिता ॥ १३ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

संठाणओ वण नाणाविह, वाउ धय, तेउ सूई, अपकाया
बुब्बुय पुढवी मसूर-चंद-आकारा भणिया ॥ १३ ॥

---

* સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં પણ સર્વે તીર્થંકર-ચક્રવર્તી વાસુદેવ-બળદેવ-પ્રતિવાસુદેવ આદિ સમચતુરસ્ર સંસ્થાની હોય છે.

૫ કોકનદ નામનોકંદહુંકાર કુંફાડોકરે છે. માટે ક્રોધ સંજ્ઞા છે.

૬ રુદન્તી વેલડીમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે. માટે માન સંજ્ઞા છે. (આ વેલડીના રસથી સુવર્ણ સિદ્ધિ થાય છે, તેથી હું હોવા છતાં લોકમાં નિર્ધનતા કેમ ? એવી અભિમાન સંજ્ઞાથી રુદન કરવાનું અનુમાન છે.)

૭ વેલડી પોતાનાં ફળોને પોતાનાં પાંદડાંથી ઢાંકી રાખે છે, માટે માયા સંજ્ઞા છે.

૮ બીલીનું વૃક્ષ તથા શ્વેત ખાખરો પોતાનુ મૂળ નિધાન ઉપર ફેલાવે છે. (અર્થાત્ નિધાન ઉપર પ્રાયઃ ઉગે છે) માટે લોભ સંજ્ઞા છે.

૯ કમળો રાત્રે લોક સંજ્ઞા થી સંકોચ પામે છે.

૧૦ વેલડીઓ સર્વ માર્ગ છોડીને ભીંત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર ઓઘ સંજ્ઞા થી ચઢે છે.

એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અનુમાનથી સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ સમજાય છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ દંડકપદોમાં એ સ્પષ્ટ છીવત્તી સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.

હવે ચાર ગતિ આશ્રયી વિચાર કરતાં દેવગતિમાં પરિગ્રહ તથા લોભ સંજ્ઞા અધિક મુખ્ય છે, મનુષ્યગતિમાં માન સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા અધિક છે, નરકગતિમાં ભય અને ક્રોધ સંજ્ઞા અધિક છે, અને તિર્યંચગતિમાં માયા તથા આહારસંજ્ઞા અધિક[1] છે

૧ ચાર ગતિમા આહારાદિ ૪ સંજ્ઞાઓનું એકત્ર અલ્પબહુત્વ શાસ્ત્રમા આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—

કોઇ પણ સમયે વિચાર કરતાં—નરકગતિમા મૈથુન સંજ્ઞાવાળા જીવો અલ્પ, તેથી આહાર સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણ, તેથી પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાત ગુણ, તેથી ભય સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણ દેવોમાં આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ, તથા મનુષ્યોમા ભય-આહાર-પરિગ્રહ-મૈથુન, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમા પરિગ્રહ-મૈથુન-ભય અને આહાર સંજ્ઞાઓ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ કહેલી.

તથા એક સમયમા એક જીવને એક સંજ્ઞા સ્પષ્ટ અનુભવમા હોય છે. અને અન્તર્મુહૂર્તે દરેક જીવોની સંજ્ઞા બદલાતી રહે છે. ઉપર કહેલી સંજ્ઞાઓની (તે તે ગતિમા) અધિકતા કહી, તે તેવા પ્રકારના સંયોગોના [illegible] ([illegible] અલ્પબહુત્વ) હોય છે અપંચેન્દ્રિયોમા સંજ્ઞાનું અલ્પ [illegible] જેવામાં આવતું નથી. માટે અનિયમિતપણું હશે એમ સંભવે છે

સંસ્થાન દ્વાર

સર્વ દેવોને (એટલે દેવના ૧૩ દંડકોમાં) ૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ કે દેવીને સમચતુરસ્ર સિવાય બીજું સંસ્થાન નથી. પરંતુ તે ભવધારણીય (મૂળ) શરીરની અપેક્ષાએ જાણવું, કારણ કે દેવોનું ઉત્તરવૈક્રિય સંસ્થાન તો સિદ્ધાંતમાં અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચોને છએ ૬ સંસ્થાન હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યંચોને તો દેવોની માફક એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન જાણવું, અને શેષ સંખ્યાત આયુષ્ય વાળા મનુષ્યતિર્યંચોને યથાસંભવ* ૬ સંસ્થાન હોય છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે કોઇપણ એકજ સંસ્થાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયોઅને નારકોને સર્વ લક્ષણહીન છઠ્ઠું હુંડકસંસ્થાન હોય છે. તેમાં પણ નારકોનુ હુંડક સંસ્થાન પાંખ ઉખેડી નાંખેલા પક્ષી સરખું અતિ બિભત્સ અને ભયાનક હોય છે.

नाणाविह-धय-सूई,-बुब्बुय वण-वाउ-तेउ-अपकाया ।
पुढवी मसूर-चंदा-, कारा संठाणओ भणिया ॥१३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नानाविधध्वजसूचीबुद्बुदा-वनवायुतेजसपूकायिका ।
पृथ्वी मसूरचन्द्राकारा संस्थानतो भणिता ॥ १३ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

संठाणओ वण नाणाविह, वाउ धय, तेउ सूई, अपकाया
बुब्बुय पुढवी मसूर-चंद-आकारा भणिया ॥ १३ ॥

---

* સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમા પણ સર્વે તીર્થંકર-ચક્રવર્ત્તી વાસુદેવ-બળદેવ-પ્રતિવાસુદેવ આદિ સમચતુરસ્ર સંસ્થાની હોય છે.

૫ કોકનદ નામનો કંદહુંકાર કુંફાડો કરે છે. માટે ક્રોધ સંજ્ઞા છે.

૬ રુદન્તી વેલડીમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે. માટે માન સંજ્ઞા છે. (આ વેલડીના રસથી સુવર્ણ સિદ્ધિ થાય છે, તેથી હું હોવા છતાં લોકમાં નિર્ધનતા કેમ ? એવી અભિમાન સંજ્ઞાથી રુદન કરવાનું અનુમાન છે.)

૭ વેલડી પોતાનાં ફળોને પોતાનાં પાંદડાંથી ઢાંકી રાખે છે, માટે માયા સંજ્ઞા છે.

૮ બીલીનું વૃક્ષ તથા શ્વેત ખાખરો પોતાનુ મૂળ નિધાન ઉપર ફેલાવે છે. (અર્થાત્ નિધાન ઉપર પ્રાયઃ ઉગે છે) માટે લોભ સંજ્ઞા છે.

૯ કમળો રાત્રે લોક સંજ્ઞા થી સંકોચ પામે છે.

૧૦ વેલડીઓ સર્વ માર્ગ છોડીને ભીંત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર ઓઘ સંજ્ઞા થી ચઢે છે.

એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અનુમાનથી સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ સમજાય છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ દંડકપદોમાં ઓઘ્છીવત્તી સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.

હવે ચાર ગતિ આશ્રયી વિચાર કરતાં દેવગતિમાં પરિગ્રહ તથા લોભ સંજ્ઞા અધિક મુખ્ય છે, મનુષ્યગતિમાં માન સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા અધિક છે, નરકગતિમાં ભય અને ક્રોધ સંજ્ઞા અધિક છે, અને તિર્યંચગતિમાં માયા તથા આહારસંજ્ઞા અધિક[1] છે

---

૧ ચાર ગતિમા આહારાદિ ૪ સંજ્ઞાઓનું એકત્ર અલ્પબહુત્વ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—

કોઇ પણ સમયે વિચાર કરતાં—નરકગતિમા મૈથુન સંજ્ઞાવાળા જીવો અલ્પ, તેથી આહાર સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણ, તેથી પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાત ગુણ, તેથી ભય સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણ. દેવોમાં આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ, તથા મનુષ્યોમા ભય-આહાર-પરિગ્રહ-મૈથુન, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમા પરિગ્રહ-મૈથુન-ભય અને આહાર સંજ્ઞાઓ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ કહેવી

તથા એક સમયમા એક જીવને એક સંજ્ઞા સ્પષ્ટ અનુભવમા હોય છે. અને અન્તર્મુહૂર્તે દરેક જીવોની સંજ્ઞા બદલાતી રહે છે. ઉપર કહેલી સંજ્ઞાઓની (તે તે ગતિમા) અધિકતા કહી, તે તેવા પ્રકારના સંયોગોના કારણથી (પૂર્વોક્ત અલ્પબહુત્વ) હોય છે. અપંચેન્દ્રિયોમા સંજ્ઞાનુ અલ્પબહુત્વ કહેલું દેખાતુ નથી. માટે અનિયમિતપણુ હશે એમ સંભવે છે.

સંસ્થાન દ્વાર

સર્વ દેવોને (એટલે દેવના ૧૩ દંડકોમાં) ૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ કે દેવીને સમચતુરસ્ર સિવાય બીજું સંસ્થાન નથી. પરંતુ તે ભવધારણીય (મૂળ) શરીરની અપેક્ષાએ જાણવું. કારણ કે દેવોનું ઉત્તરવૈક્રિય સંસ્થાન તો સિદ્ધાંતમાં અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચોને છએ ય સંસ્થાન હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યંચોને તો દેવોની માફક એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન જાણવું, અને શેષ સંખ્યાત આયુષ્ય વાળા મનુષ્યતિર્યંચોને યથાસંભવ* ૬ સંસ્થાન હોય છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે કોઇપણ એકજ સંસ્થાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયોઅને નારકોને સર્વ લક્ષણહીન છઠ્ઠું હુંડક સંસ્થાન હોય છે. તેમાં પણ નારકોનુ હુંડક સંસ્થાન પાંખ ઉખેડી નાંખેલા પક્ષી સરખું અતિ બિભત્સ અને ભયાનક હોય છે.

नाणाविह-धय-सूई,-बुब्बुय वण-वाउ-तेउ-अपकाया ।
पुढवी मसूर-चंदा-, कारा संठाणओ भणिया ॥१३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नानाविधध्वजसूचीबुद्बुदा-वनवायुतेजसप्कायिका ।
पृथ्वी मसूरचन्द्राकारा संस्थानतो भणिता ॥ १३ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

संठाणओ वण नाणाविह, वाउ धय, तेउ सूई, अपकाया
बुब्बुय पुढवी मसूर-चंद-आकारा भणिया ॥ १३ ॥

---

* સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમા પણ સર્વે તીર્થંકર-ચક્રવર્તી વાસુદેવ-બળદેવ-પ્રતિવાસુદેવ આદિ સમચતુરસ્ર સંસ્થાની હોય છે.

શબ્દાર્થ—

नाणाविह=નાના પ્રકારના (અનેક પ્રકારના આકારવાળા)
धय=ધ્વજ (ના આકારવાળા)
सूई=સોયો (ના આકારવાળા)
बुब्बुय=પરપોટા (ના આકારવાળા)
वण=વનસ્પતિ
वाउ=વાયુકાય
तेउ=અગ્નિકાય
अपकाया=અપ્કાય (જળ)
पुढवी=પૃથ્વીકાય
मसूर=મસૂરની દાળ (ના આકારવાળી)
चंदाकारा=અર્ધ ચંદ્રના આકારવાળી
संठाणओ=સંસ્થાનથી, આકારથી
भणिया=કહ્યા છે.

ગાથાર્થ-

સંસ્થાનથી વનસ્પતિકાય, વાયુકાય, તેઉકાય, અને અપ્કાયને અનુક્રમે-જુદા જુદા અનેક આકારવાળા, ધજા સોય અને પરપોટાના આકારવાળા તથા પૃથ્વીકાય મસુરની દાળ કે ચંદ્રના આકારવાળા કહ્યા છે. ॥ ૧૩ ॥

વિશેષાર્થ

એકેન્દ્રિય જીવોના હુંડક સંસ્થાનો:-

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું—	જુદા જુદા અનેક આકારનું
વાયુકાયનુ —	ધ્વજાના આકારનું.
અગ્નિકાયનું—	સોયના આકારનું.
અપ્કાયનુ —	પરપોટાના આકારનું.
પૃથ્વીકાયનું—	મસુરની દાળ અથવા અર્ધ ચંદ્રના આકારનું.

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સિવાયના કોઈનું એક શરીર જોઈ શકાતું નથી. તેથી તેના સંસ્થાનો પણ જોઈ શકાતા નથી.×

× અતિ સૂક્ષ્મ પૃથ્વી આદિકનુ અને બાદર પૃથ્વી આદિકનું પણ હુંડક સંસ્થાન ઉપર પ્રમાણે જ છે પણ વિશેષ એ જ કે-સૂક્ષ્મ અને

॥ ૨૪ દંડકમાં ૬ સંસ્થાન ॥

૧૩ દેવદંડક ૧ (સમચતુરસ્ર)		૩ વિકલેન્દ્રિય	૧
૧ ગ૦ મનુષ્ય	૬	૧ નારક	(હુંડક)
૧ ગ૦તિર્યંચ		૫ સ્થાવર	

૬ કષાય અને ૭ લેશ્યા દ્વાર

सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गब्भतिरियमणुएसु ।
नारय-तेऊ-वाऊ,-विगला वेमाणि य तिलेसा ॥१४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

सर्वेऽपि चतुष्कषाया, लेश्यापट्कं गर्भजतिर्यग्मनुजयो (जेषु) ।
नारकतेजोवायुविकला वैमानिकाश्च त्रिलेश्या ॥ १४ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सव्वे अवि चउ कसाया, गब्भय तिरिय मणुएसु छगं लेस ।
नारय तेऊ वाऊ विगला य वेमाणि ति लेसा ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થઃ

कसाया=કષાયવાળા
लेस=લેશ્યા
छगं=છ
तेऊ=તેજસ્કાય, અગ્નિકાય
वाऊ=વાયુકાય
ति=ત્રણ
लेसा=લેશ્યાવાળા

ગાથાર્થ —

સર્વેને ચારે ય કષાયો હોય છે. તથા ગર્ભજ-તિર્યંચો અને મનુષ્યોને ૬ લેશ્યા હોય છે. નારકો, અગ્નિકાય,

બાદર સાધારણ વનસ્પતિનુ સસ્થાન પણ વિવિધાકૃતિ છે, એમ શ્રી જીવાભિગમાદિકમા કહ્યુ છે, અને સંગ્રહણીવૃત્તિમાં તો નિગોદનુ ઔદારિક શરીર સ્તિબુક (પરપોટા) આકારવાળુ (એટલે નક્કર ગોળા સરખું) કહ્યુ છે શ્રી તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનુ અનિત્યસ્થ (અનિયત) કહ્યુ છે, તથા વાયુકાય વૈક્રિય શરીર રચે તો પણ ધ્વજાના આકારેજ રચે છે.

વાયુકાય, વિકલેન્દ્રિય અને વૈમાનિકો ત્રણ લેશ્યાવાળા હોય છે. ॥ ૧૪ ॥

વિશેષાર્થ

છઠ્ઠું કષાયદ્વાર

સર્વ દંડકપદોમાં ક્રોધ-માન-માયા અને લોભ એ ચાર પ્રકારના કષાય હોય છે. એકેન્દ્રિયોમાં તેનો ઉદય અસ્પષ્ટ હોય છે, દ્વીન્દ્રિયાદિકમાં કંઈક અધિક અધિક સ્પષ્ટ હોય છે. કષાય રહિત તો કેવળ વીતરાગભગવંતો અને સિદ્ધ પરમાત્માઓજ છે.

સાતમુ લેશ્યાદ્વાર

ગર્ભજતિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્યોને છએ પ્રકારની લેશ્યાઓ હોય છે. એક સમય એક જ લેશ્યા અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી રહી પુનઃ બદલાઈને બીજી લેશ્યા પ્રગટ થાય છે. એ પ્રમાણે સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત પરાવૃત્તિથી છએ લેશ્યા દ્રવ્યથી અને ભાવથી પણ હોય છે. તે દ્રવ્ય-ભાવનું સ્વરૂપ દ્વારવર્ણનમાં કહેલું છે.

૧ નારક ૧ અગ્નિકાય ૧ વાયુકાય ૩ વિકલેન્દ્રિય	કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત. (૩ અશુભ)	વૈમાનિક દેવોને	તેજોઆદિ ૩ શુભ

કયા નારકને કઇ અશુભ લેશ્યા તથા કયા વૈમાનિક દેવને કઈ શુભ લેશ્યા હોય તેનો વિસ્તાર અન્ય ગ્રંથોથી જાણવો.*

* રત્નપ્રભા અને શર્કરાપ્રભામાં સર્વ નારકોને કાપોતલેશ્યા, વાલુકાપ્રભામા સાધિક ૩ સાગરોપમ સુધીના આયુષ્યવાળાને કાપોત અને તેથી અધિક આયુષ્યવાળાને નીલ લેશ્યા છે પંકપ્રભામાં સર્વને નીલ લેશ્યા છે ધૂમપ્રભામાં સાધિક ૧૦ સાગરોપમ સુધીના આયુષ્યવાળાને નીલ, અને તેથી અધિક આયુષ્યવાળાને કૃષ્ણલેશ્યા છે. તથા છઠ્ઠી અને સાતમી નરકમા સર્વને કૃષ્ણલેશ્યા છે. અહિં પૃથ્વીઓના અનુક્રમ પ્રમાણે અધિક અધિક મલીન લેશ્યાઓ જાણવી.

વૈમાનિક દેવોમાં આ પ્રમાણે—

૧-૨ જા કલ્પના દેવોમાં તેજોલેશ્યા, ૩-૪-૫મા કલ્પના દેવોમાં

લેશ્યા ચાલુ અને ૮મું ઇન્દ્રિય અને ૯ મું સમુદ્દ્ઘાતદ્વાર

जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा ।
इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्घाया ॥१५॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ज्योतिष्कास्तेजोलेश्याकाः शेषा सर्वेऽपि भवन्ति चतुर्लेश्या ।
इन्द्रियद्वारं सुगम, मनुजानां सप्त समुद्घाता ॥ १५ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

जोइसिय तेउ लेसा, सेसा सव्वे वि चउलेसा हुंति ।
इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्घाया ॥ १५ ॥

तेउलेसा=તેજોલેશ્યાવાળા
सेसा=શેષ-બાકીના
वि=પણ
इंदियदार=ઇન્દ્રિયદ્વાર
सुगमं=સુગમ-સહેલું
समुग्घाया=સમુદ્દ્ઘાત

गाथार्थ-

જ્યોતિષી તેજોલેશ્યાવાળા છે, અને શેષ સર્વે ચાર લેશ્યાવાળા છે. ઈન્દ્રિયદ્વાર સહેલું છે. મનુષ્યોને સમુદ્દ્ઘાત સાત હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

વિશેષાર્થ-

જ્યોતિષીઓને તેજોલેશ્યાજ હોય છે. બાકીના સર્વે ભવનપતિ તથા વ્યન્તર એ અગ્યાર દંડકોમાં કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, કેટલાક નીલ લેશ્યાવાળા, કેટલાત કાપોત લેશ્યાવાળા અને કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત તેજો લેશ્યાવાળા હોય છે.

તથા પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય એ ત્રણ દંડકમાં પ્રત્યેક જીવને કૃષ્ણ-નીલ અને કાપોત એ ૩ લેશ્યા પરાવૃત્તિથી

પદ્મલેશ્યા, ૬ ઠ્ઠા કલ્પથી સર્વાર્થ સિદ્ધ સુધીમા સર્વ દેવોને શુક્લલેશ્યા કલ્પોના અનુક્રમ પ્રમાણે એ લેશ્યાઓ અધિક અધિક વિશુદ્ધ જાણવી.

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे ।
य केवलि इमे सत्त समुग्घाया सन्नीणं हुंति ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:—

वेयण=વેદના સમુદ્દઘાત
कसाय=કષાય સમુદ્દઘાત
मरणे=મરણ સમુદ્દઘાત
वेउव्विय=વૈક્રિય સમુદ્દઘાત
तेयए=તૈજસ્ સમુદ્દઘાત
य=અને, તથા વળી
आहारे=આહારક સમુદ્દઘાત
केवलि=કેવલિ સમુદ્દઘાત
य=વળી, અને, તથા
समुग्घाया=સમુદ્દઘાત
सत्त=સાત
इमे=એ
हुंति=હોય છે.
सन्निणं=સંજ્ઞિ જીવોને

ગાથાર્થ:-

વેદના, કષાય, મરણ, વૈક્રિય, તૈજસ, આહારક અને કેવલિ સમુદ્દઘાત છે આ સાત સંજ્ઞિ જીવોને હોય છે.॥૧૬॥

વિશેષાર્થ:-

પૂર્વે દ્વારવર્ણનમાં સંજ્ઞાત્રિકના (૩ સંજ્ઞાના) દ્વારમાં જે દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી છે, તે સંજ્ઞા જે જીવોને હોય તે સંજ્ઞિ જીવ કહેવાય, અને તે સંજ્ઞિ જીવને આ ગાથામાં કહેલા વેદનાદિક સાતે સમુદ્દઘાત યથાસંભવ હોય છે.

एगिंदियाण केवल,–तेउ–आहारगविणा उ चत्तारि ।
ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥१७॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकेन्द्रियाणां केवलतैजसाहारकान् विना तु चत्वारः ।
ते वैक्रियवर्जा विकलानां संज्ञिनां ते चैव ॥ १७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

एगिंदियाण केवल तेउ आहारग विणा उ चत्तारि ।
विगला वेउव्वियवज्जा सन्नीण चेव ते ॥ १७ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

स्थावरद्वित्रिष्वचक्षुश्चतुरिन्द्रियेषु तद्द्विकं श्रुते भणितं ।
मनुजाश्चतुर्दर्शनिन शेषेषु त्रिक त्रिकं भणितं ॥ १९ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

सुए थावर वि तिसु अचक्खू, चउरिंदिसु तद्दुगं भणिय ।
मणुआ चउ दंसणिणो, सेसेसु तिग तिग भणिय ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ:-

तिसु=ત્રીન્દ્રિયોને વિષે
अचक्खू=અચક્ષુર્દર્શન
तद्=તે (દર્શન)
दुगं=બે
सुए=સિદ્ધાન્તમાં, શ્રુતમાં
भणियं=કહ્યા છે
चउ=ચાર
दंसणिणो=દર્શનવાળા
तिग=ત્રણ દર્શન
तिग=ત્રણ દર્શન

गाथार्थ:-

સિદ્ધાન્તમાં-સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિયોને અચક્ષુર્દર્શન (અને) ચતુરિન્દ્રિયને બે દર્શન કહ્યાં છે, મનુષ્યો ચાર દર્શનવાળા છે, અને બાકીનાઓને ત્રણ ત્રણ દર્શન કહ્યાં છે. ॥ ૧૯ ॥

વિશેષાર્થ:—

પાંચ સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રીન્દ્રિય એ ૭ દંડકમાં ૧ અચક્ષુર્દર્શન જ હોય છે. તે અચક્ષુર્દર્શન સ્પર્શ, રસના, ઘ્રાણ, શ્રોત્ર અને મનના ભેદથી ૫ પ્રકારનું છે, તેમાં પાંચ સ્થાવરને સ્પર્શના-ઇન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ—એજ અચક્ષુર્દર્શન. દ્વીન્દ્રિયમાં સ્પર્શ અને રસના એ બે ઇન્દ્રિયોદ્વારા સામાન્ય ઉપયોગ રૂપ અચક્ષુર્દર્શન; ત્રીન્દ્રિયને સ્પર્શ, રસના અને ઘ્રાણ એ ૩ ઇન્દ્રિયો દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગરૂપ અચક્ષુર્દર્શન હોય છે.

પ્રશ્ન—કોઈ જીવ દર્શનગુણ રહિત હોય કે નહિ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! કોઈ કોઈપણ જીવ દર્શનગુણ રહિત ન જ હોય.

પ્રશ્ન—તો પછી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તને ઇન્દ્રિયો વિના અચક્ષુર્દર્શન પણ શી રીતે હોય?

ઉત્તર—જેમ મતિજ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમરૂપ જ્ઞાન-શક્તિ સ્વરૂપે ભાવ ઇન્દ્રિયો હોય છે, તેમજ દર્શનશક્તિરૂપ ભાવ અચક્ષુર્દર્શન હોય છે.

અહિં સૂક્ષ્મ ભાવમનરૂપ અચક્ષુર્દર્શન જાણવું, કારણ કે એકેન્દ્રિયાદિક અસંજ્ઞિઓને જો કે દ્રવ્યમનનો અભાવ છે, તો પણ ક્ષયોપશમરૂપ ભાવમન તો અવશ્ય છે.

તથા ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન બંને છે, કારણ કે ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ચક્ષુરિન્દ્રિય પણ છે, તેથી સ્પર્શ, રસના અને ઘ્રાણેન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ તે અચક્ષુર્દર્શન, અને ચક્ષુ દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગ તે ચક્ષુર્દર્શન છે.

તથા ગર્ભજ મનુષ્યોને યથાસંભવ ચારેય દર્શનો છે, તેઓને અચક્ષુર્દર્શન પૂર્વોક્ત રીતે પાંચેય પ્રકારનુ છે. ચક્ષુરિન્દ્રિય હોવાથી ચક્ષુર્દર્શન પણ છે. અને ચારિત્રાદિક ગુણથી પ્રાપ્ત કરેલ લબ્ધિ-પ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનવંતને (અને વિભંગજ્ઞાનીને) અવધિદર્શન છે, તથા કેવલિ ભગવંતને કેવળદર્શન છે.

બાકીના દેવના ૧૩, નારકના ૧, અને ગર્ભજતિર્યંચના ૧ દંડકમાં ચક્ષુર્દર્શન, અચક્ષુર્દર્શન અને અવધિદર્શન એ ૩ દર્શન છે, ગર્ભજ તિર્યંચોને વ્રત-તપશ્ચર્યાદિ ગુણથી લબ્ધિપ્રત્યયિક અને ૧૪ દંડકમાં ભવસ્વભાવે હોવાથી ભવપ્રત્યયિક અવધિ-દર્શન છે. અહિં એક જીવ આશ્રયિ સમકાળે કોઇને અચક્ષુ-ર્દર્શન અથવા કેવળદર્શનમાંનું એક, કોઇને અચક્ષુ.-ચક્ષુ: એ ૨ દર્શન, અને કોઈને એ બેની સાથે અવધિ સહિત ૩ દર્શન હોય છે. પરન્તુ સમકાળે ૪ દર્શન કોઈપણ જીવને ન હોય.

૨૪ દંડકમાં ૪ દર્શન

૫ સ્થાવરને ૧ (અચક્ષુ૦)	૧ ચતુરિન્દ્રિયને (ચ૦અચ૦)
૧ દ્વીન્દ્રિયને ૧ ,,	૧ ગ૦ મનુષ્ય ૪
૧ ત્રીન્દ્રિયને ૧ ,,	૧૫ શેષમાં ૩ (કેવલ૦ વિના)

૧૨ જ્ઞાન અને ૧૩ અજ્ઞાન દ્વાર

अन्नाण नाण तिय तिय. सुरतिरिनिरए, थिरे अनाणदुगं ।
नाणन्नाण दु विगले. मणुए पण नाण ति अनाणा ॥२०॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अज्ञानज्ञान (यो) त्रिकं त्रिकं, सुरतिर्यग्नैरयिकेषु, स्थिरे अज्ञानद्विकं ।
ज्ञानाज्ञानद्विकं विकले मनुजे पच ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि ॥ २० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

सुर तिरि निरए तिय अनाण तिय नाण थिरे दुग अनाण ।
विगले दु नाण अन्नाण. मणुए पण नाण ति अनाणा ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ :—

दुग=બે | अन्नाण=અજ્ઞાન
नाण=જ્ઞાન | दु=બે

ગાથાર્થ—

દેવ, તિર્યંચ અને નારકોને ત્રણ અજ્ઞાન તથા ત્રણ જ્ઞાન. સ્થાવરને બે અજ્ઞાન, વિકલેન્દ્રિયોને બે જ્ઞાન તથા બે અજ્ઞાન, અને મનુષ્યોને વિષે પાંચ જ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. ॥ ૨૦ ॥

વિશેષાર્થ :—

દેવના ૧૩ દંડક, ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧ દંડક અને નારકનો ૧ દંડક એ ૧૫ દંડકમાં મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ૩ અજ્ઞાન છે, તથા મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન એ ૩ જ્ઞાન છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને ૩ જ્ઞાન અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને ૩ અજ્ઞાન જાણવાં. તેમાં પણ પ્રત્યેક જીવ આશ્રયિ વિચારતાં એક જીવને સમકાળે કોઈને અવધિજ્ઞાન રહિત ૨ જ્ઞાન હોય તો કોઈને અવધિજ્ઞાન સહિત ૩ જ્ઞાન હોય છે, પરન્તુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન તો દરેક સમ્યગ્દૃષ્ટિ છદ્મસ્થ જીવને સમકાળે અવશ્ય હોય છે. તે પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન પણ સમકાળે અવશ્ય હોય છે, અને જો અવધિ-

જ્ઞાનની લબ્ધિવાળો હોય તો તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિને વિભંગજ્ઞાન સહિત ૩ અજ્ઞાન સમકાળે હોય છે.

તથા સ્થાવરના ૫ દંડકમાં દરેક જીવને સમકાળે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ બે *અજ્ઞાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડકમાં ૨ જ્ઞાન અને ૨ અજ્ઞાન હોય છે. પૂર્વ ભવમાં મરણથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્હેલાં ઉપશમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ થઈને પુન સમ્યક્ત્વથી પતિત થઇ, સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ સહિત મરણ પામી વિકલેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કિંચિત્ કાળ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ વર્ત્તતું હોય છે, તેથી તે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયો ૨ જ્ઞાનવાળા કહેવાય છે; અને ત્યારબાદ સંપૂર્ણ ભવ પર્યન્ત મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી ૨ અજ્ઞાનવાળા કહેવાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યના ૧ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. તે સમજવું સુગમ છે. તેમાં પણ ૧ મનુષ્યને સમકાળે તો યથાસંભવ ૨ અજ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૧ જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન×), ૨ જ્ઞાન, ૩ જ્ઞાન (મનઃ૦ વા અવ૦ સહિત), અથવા ૪ જ્ઞાન હોય છે. પરંતુ સમકાળે ૫ જ્ઞાન હોય નહિ તેમજ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બે પણ સમકાળે હોય નહિં.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન ॥

૧૩ દેવ દંડકમા	૩–૩	૫ સ્થાવરને	૨ અજ્ઞાન
૧ ગ૦ તિર્યંચને	૩–૩	૩ વિકલેન્દ્રિયને	૨–૨
૧ નારકને	૩–૩	૧ ગ૦ મનુષ્યને	૫–૩

* આ સિદ્ધાન્તનો અભિપ્રાય છે, અને કર્મગ્રન્થમાં તો બા૦ પર્યાપ્ત પૃથ્વી, અપ્કાય, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમા અને વિકલેન્દ્રિયોમા પણ અપર્યાપ્ત અવસ્થામા સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહ્યુ છે પરન્તુ સાસ્વાદન સમ્ય૦ને અજ્ઞાનરૂપે ગણી એ આઠે દંડકમા ૨ અજ્ઞાન કહ્યા છે

+ શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં આચારાંગાદિ શાસ્ત્રના જ્ઞાનીઓને શ્રુતજ્ઞાન કહ્યુ છે, તેથી તેવા શાસ્ત્રજ્ઞાન રહિત જીવોને મતિજ્ઞાન રૂપ ૧ જ્ઞાન હોય. એમ પણ કહ્યું છે

૧૪ યોગદ્વાર.

सच्चेअर मीस असच्च-,मोस मण वय विउव्वि आहारे।
उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा देसिया समए ॥२१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

सत्येतरमिश्रासत्यमृषा, मनोवचसी वैक्रिय आहारक ।
औदारिको मिश्राः कार्मण, एते योगा देशिता समये ॥ २१ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सच्च इअर मीस असच्च-अमोस मण वय विउव्वि आहारे ।
उरल मीसा कम्मण, इय जोगा समए देसिया ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ:—

सच्च=સત્ય
इअर=ઈતર (અસત્ય)
मीस=મિશ્ર
असच्चमोस=અસત્યામૃષા (વ્યવહાર)
उरलं=ઔદારિક કાયયોગ
मीसा=(એ ત્રણે કાયના) મિશ્રયોગ
इय=એ
जोगा=૧૫ યોગ
देसिया=દર્શાવ્યા છે, કહ્યા છે.
समए=સિદ્ધાન્તમાં

गाथार्थ.-

સત્ય-અસત્ય મિશ્ર અને અસત્ય-અમૃષા મન અને વચન, વૈક્રિય, આહારક, ઔદારિક; મિશ્ર, અને કાર્મણ એ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તમાં યોગો કહ્યા છે. ॥ ૨૧ ॥

વિશેષાર્થ:—

એ ૧૫ યોગનું સ્વરૂપ દ્વારવર્ણનમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

इक्कारस सुर निरए, तिरिएसु तेर. पन्नर मणुएसु ।
विगले चउ पण वाए. जोगतिगं थावरे होइ ॥२२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकादश सुरनैरयिकयोस्तिर्यक्षु त्रयोदश, पञ्चदश मनुजेषु ।
विकले चत्वार', पञ्च वाते (यौ) योगत्रिकं स्थावरे भवति. ॥ २२ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सुर निरए इक्कारस, तिरिएसु तेर, मणुएसु पनर,
विगले चउ, वाए पण थावरे तिग जोग होइ ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ :

इक्कारस=અગ્યાર યોગ	पनर=પંદર યોગ
तेर=તેર યોગ	तिगं=ત્રણ

गाथार्थ.—

દેવ અને નારકોને અગ્યાર, તિર્યંચોને તેર, મનુષ્યોને પંદર વિકલેન્દ્રિયોને ચાર, વાયુકાયને પાંચ અને સ્થાવરને ત્રણ યોગ હોય છે. ॥૨૨॥

વિશેષાર્થ.—

હવે ૨૪ દંડકમાં ૧૫ યોગ આ પ્રમાણે-દેવના ૧૩ અને નારકનો ૧ મળી ૧૪ દંડકમાં મનના ૪, વચનના ૪ મળી ૮ યોગ, તથા વૈક્રિય-વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ એ ૩ કાયયોગ સહિત ૧૧ યોગ છે. એ યોગ કયા વખતે કયા હોય ? તે *સ્વરૂપ ગ્રન્થાન્તરથી જાણવું.

* અહિં ૧૫ યોગ કયારે કયારે હોય તેની સંક્ષિપ્ત વિગત-૪ મનોયોગ મન પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ૪ વચનયોગ પણ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક એ ત્રણ પોતપોતાની પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ઔદારિકમિશ્ર ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી (અને કેટલાક આચાર્યોના મતે શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા સુધી) અને કેવલિ સમુદ્ઘાતમાં ૨-૬-૭ મા સમયે એ પ્રમાણે ઔ૦ મિશ્ર યોગ **કર્મગ્રંથના** અભિપ્રાયથી બે પ્રકારે છે. અને **સિદ્ધાંતના** અભિપ્રાયે ઉત્તર વૈક્રિયના તથા આહારકના પ્રારંભમાં પણ હોવાથી ૪ પ્રકારે છે.) વૈક્રિયમિશ્રયોગ મૂળ વૈ૦ ની અપેક્ષાએ ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી, અને તિર્યંચ-મનુષ્યના ઉત્તરવૈક્રિયના પ્રારંભે અને સંહરણમાં (એમ **કર્મગ્રંથના** અભિપ્રાયે ૨ પ્રકારે,

તથા ગર્ભજ તિર્યંચના ૧ દંડકમાં ઔદારિક અને ઔદારિક-મિશ્ર એ બે કાયયોગ સહિત (પૂર્વોક્ત ૧૧ યોગ મળી) ૧૩ યોગ છે, અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં સર્વે ૧૫ યોગ છે.

વિકલેન્દ્રિયોના ૩ દંડકમાં ઔદારિક-ઔદારિકમિશ્ર-તૈજસકાર્મણ એ ત્રણ કાયયોગ, અને અસત્યામૃષા (વ્યવહાર)નામના ૧ વચનયોગ મળી ૪ યોગ છે.

વાયુકાયના દંડકમાં ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, વૈક્રિય,વૈક્રિય-મિશ્ર અને કાર્મણ એ ૫ પ્રકારના કાયયોગ છે, કારણ કે કેટલાક બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય જીવો વૈક્રિય લબ્ધિવાળા હોય છે.

સ્થાવરના દંડકમાં ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ ૩ કાયયોગજ હોય છે.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૧૫ યોગ ॥

૧૩ દેવ દંડકમાં ૧ નારકને	૧૧	૩ વિકલે૦ને	૪
૧ ગ૦ તિર્યંચને	૧૩	૧ વાયુને	૫
૧ ગ૦ મનુષ્યને	૧૫	૪ સ્થાવરને	૩

૧૫ ઉપયોગ દ્વાર

ति अनाण नाण पण चउ, दंसण वार जिअलक्ख-णुवओगा।
इय वारस उवओगा, भणिया तेलुक्कदंसीहिं ॥२३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

त्रीण्यज्ञानानि, ज्ञानानि पञ्च, चत्वारि दर्शनानि द्वादश जीवलक्षणोपयोगा., एते द्वादश उपयोग, भणितास्त्रैलोक्यदर्शिभि ॥ २३ ॥

અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉતરવૈક્રિયના પ્રારંભમાં વૈક્રિયમિશ્ર નહિ તેથી ૨ પ્રકારે છે) આહારકમિશ્ર આહારક દેહના પ્રારંભે અને સહરણમાં (એ કર્મ૦ અભિપ્રાય અને સિદ્ધાન્તમાં પ્રારંભ નહિ ૧ પ્રકાર) તથા તૈજસકાર્મણ યોગ વક્રગતિએ પરભવમાં જતા ૧-૨-૩ સમય સુધી, કેવલિ [illegible] ૩ જો ૪ થો અને ૫ મો, એ ત્રણ સમય સુધી અને દરેકને [illegible]

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

ति अनाण, पण नाण, चउ दंसण, बार जिअ लक्खण उवओगा,
इय बारस उवओगा तेलुक्कदंसीहि भणिया ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ :—

जिअ=જીવના
लक्खण=લક્ષણ રૂપ
इय=એ. પૂર્વોક્ત
तेलुक्क=ત્રણ લોક (ત્રણ જગત)ના
दंसीहिं=દર્શિઓએ, દેખનારાઓએ

ગાથાર્થ —

ત્રણ અજ્ઞાન, પાંચ જ્ઞાન, અને ચાર દર્શન (એ) ૧૨ જીવના લક્ષણરૂપ ઉપયોગો છે, અને તે ૧૨ ઉપયોગો ત્રણ જગતના પદાર્થો દેખનાર શ્રી જિનેશ્વર-ભગવતોએ કહ્યા છે ॥ ૨૩ ॥

उवओगा मणुएसु, बारस नव निरय-तिरिय-देवेसु ।
विगलदुगे पण छक्कं, चउरिंदिसु थावरे तियगं ॥२४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

उपयोगा मनुजेषु द्वादश, नव नैरयिकतिर्यग्देवेषु ।
विकलद्विके पञ्च, षट्क चतुरिन्द्रियेषु, स्थावरे त्रय ॥२४॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

मणुएसु बारस उवओगा, निरय तिरिय देवेसु नव,
विगल दुगे पण, चउरिंदिसु छक्क, थावरे तियग ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ.—

दुगे=દ્વિકમાં. ૨ ભેદમાં
पण=પાંચ ઉપયોગ
छक्कं=૭ ઉપયોગ
तियगं=ત્રણ

ગાથાર્થ.—

ઉપયોગો-મનુષ્યોને બાર. નારક. તિર્યંચ અને દેવોને નવ. બે વિકલેન્દ્રિયોને પાંચ, ચતુરિન્દ્રિયને છ, અને સ્થાવરને ત્રણ હોય છે ॥ ૨૪ ॥

વિશેષાર્થ :—

એ પૂર્વ ગાથામાં ૧૨ પ્રકારના ઉપયોગમાંથી ગર્ભજ મનુ-

ष्योने यथासंभव १२ ઉપયોગ હોય છે, નારકના દંડકમાં મન:પર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન રહિત ૯ ઉપયોગ હોય છે, તેમજ ગર્ભજ તિર્યંચમાં અને દેવના ૧૩ દંડકમાં પણ એજ ૯ ઉપયોગ હોય છે. દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય એ બે વિકલેન્દ્રિયોમાં ૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન અને ૧ અચક્ષુર્દર્શન એ ૫ ઉપયોગ છે, ચતુરિન્દ્રિયમાં એ જ ૫ ઉપયોગ ઉપરાંત ૧ ચક્ષુર્દર્શન સહિત ૬ ઉપયોગ છે, અને સ્થાવરના પાંચેય દંડકમાં ૨ અજ્ઞાન અને ૧ અચક્ષુર્દર્શન સહિત ૩ ઉપયોગ છે. અહિં કયુ જ્ઞાન તથા કયું અજ્ઞાન હોય, તે જ્ઞાન-અજ્ઞાનદ્વાર પ્રસંગે ૨૦મી ગાથામાં કહેવાઈ ગયુ છે. તથા એક જીવને સમકાળે કેટલા ઉપયોગ હોય? તે પણ ૧૯મી તથા ૨૦મી ગાથાના અર્થમાંથી સમજી લેવું.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૧૨ ઉપયોગ ॥

૧ ગ૦ મનુષ્યને	૧૨	૧ દ્વીન્દ્રિયને, ૧ ત્રીન્દ્રિયને	૫
૧ નારકને, ૧ ગ૦ તિર્યંચને, ૧૩ દેવદંડકમાં	૯	૧ ચતુરિન્દ્રિયને	૬
		૫ સ્થાવરને	૩

૧૬ ઉપપાત દ્વાર

संखमसंखा समए, गब्भतिरि-विगल-नारय-सुरा य।
मणुआ नियमा संखा, वणणंता थावर असंखा ॥२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

संख्येया असंख्येया समये गर्भजतिर्यग्विकलनारकसुराश्च।
मनुजा नियमात्संख्येया, वना अनन्ताः स्थावरा असंख्येयाः ॥ २५ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

समए गब्भ तिरि विगल नारय य सुरा संखं असंखा
मणुआ नियमा संखा, वण अणंता थावर असंखा ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થ:—

संख=સંખ્યાત
असंखा=અસંખ્યાત, અસંખ્ય
समए=એક સમયમાં
नियमा=નિયમથી, નિશ્ચય
संखा=સંખ્યાત
वण=વનસ્પતિ જીવો
अणंता=અનન્ત
असंखा=અસંખ્યાત, અસંખ્ય

ગાથાર્થ:-

એક સમયમાં-ગર્ભજ તિર્યંચ, વિકલેન્દ્રિયો, નારકો અને દેવો સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત, મનુષ્યો સંખ્યાત જ, વનસ્પતિ જીવો અનન્ત અને સ્થાવરો અસંખ્યાત. ॥ ૨૫ ॥

વિશેષાર્થ:-

હવે ૧૬ મા ઉપપાત દ્વારમાં ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧, વિકલેન્દ્રિયના ૩, સાત નારકનો ૧ અને દેવના ૧૩ દંડક મળીને ૧૮ દંડકના જીવો એક સમયમાં સમકાળે ૧-૨-૩ ઇત્યાદિ સંખ્યા વડે સંખ્યાત[1] ઉત્પન્ન થાય તેમજ અસંખ્યાત[2] પણ ઉત્પન્ન થાય, કારણ કે એ પ્રત્યેક દંડકના જીવો ઉત્કૃષ્ટથી ×અસંખ્ય અસંખ્ય છે, માટે એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યો ૧ સમયમાં નિશ્ચયત: ૧-૨-૩ ઈત્યાદિ સંખ્યાવડે અવશ્ય સંખ્યાત જ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ અસંખ્ય કે [3]અનન્ત ઉત્પન્ન ન થાય કારણકે ગર્ભજ મનુષ્યોની આ જગતમાં સર્વ સંખ્યા [4]૨૯ અંક જેટલી સંખ્યા જ છે.

તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકમાંના ૧ વનસ્પતિકાય એક સમયમાં અનન્ત ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ રૂપ વનસ્પતિ જીવો આ જગતમાં જઘન્યથી પણ અનન્ત છે. પરંતુ અસંખ્યાત કે સંખ્યાત નથી. અહિ વિશેષ એ છે કે-પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવો અનન્ત નથી, પરંતુ અસંખ્ય જ છે. માટે પ્રત્યેક વનસ્પતિ તો એક સમયમાં અસંખ્ય જ ઉત્પન્ન થાય,

---

૧-૨-૩. સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનન્ત એ અનુક્રમે અધિક અધિક સંખ્યાગણિતના ૩ ભેદનુ સ્વરૂપ ચતુર્થ કર્મગ્રંથ આદિ ગ્રંથોથી જાણવુ.

× દેવના વૈમાનિક દંડકમા એટલુ વિશેષ છે કે-૯મા કલ્પથી અનુત્તર સુધીના વૈમાનિક દેવોમા ઉત્પત્તિ અને ચ્યવન એક સમયમા સંખ્યાત સંખ્યાતનુ જ છે, કારણ કે એ દેવોની ગતિ-આગતિ કેવળ ગર્ભજ મનુષ્યમા છે તથા સર્વાર્થમા દેવસંખ્યા પણ સંખ્યાત જ છે

૪. ૭૯૨૨૮૧૬૨, ૫૧૪૨૬૪૨, ૩૭૫૯૩૫૪, ૩૯૫૦૩૩૬ આ સંખ્યાએ ગર્ભજ મનુષ્યો હોય છે.

વર્ષની અંદર બીજા ૩ ગ્રૈવેયકે ૧ લાખ વર્ષની અંદર, ત્રીજા ૩ ગ્રૈવેયકે ૧ ક્રોડ વર્ષની અંદર, ૪ અનુત્તરોમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ, તથા સર્વાર્થે પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છે, અને સર્વત્ર જઘન્ય વિરહ એક સમય છે.

ગર્ભજ તિર્યંચમાં ૧૨ મુહૂર્ત, ગર્ભજ મનુષ્યમાં ૧૨ મુહૂર્ત, ૫ એકેન્દ્રિયોમાં વિરહકાળ નથી અને ૩ વિકલેન્દ્રિયોમાં પ્રત્યેકમાં એકેક મુહૂર્ત વિરહકાળ છે. સર્વત્ર જઘન્ય વિરહ (૫ એકેન્દ્રિય વિના) ૧ સમય છે.

॥ ૨૪ દંડકમાં સ્થિતિદ્વાર ॥

હવે ૧૮મા સ્થિતિદ્વારને વિષે પ્રથમ પૃથ્વીકાયનું ૨૨૦૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય કહ્યું, તે બાદર પર્યાપ્ત ખર પૃથ્વીકાયનું (રત્નમણિ વગેરેનું) જાણવું. એ મણિ રત્ન વગેરે નક્કર પૃથ્વીઓ તેવા પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલી હોય તો એટલા વર્ષ સુધી જીવે છે. અને શેષ પૃથ્વીઓનું એથી ન્યૂન [1]અનેક પ્રકારનું જાણવું એજ પ્રમાણે બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય, બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય અને પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું અનુક્રમે ૭૦૦૦–૩૦૦૦–૧૦૦૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય છે. તે પણ તેવા પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલા સ્થિર અપ્કાયાદિનું જાણવું.

तिदिणग्गि, तिपल्लाऊ नरतिरि, सुरनिरय सागर तित्तीसा।
वंतर पल्लं, जोइस–वरिसलक्खाहियं पलियं ॥२७॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

त्रिदिनोऽग्निस्त्रिपल्यायुष्कौ नरतिर्यञ्चौ सुरनैरयिकौ सागरत्रयस्त्रिंशन्तौ, व्यन्तरस्य पल्यं, ज्योतिषो वर्षलक्षाधिकं पल्यम् ॥ २७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

अग्गि ति दिण, नर तिरि ति पल्ल आऊ, सुर निरय तित्तीसा सागर, वंतर पल्लं, जोइस लक्खवरिस अहियं पलियं ॥ २७ ॥

---

1 જેમકે–સોનાનું ૧૦૦૦ વર્ષ, ખડીનું ૧૨૦૦૦ વર્ષ, રેતીનું ૧૪૦૦૦ વર્ષ, [illegible] ૧૬૦૦૦ વર્ષ, કાંકરાનું ૧૮૦૦૦ વર્ષ ઇત્યાદિ આયુષ્ય [illegible] સ્થાનમાં રહેલ [illegible] આદિનું કહ્યું છે.

શબ્દાર્થ :—

ति दिण=ત્રણ દિવસ	पल्ल=એક પલ્યોપમ
अग्गि=અગ્નિકાયનુ	वरिस=વર્ષ
ति पल्ल=ત્રણ પલ્યોપમ	लक्ख=એક લાખ
आऊ=આયુષ્ય	अहिय=અધિક
सागर=સાગરોપમ	पलियं=પલ્યોપમ
तित्तीसा=તેત્રીશ	

અગ્નિકાય ત્રણ દિવસ, ગર્ભજ-મનુષ્ય અને તિર્યંચ ત્રણ પલ્યોપમ, દેવ અને નારક તેત્રીશ સાગરોપમ, વ્યન્તરો એક પલ્યોપમ, અને જ્યોતિષી દેવો એક લાખ વર્ષ અધિક પલ્યોપમ રહે છે. ॥૨૭॥

વિશેષાર્થ :—

નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલા બાદર પર્યાપ્ત અગ્નિકાયનું આયુષ્ય ૩ દિવસનું છે.

પ્રશ્ન :—દ્વારિકા નગરીનો દાહ-અગ્નિ ૬ માસ સુધી રહેલો સંભળાય છે, તો તે રીતે અગ્નિનું ૬ માસ જેટલું અધિક આયુષ્ય કેમ નહિ?

ઉત્તર :—એ રીતે વિચારતાં તો પર્વતો અને પૃથ્વીઓ અનેક ક્રોડ વર્ષોથી છે, નદીઓ અને સમુદ્રો અનેક ક્રોડ વર્ષોના છે, તો તે પૃથ્વીકાય અને અપ્‌કાયનું આયુષ્ય ૨૨૦૦૦ તથા ૭૦૦૦ વર્ષનુ કેમ ગણાય? માટે અહિં તો તે તે કાયના પિંડનું આયુષ્ય કહેવાતું નથી. પરન્તુ તે પિંડમાંના પૃથ્વીકાયાદિ એકેક જીવનુ જ આયુષ્ય કહેવાય છે. તે કારણથી તે દ્વારિકાનો અગ્નિ ૬ માસ રહ્યો, તે અનેક વાર અનેક અગ્નિજીવોના જન્મ-મરણના પ્રવાહથી રહ્યો છે, માટે અગ્નિના ૧ જીવનું આયુષ્ય શ્રી સર્વજ્ઞોએ ૩ દિવસનું દેખ્યુ છે, એમ જાણવું.

તથા મનુષ્યોનું અને તિર્યંચોનું આયુ: ૩ પલ્યોપમ કહ્યું, તે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો તથા

યુગલિક તિર્યંચોનું અને ભરત-ઐરવતમાં પ્હેલા આરાને વિષે વર્તતા યુગલિક મનુષ્ય-તિર્યંચોનું જાણવું. શેષ મનુષ્ય તિર્યંચોનું આયુષ્ય તેથી ન્યૂન અનેક પ્રકારનું છે.

તથા વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમ છે, તે પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવ તથા સાતમી પૃથ્વીના નારકોના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યથી અપેક્ષાએ છે, વ્યન્તર દેવતાઓનું ૧ પલ્યોપમ છે. પરન્તુ દેવીઓનુ તો ઉત્કૃષ્ટ ૦॥ પલ્યોપમ છે. તેમજ જ્યોતિષીમા ૧ લાખ વર્ષ અધિક ૧ પલ્યોપમ આયુષ્ય છે, તે ચન્દ્રના વિમાનવાસી પુરુષદેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે, તથા ચન્દ્રનું પોતાનું (ઈન્દ્રનું) પણ છે, એમ જાણવું.

असुराण अहिय अयरं, देसूण दुपल्लयं नव निकाए।
वारस-वासुणपणदिण-छम्मासुक्किट्ठ विगलाऊ ॥२८॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

असुराणामधिकमतरं, देशोनद्विपल्यं नवनिकायेषु ।
द्वादशवर्षोनपञ्चाशद्दिनषण्मासा उत्कृष्टं विकलायु ॥२८॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

असुराण अयरं अहिय, नव निकाए देस ऊण दु पल्लयं ।
विगल उक्किट्ठ आऊ-बारस वास, उणपण दीण, छ मासा ॥२८॥

શબ્દાર્થ:—

असुराण=અસુરકુમારોનું
अहिय=કંઈક અધિક (પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક)
अयर=૧ સાગરોપમ
देसूण=કંઈક ન્યૂન (પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન)
दु पल्लयं=બે પલ્યોપમ
नव=નવ (નાગકુમાર વગેરે)
निकाए=નિકાયને વિષે
बारस=બાર
वास=વર્ષ
उणपण=ઓગણપચાસ
दिण=દિવસ
छम्मास=૬ માસ
उक्किट्ठ=ઉત્કૃષ્ટ
आऊ=આયુષ્ય

ગાથાર્થ—

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય — અસુરકુમારોનું કાંઈક અધિક એક સાગરોપમ, નવ નિકાયોનું કંઈક ન્યૂન બે પલ્યોપમ, અને

વિકલેન્દ્રિયોનું અનુક્રમે બાર વર્ષ, ઓગણપચાસ દિવસ, અને છ માસ છે ॥૨૮॥

વિશેષાર્થઃ—

॥ ૨૪ દંડકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય-સ્થિતિ ॥

૧ પૃથ્વીકાયનું　૨૨૦૦૦ વર્ષ	૧ વ્યન્તરનું　૧ પલ્યોપમ
૧ અપ્કાયનું　૭૦૦૦ વર્ષ	૧ જ્યોતિષીનું ૧ પલ્યોપમ અને ૧ લાખ વર્ષ
૧ વાયુકાયનું　૩૦૦૦ વર્ષ	
૧ વનસ્પતિકાયનું ૧૦,૦૦૦વર્ષ	૧ અસુર૦નું સાધિક૧સાગરો૦
૧ અગ્નિકાયનું　૩ દિવસ	૯ ભવન૦નું દેશોન ૨ પલ્યો૦
૧ ગ૦ મનુષ્યનું　૩ પલ્યોપમ	૧ દ્વીન્દ્રિયનું　૧૨ વર્ષ
૧ ગ૦ તિર્યંચનું　,,	૧ ત્રીન્દ્રિયનું　૪૯ દિવસ
૧ વૈમાનિક દેવનું ૩૩સાગરોપમ	૧ ચતુરિન્દ્રિયનું　૬ માસ
૧ નારકનું　,,	

જઘન્ય આયુ:સ્થિતિ

पुढवाइदसपयाणं, अंतमुहुत्तं जहन्न आउठिई ।
दससहसवरिसठिइआ, भवणाहिवनिरयवंतरिया ॥२९॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

पृथ्व्यादिदशपदाना-मन्तर्मुहूर्तं जघन्यायु स्थिति ।
दशसहस्रवर्षस्थितिका भवनाधिपनैरयिकव्यन्तरा· ॥ २९ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

पुढवि आइ दस पयाणं जहन्न आउठिई अंतमुहुत्तं ।
भवणाहिव निरय वंतरिया, दस सहस वरिस ठिइआ ॥ २९ ॥

શબ્દાર્થ :—

पुढवाइ (पुढवि आइ)=પૃથ્વીકાય વગેરે	दससहस=દસ હજાર
दस पयाणं=દશ પદોનું (૧૦ દંડકપદોનું)	वरिस=વર્ષ
	ठिइआ=સ્થિતિવાળા, આયુષ્ય-વાળા

अंतमुहुत्त=અન્તર્મુહૂર્ત
आउठिइ=આયુષ્યસ્થિતિ
भवणाहिव=ભવનાધિપ, ભવનપતિ

गाथार्थ—

પૃથ્વીકાય વગેરે દશ પદોની જઘન્ય આયુષ્યસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, ભવનપતિ, નારક અને વ્યન્તરો દશ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા છે. ॥૨૯॥

વિશેષાર્થ:-

અહિં ૧૦ પદ કહ્યાં તે પૃથ્વી-અપ્-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિ-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિય-ગર્ભજતિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૧૦ દંડક જાણવા. આગળની ગાથાઓમાં પણ જયાં જયાં ૧૦ પદ કહેવાય ત્યાં ત્યાં એ ૧૦ દંડક જાણવા.

આયુઃસ્થિતિ ચાલુ, ૧૯ મું પર્યાપ્તિ દ્વાર.

वेमाणिय-जोइसिया, पल्ल-तयट्ठंस आउआ हुंति ।
सुरनरतिरिनिरएसु, छ पज्जत्ती थावरे चउगं ॥३०॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

वैमानिकज्योतिष्का, पल्यतदष्टांशायुष्का भवन्ति ।
सुरनरतिर्यग्नैरयिकेषु षट् पर्याप्तय, स्थावरे चतुष्कम् ॥ ३०॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

वेमाणियजोइसिया पल्ल-तय अट्ठ अंस-आउआ हुंति ।
सुर नर तिरि निरएसु छ पज्जत्ती, थावरे चउगं ॥ ३० ॥

શબ્દાર્થ :—

पल्ल=એક પલ્યોપમ
तय=તેના (પલ્યોપમના)
अट्ठम=આઠમો ભાગ
आउआ=આયુષ્યવાળા
हुंति=હોય છે
चउगं=૪ પર્યાપ્તિ

गाथार्थ:-

વૈમાનિકો અને જ્યોતિષીઓ અનુક્રમે પલ્યોપમ અને તેના આઠમા ભાગના આયુષ્યવાળા છે. દેવ, મનુષ્ય,

તિર્યંચ અને નારકોને છ પર્યાપ્તિ હોય છે, સ્થાવરને ચાર હોય છે. ॥૩૦॥

વિશેષાર્થઃ—

વૈમાનિકોનું જઘન્ય આયુષ્ય ૧ પલ્યોપમ છે. તે સૌધર્મકલ્પના પહેલા પ્રતરના દેવોની અપેક્ષાએ છે, તથા જ્યોતિષીઓનું જઘન્ય આયુષ્ય ⅛ પલ્યોપમ છે, તે તારાની દેવીઓનું છે, પરન્તુ અન્ય ગ્રંથોમાં તો સાધિક ⅛ પલ્યોપમ એટલે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સહિત એક અષ્ટમાંશ પલ્યોપમ કહ્યું છે, અને તે કિંચિત્ અધિકાની અહિં વિવક્ષા નથી, એમ જાણવું.

॥ ૨૪ દંડકમાં જઘન્ય આયુષ્ય ॥

૧૦ પૃથ્વીકાયાદિ અન્તર્મુ૦	૧ વ્યન્તર ૧૦૦૦૦ વર્ષ
૧૦ ભવનપતિ ૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ વૈમાનિકનું ૧ પલ્યો૦
૧ નારક ,,	૧ જ્યોતીષી ⅛ પલ્યો૦

પર્યાપ્તિ દ્વાર

દેવના ૧૩, ગ૦ તિર્યંચનો ૧, ગ૦ મનુષ્યનો ૧ અને સાત નારકનો ૧ એ ૧૬ દંડકોમાં આહાર-શરીર-ઇંદ્રિય-શ્વાસોશ્વાસ-ભાષા-અને મનઃ એ છએ પર્યાપ્તિ હોય છે, તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકોમાં ભાષા અને મન રહિત ૪ પર્યાપ્તિ છે.

પર્યાપ્તિ ચાલુ. ૨૦ મું કિમાહાર અને ૨૧ મું સંજ્ઞિદ્વાર

विगले पंच पज्जत्ती, छद्दिसिआहार होइ सव्वेसिं।
पणगाइपए भयणा, अह सन्नितियं भणिस्सामि॥२१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

विकले पञ्च पर्याप्तय, षड्दिगाहारो भवति सर्वेषाम् ।
पनकादिपदे भजना, अथ संज्ञित्रिकं भणिष्यामि. ॥ २१ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

विगले पंच पज्जत्ती, सव्वेसिं छ दिसि आहार होइ।
पणग आइ पए भयणा, अह सन्नितियं भणिस्सामि ॥ २१ ॥

વિશેષાર્થ—

હવે ૨૧ મા સંજ્ઞિદ્વાર માં ચારે નિકાયના દેવના ૧૩ દંડક, ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧ દંડક, અને સાત નારકનો ૧ દંડક એ ૧૫ દંડકના જીવોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી છે, કારણ કે—એ જીવોને મનઃપર્યાપ્તિ હોવાથી વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાનના બળ વડે "ભૂતકાળમાં આ કાર્યનું પરિણામ શું આવ્યું હશે? ભાવીકાળમા શું આવશે?" ઈત્યાદિ દીર્ઘકાળનો વિચાર કરવા રૂપ વિશિષ્ટજ્ઞાન સંજ્ઞા હોય છે, તથા મનઃપર્યાપ્તિના અભાવે વિકલેન્દ્રિયો તો વર્તમાન સમયનાંજ સુખદુઃખનો વિચાર કરવાની જ્ઞાનસંજ્ઞાવાળા હોવાથી તેઓને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને સ્થાવરો તો અવ્યક્ત ચૈતન્યવાળા હોવાથી તે સર્વેને સંજ્ઞા રહિત જ કહ્યા છે, કારણ કે આ ત્રણ સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ ચૈતન્યવાળી છે.

પ્રશ્ન—એકેન્દ્રિયોને આહારાદિસંજ્ઞા આદિ ૧૦ સંજ્ઞાઓ પૂર્વે કહી છે, તથા વિકલેન્દ્રિયોને તે ૧૦ ઉપરાંત અલ્પ સ્પષ્ટ ચૈતન્ય લાગણીવાળી હેતુવાદોપ૦ સંજ્ઞા પણ છે, તો એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો તે તે સંજ્ઞાઓવાળા હોવાથી સંજ્ઞિ કેમ ન ગણાય?

ઉત્તર—જો કે એકેન્દ્રિયાદિકોને આહારાદિ સંજ્ઞા છે, તો પણ અસ્પષ્ટ ચૈતન્યવાળી છે, માટે તે સંજ્ઞાથી અહિં સંજ્ઞિપણું ઇષ્ટ નથી, અને વિકલેન્દ્રિયાદિકને જો કે હેતુવાદોપ૦ સંજ્ઞા છે, પરંતુ અલ્પ સ્પષ્ટ ચૈતન્યવાળી હોવાથી (તેવી સંજ્ઞાવડે) સંજ્ઞિ ગણાય નહિ, કારણ કે અલ્પ ધન વડે ધનવાન કહેવાય નહિં, અને અલ્પરૂપવડે રૂપવાન પણ ગણાય નહિં, પરંતુ ઘણા ધનવડે ધનવાન્ અને ઘણા રૂપવડે રૂપવાન્ ગણાય, એ વ્યવહારને અનુસરીને દ્વીન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞિ ગણાય છે.

પ્રશ્ન—ત્રણેય કાળની વિચારસંજ્ઞાવાળા દેવાદિ દંડકોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી, તો તેઓને વર્તમાનકાળના વિષયવાળી હેતુ૦ સંજ્ઞા પણ પ્રાપ્ત થઈ, તો બે સંજ્ઞા કેમ ન કહી?

ઉત્તર—જેમ ક્રોડપતિ શાહુકાર પાસે લાખ રૂપિયા છે, તો પણ લખપતિ ન કહેવાય, તેમ દીર્ઘ૦ સંજ્ઞાવાળાને હેતુવાદોપ૦ સંજ્ઞા અંતર્ગત હોવાથી જુદી ન ગણાય.

સંજ્ઞિ દ્વાર ચાલુ, ૨૨-૨૩ ગતિ-આગતિ દ્વાર.

मणुआण दीहकालिय, दिट्ठिवाओवएसिआ केवि।
पजपणतिरिमणुअच्चिय, चउविहदेवेसु गच्छंति॥२३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

मनुजानां दीर्घकालिकी, दृष्टिवादोपदेशिका केऽपि ।
पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुजा एव चतुर्विध-देवेषु गच्छन्ति ॥ २३ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

मणुआण दीहकालिय, के दिट्ठिवाओवएसिआ अवि ।
पज्ज पण तिरि मणुअ च्चिय, चउविह देवेसु गच्छंति ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ:—

दीहकालिय=દીર્ઘકાલિકી
दिट्ठिवाओवएसिआ=દૃષ્ટિવાદો-પદેશિકી સંજ્ઞા
के=કેટલાએક
अवि=પણ
गच्छंति=જાય છે

गाथार्थः—

મનુષ્યોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને કેટલાક તો દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞાવાળા હોય છે. પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચો અને મનુષ્યો જ ચારેય પ્રકારના દેવોમાં જાય છે.

વિશેષાર્થ:—

મનુષ્યોને વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાન હોવાથી દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા તો છે જ, પરંતુ તે ઉપરાંત કેટલાક મનુષ્યોને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા પણ છે, કારણ કે મનુષ્યોમાંના કેટલાક સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોઈને શ્રુતજ્ઞાનના વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમવાળા હોય છે, તેથી દ્વાદશાંગીનુ

દ્વારોના અનુક્રમમાં પ્રથમ ગતિદ્વાર અને ત્યારબાદ આગતિદ્વાર કહ્યું છે, પરંતુ અહિં દ્વારાવતારના પ્રસંગમાં સર્વત્ર દરેક દંડકે પહેલી આગતિ અને પછી ગતિ કહેશે

આ ગ તિ

ગતિ

નં.	ગતિ દંડકો. / આગતિ દંડકો.	નારકી	અસુરકુમાર	નાગકુમાર	સુવર્ણકુમાર	વિદ્યુતકુમાર	દ્વિપકુમાર	અગ્નિકુમાર
૧	નારકી							
૨	અસુરકુમાર							
૩	નાગકુમાર							
૪	સુવર્ણકુમાર							
૫	વિદ્યુતકુમાર							
૬	દ્વિપકુમાર							
૭	અગ્નિકુમાર							
૮	ઉદધિકુમાર							
૯	દિશિકુમાર							
૧૦	પવનકુમાર							
૧૧	મેઘકુમાર							
૧૨	પૃથ્વીકાય							
૧૩	અપ્કાય							
૧૪	તેઉકાય							
૧૫	વાઉકાય							
૧૬	વનસ્પતિકાય							
૧૭	બેઇન્દ્રિય							
૧૮	તેઇન્દ્રિય							
૧૯	ચઉરિંદ્રિય							
૨૦	ગ૦તિર્યંચપંચેન્દ્રિય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	
૨૧	ગ૦ મનુષ્ય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	
૨૨	વ્યન્તર							
૨૩	જ્યોતિષી							
૨૪	વૈમાનિક							
	કુલ આગતિ	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨

ઉદધિકુમાર	દિશિકુમાર	પવનકુમાર	મેઘકુમાર	પૃથ્વીકાય	અપ્કાય	તેઉકાય	વાઉકાય	વનસ્પતિકાય	બેઇન્દ્રિય	તેઇન્દ્રિય	ચઉરિન્દ્રિય	ગ૦ તિર્યંચ	ગ૦ મનુષ્ય	વ્યંતર	જ્યોતિષી	વૈમાનિક	કુલ ગતિ
												૧	૧				૨
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧					૯
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧					૯
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૨૪
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૨૪
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
૨	૨	૨	૨	૨૩	૨૩	૧૦	૧૦	૨૩	૧૦	૧૦	૧૦	૨૪	૨૨	૨	૨	૨	

વિસ્તારથી ગતિ–આગતિ દ્વાર.

ગતિ-આગતિદ્વારના આંકડાની સમજ

૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ (જલચર, સ્થલચર, ખેચર, ઉર:પરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પ) તિર્યંચ.

૧૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ ૧૫ કર્મભૂમિના મનુષ્ય.

૧૬ ૧૫ કર્મ૦ના મનુષ્ય, ૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર.

૧૭ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧ પ૦ ગ૦ જલચર, ૧ પ૦ ગ૦ ઉર:-પરિસર્પ

૧૮ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧ પ૦ ગ૦ જલ૦, ૧ પ૦ ગ૦ સ્થલ૦ ૧ પ૦ ગ૦ ઉર:પરિસર્પ.

૧૯ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૪ જલ૦ સ્થલ૦ ખે૦ ઉર:૦ એ ચાર ગર્ભજ પર્યાપ્ત.

૨૦ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ (જલચરાદિ) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય.

૨૩ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૫ પર્યા૦ ગ૦ તિર્યંચ ૩ પૃથ્વી-અપ્ પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ત્રણે બાદર પર્યાપ્ત.

૨૫ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૫ પર્યા૦ ગ૦ તિર્યંચ, ૫ પર્યાપ્ત૦ સમ્મૂ૦ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય.

૪૦ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તિર્યંચ, ૨૦ પર્યાપ્ત અકર્મભૂમિ (૫ હિમવત્ ૫ હિરણ્યવત્ રહિત) ના ગર્ભજ મનુષ્ય.

૪૮ તિર્યંચના સર્વ ભેદ.

૫૦ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૩૦ અકર્મ૦ ના યુગલિક મનુષ્ય, ૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તિર્યંચ.

૧૦૨ ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ વ્યન્તર, ૧૦ તિર્યગ્ જૃમ્ભકદેવ એ ૫૧ દેવ પર્યાપ્ત અને ૫૧ અપર્યાપ્ત મળી ૧૦૨. એ પાતાલવાસી ૫૧ દેવના ભેદ જાણવા.

૧૧૧ ૧૦૧ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૧૦ પર્યાપ્ત તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય. (૫ ગ૦ સમ્મૂ૦)

૧૨૧ ૧૦૨ પાતાલવાસી દેવ, ૧૦ જ્યોતિષી ભેદ, ૨ સૌધર્મ

કિલ્બિષિક પર્યા૦ અપર્યા૦ અને ૨ સૌધર્મદેવ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત.

૧૨૮ ૨ ઇશાન દેવ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત અને ૧૨૬ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે.

૧૭૧ ૩૦ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, ૪૦ તિર્યંચ (૪ અગ્નિકાય અને ૪ વાયુકાય રહિત સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત)

૧૭૯ ૩૦ કર્મ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, અને ૪૮ તિર્યંચ.

૨૪૩ ૩૦ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યંચ, ૫૧ પર્યાપ્ત પાતાલવાસી દેવ. ૧૦ પર્યા૦ જ્યોતિષી. ૨ પર્યા૦ સૌધર્મ ઈશાન દેવ, ૧ પર્યાપ્ત સૌધર્મ કિલ્બિષિક.

૨૬૭ ૩૦ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યંચ, ૮૧ સહસ્રાર સુધીના પર્યાપ્ત દેવ (૯-૧૦-૧૧-૧૨ મો કલ્પ અને ૧૪ કલ્પાતીત એ ૧૮ રહિત), ૭ પર્યાપ્ત નારક.

૨૯૬ ૩૦ કર્મ૦ મનુષ્ય; ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય; ૯૯ પર્યાપ્તદેવ, ૬ તમઃપ્રભા સુધીના (૬ પૃથ્વીના) પર્યાપ્ત નારક. અને ૪૦ તિર્યંચ (૪ અગ્નિ-૪ વાયુ રહિત.)

૩૯૫ ૩૦ કર્મ મનુષ્ય ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યંચ ૧૧૨ અન્તર્દ્વીપ મનુષ્ય, ૧૦૨ પાતાલવાસી દેવ. ૨ પ્હેલી પૃથ્વીના નારક.

૫૧૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૪ નારક (પ્હેલી બે પૃથ્વીના). ૪૮ તિર્યંચ, ૧૬૨ આઠમા કલ્પ સુધીના (પર્યા૦ અપર્યા૦) દેવ.

૫૧૯ (ત્રીજી પૃથ્વીના) ૨ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૧ (ત્રીજી ચોથી પૃથ્વીના) ૪ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૩ (૩-૪-૫ પૃથ્વીના) ૬ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૧૪ નારક. ૪૮ તિર્યંચ. ૧૬૨ આઠમા કલ્પ સુધીના દેવ.

૫૬૩ સર્વ જીવભેદ.

૫૬૩ જીવભેદની ગતિ-આગતિ

નારકના ૧૪ ભેદમાં

			આગતિ	ગતિ
૧	પર્યાપ્ત	રત્નપ્રભા	૨૫ થી.	૨૦ માં
૧	,,	શર્કરા૦	૨૦ થી.	૨૦ માં
૧	,,	વાલુકા૦	૧૯ થી.	૨૦ માં
૧	,,	પંકપ્રભા	૧૮ થી.	૨૦ માં
૧	,,	ધુમપ્રભા	૧૭ થી.	૨૦ માં
૧	,,	તમઃપ્રભા	૧૬ થી.	૨૦ માં
૧	,,	તમસ્તમ૦	૧૬ થી.	૫ માં
૭	,,	અપર્યાપ્ત નારક	પર્યાપ્તવત.	૦[1] માં

દેવના ૧૯૮ ભેદ

૫૧		ભવન૦ ૧૦, પરમા૦ ૧૫, વ્યન્તર ૧૬, તિર્યગ્જૃંભક ૧૦ એ પર્યાપ્ત	૧૧૧ થી.	૨૩ માં.
૧૦	પર્યાપ્ત	જ્યોતિષી	૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	,,	સૌધર્મ	૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	,,	સૌધર્મકિલ્બિ૦	૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	,,	ઈશાન	૪૦ થી.	૨૩ માં.
૬	,,	સનત૦થી સહસ્રાર	૨૦ થી.	૨૦ માં.
૯	,,	લોકાન્તિક	૨૦ થી.	૨૦ માં.
૨	,,	સનત્ કિલ્બિ૦	૨૦ થી.	૨૦ માં.
૧૮	,,	પર્યાપ્ત આનતથી સર્વાર્થ૦સુધીના	૧૫ થી.	૧૫ માં.
૯		* અપ૦ દેવ	પર્યાપ્તવત.	૦

* નારક અને દેવના ભેદમા અપર્યાપ્ત કહ્યા તે કરણ અપર્યાપ્ત જાણવા, પરન્તુ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત નહિ. શેષ સર્વ અપર્યાપ્ત ભેદમ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત જાણવા.

૧ નારક અને દેવો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરણ પામતા નથી મા ગતિને સ્થાને ૦ શૂન્ય છે.

તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાં

૩	બા૦ પ૦ પૃથ્વી૦ ,, પ૦ અપ્૦ ,, પ્રત્યે૦પ૦વન૦	૨૪૩ થી.	૧૭૯ માં.
૨	બા૦ પ૦ અગ્નિ ,, વાયુ	૧૭૮ થી.	૪૮ માં.
૧૧	પૃથ્વ્યાદિના શેષ[2] (૧૧) ભેદમાં	૧૭૮ થી.	૧૭૯ માં.
૬	અગ્નિ-વાયુના શેષ[3] (૬) ભેદમાં	૧૭૮ થી.	૪૮ માં.
૬	વિકલેન્દ્રિય	૧૭૯ થી.	૧૭૮ માં.
૫	સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ પર્યાપ્તા	૧૭૯ થી.	૩૯૫ માં.
૧	પ૦ ગ૦ જલચર૦	૨૬૭ થી.	૫૨૭ માં.
૧	,, સ્થલચર	૨૬૭ થી.	૫૨૧ માં.
૧	,, ખેચર	૨૬૭ થી.	૫૧૯ માં.
૧	,, ઉરઃપરિસર્પ	૨૬૭ થી.	૫૨૩ માં.
૧	,, ભુજપરિસર્પ	૨૬૭ થી.	૫૧૭ માં.
૫	અપ૦ ગ૦ તિ૦ પંચે૦	૧૭૯ થી.	૧૭૮ માં.
૫	અપ૦ સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦	૧૭૯ થી.	૧૭૯ માં.

મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદમાં

૧૫	પર્યાપ્ત કર્મભૂમિના	૨૭૬ થી.	૫૬૩ માં.
૧૫	અપ૦ કર્મ૦ ના	૧૭૧ થી.	૧૭૯ માં.
૫	પર્યાપ્ત હિમવંતના	૨૦ થી.	૧૨૬ માં.
૫	,, હિરણ્ય૦ ના	૨૦ થી.	૧૨૬ માં.
૫	,, હરિવર્ષના	૨૦ થી.	૧૨૮ માં.
૫	,, રમ્યકના	,,	,,
૫	,, ઉત્તરકુરુના	,,	,,

૨ પૃથ્વી આદિ ૩ સૂક્ષ્મના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગણવાથી ૬ ભેદ, ૧ બા૦ અપ૦ પૃથ્વી, ૧ બા૦ અપ૦ અપ્, ૧ બા૦ અપ૦ સાધારણ વનસ્પતિ, ૧ બા૦ પર્યાપ્ત સાધા૦ વનસ્પતિ, ૧ બા૦ અપ૦ પ્રત્યેક વન૦

૩ સૂક્ષ્મ અગ્નિ અને વાયુના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગણતા ૪, તથા ૧ બા૦ અપ૦ અગ્નિ, ૧ બા૦ અપ૦ વાયુ

૫	પર્યાપ્ત દેવકુરૂના	૨૦ થી.	૧૨૮ માં.
૫૬	,, અન્તર્દ્વીપના	૨૫ થી.	૧૦૨ માં.
૮૬	અપ૦ સર્વે યુગલિક	૦[૪] અથવા તે તે ક્ષેત્રવત્ ૦[૫]	
૧૦૧	સમ્મૂ૦ મનુષ્ય	૧૯૧ થી	૧૭૯ માં.
	યુગલિક ચતુષ્પદ—તે તે ક્ષેત્રના યુગ૦ મનુષ્યવત્		
	યુગલિક ખેચર (અન્તર્દ્વીપવત્)	—૨૫ થી	૧૦૨ માં.

અહિં યુગલિક ચતુષ્પદોનુ આયુષ્ય ૩૦ અકર્મભૂમિ અને ૫૬ અન્તર્દ્વીપતુલ્ય પણ છે, અને યુગલિક ખેચરોનું આયુષ્ય તો ૫૬ અન્તર્દ્વીપતુલ્યજ છે, માટે તે તે ક્ષેત્રોમાં યુગલિક મનુષ્યોવત્ યુગલિક ચતુષ્પદની અને ખેચરની આગતિ ગતિ કહેવી. અને જલચર, ઉરઃપરિસર્પ, અને ભુજપરિસર્પ તો યુગલિક હોય જ નહિં.

૨૪ વેદ દ્વાર.

वेयतिय तिरिनरेसु, इत्थी पुरिसो य चउविहसुरेसु।
थिरविगलनारएसु, नपुंसवेओ हवइ एगो ॥ ४० ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

वेदत्रिकं तिर्यग्नरयो, स्त्री पुरुषश्च चतुर्विधसुरेषु।
स्थिरविकलनारकेषु, नपुंसकवेदो भवत्येक ॥ ४० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

तिरि नरेसु तिय वेय, चउविह सुरेसु इत्थी य पुरिसो।
थिर विगल नारएसु, एगो नपुंस-वेओ हवइ ॥ ४० ॥

શબ્દાર્થ:—

इत्थी=સ્રીવેદ
पुरिसो=પુરુષવેદ
य=અને
चउविह=ચાર પ્રકારના (૧૩ દંડકના)
नपुंसवेओ=નપુંસક વેદ
हवइ=છે.

૯-૫ અપર્યાપ્ત યુગલિક મનુષ્યો મરણ પામતા નથી, માટે ગતિને સ્થાને ૦ શૂન્ય છે, તેમજ યુગલિક મનુષ્યના સમયમાં લબ્ધિ અપર્યાપ્ત પણ હોતા નથી તેથી આગતિ પણ નથી, અથવા કરણ અપર્યાપ્તપણું આશ્રયીને, તો આગતિ તે તે ક્ષેત્રના પર્યાપ્ત યુગલિકવત્ કહેવી.

ગાથાર્થઃ—

તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં ત્રણ વેદ છે, ચારેય પ્રકારના દેવોમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ વેદ છે, સ્થાવર, વિકલેન્દ્રિય અને નારકોમાં કેવળ એક નપુંસક વેદ છે.

વિશેષાર્થઃ—

યુગલિક તિર્યંચો અને યુગલિક મનુષ્યોમાં નપુંસક વેદ નથી, તથા એકેન્દ્રિયોને પણ ૧૨ મી ગાથામાં મૈથુન વગેરે સંજ્ઞા કહી છે, તેથી અસ્પષ્ટ નપુંસક વેદ છે, અને સનત્કુમારથી સર્વાર્થ સુધીના દેવોમાં ૧ પુરુષવેદજ છે.

૨૪ દંડકમાં ૩ વેદ

૧ ગ૦ તિર્યંચને ૧ ગ૦ મનુષ્યને	૩	૧૩ દેવમાં ૨ (સ્ત્રી૦ પુ૦) ૯ શેષ દંડકમાં ૧ (નપું૦)

॥ સમ્મૂર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યમાં ૨૪ દ્વાર ॥

(૧) શરીર—સર્વને ઔદારિક-તૈજસ-કાર્મણ એ ૩ શરીર હોય.

(૨) અવગાહના—સર્વ સમ્મૂર્ચ્છિમોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જલચરની ૧૦૦૦ યોજન, ચતુષ્પદની ગાઉ પૃથક્ત્વ (૨ થી ૯ ગાઉ), ખેચરની ધનુષ પૃથક્ત્વ (૨ થી ૯ ધનુષ), ઉરપરિસર્પની યોજન પૃથક્ત્વ (૨ થી +૯ યોજન), અને ભુજપરિસર્પની ધનુષ પૃથક્ત્વ. તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે.

+ મહોરગ જાતિના સમ્મૂ૦ ઉર.પરિસર્પો તો યોજનપૃથક્ત્વ (ઉત્કૃષ્ટ ૯૦૦) યોજન પ્રમાણના પણ હોય છે, પરન્તુ કોઈપણ અપેક્ષાથી તે અવગાહનાના નામમાં ગણી નથી, પરન્તુ બૃ૦ સંગ્રહણીની વૃત્તિમાં લખેલી કોઈ આચાર્યકૃત ગાથામાં એ સમ્મૂ૦ મહોરગોની અપેક્ષાએ મન્દુરના जोयण सहस्सं એ કોનું પદ કહ્યું છે

(३) संघयण—૧ સર્વને ૧ છેવટ્ઠું સંઘયણ છે.

(४) संज्ञा ४-१०—સર્વને ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા છે.

(५) संस्थान १—સર્વને હુંડક સંસ્થાન છે.

(६) कषाय ४—સર્વને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ચારે કષાય છે.

(७) लेश्या ३—કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત એ ૩ લેશ્યા સર્વને છે.

(८) इन्द्रिय ५—પાંચે ઇન્દ્રિય છે.

(९) समुद्घात ३—વેદના-મરણ-કષાય એ ૩ સમુદ્‌ઘાત છે.

(१०) दृष्टि २—૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને ૧ સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ એ ૨ દૃષ્ટિ સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ ને છે, ત્યાં અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયવત્ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો સદ્‌ભાવ હોવાથી સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ કેટલાક સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ ને હોય છે, અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સર્વે મિથ્યાદૃષ્ટિ-વાળા જ હોય છે, તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યને તો બન્ને અવસ્થામાં ૧ મિથ્યાદૃષ્ટિજ છે.

(११) दर्शन २—સર્વને ૧ ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એમ ૨ દર્શન છે.

(१२) ज्ञान २—શ્રી સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં જ્ઞાન માનેલું હોવાથી સિદ્ધાન્તમાં સમ્મૂ૦ તિ પંચે૦ ને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ૧ મતિજ્ઞાન ૧ શ્રુતજ્ઞાન એ ૨ જ્ઞાન કહ્યાં છે, અને કર્મગ્રન્થના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં અજ્ઞાન માનેલું હોવાથી સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ને જ્ઞાનનો અભાવ કહ્યો છે. તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યોને તો બન્ને અવસ્થામાં જ્ઞાનનો અભાવ છે.

(૧૩) अज्ञान ૨—મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ ૨ અજ્ઞાન સર્વને હોય છે.

(૧૪) योग ૪—અસત્યામૃષા વચનયોગ, ૧ ઔદારિક કાયયોગ, ૧ ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ, અને ૧ તૈજસકાર્મણ કાયયોગ એ ૪ યોગ સર્વને હોય.

(૧૫) उपयोग ૬–જ્ઞાનદ્વારમાં કહ્યા પ્રમાણે સિદ્ધાન્તને મતે–મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન–મતિઅજ્ઞાન–શ્રુતઅજ્ઞાન–ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એ ૬ ઉપયોગ હોય, અને કર્મગ્રન્થમતે–૨ જ્ઞાન રહિત ૪ ઉપયોગ હોય. (ત્યાં ૬ ઉપયોગ અપર્યા૦ અવસ્થામાં જ હોય અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં ૪ ઉપયોગ હોય.) તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યોને તો ઉભયમતે ૪ ઉપયોગ જ હોય.

(૧૬) उपपात—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧–૨–૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય.

(૧૭) च्यवन—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧–૨–૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત મરણ પામે.

विरह—સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચેન્દ્રિયના ૫ ભેદમાંના પ્રત્યેક ભેદમાં જઘન્ય વિરહ ૧ સમય, તથા ઉત્કૃષ્ટ વિરહ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, અને સમ્મૂ૦ મનુષ્યોનો જઘન્ય વિરહ ૧ સમય તથા ઉ૦ વિરહ ૨૪ મુહૂર્ત્ત છે.

(૧૮) स्थिति—સમ્મૂ૦ જલચરનું આયુષ્ય ૧ પૂર્વક્રોડ વર્ષ, ચતુષ્પદનું ૮૪૦૦૦વર્ષ, ઉરઃપરિસર્પનું ૫૩૦૦૦વર્ષ. ભુજપરિસર્પનું ૪૨૦૦૦ વર્ષ, અને ખેચરનું ૭૨૦૦૦ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે. તથા એ સર્વેનું જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યનું તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્નેય પ્રકારનું આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે.

(૧૯) पर्याप्ति ૫—સર્વને મનઃપર્યાપ્તિ વિના ૫ પર્યાપ્તિઓ છે, પરન્તુ તફાવત એ છે કે—સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ જીવો પાંચે પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી શકે છે. અને સમ્મૂ૦

વિશેષાર્થ:—

આ પ્રકરણના કર્ત્તા શ્રી ગજસાર મુનિ શ્રી जिनहंससूरि નામના આચાર્યના રાજ્યમાં-શાસનમાં થયા છે. શ્રીજિનહંસસૂરિ ખરતરગચ્છના આચાર્ય હતા, તથા શ્રી ગજસાર મુનિ श्रीधवलचद्रमुनिना શિષ્ય હતા. તેઓ સંવિગ્નપંડિત श्री अभयोदयगणिनी પાસે લાલન-પાલન થયેલા (એટલે તેમની પાસે દીર્ઘકાળ રહેલા) હતા. તે श्री गजसारमुनिએ જ આ દંડક પ્રકરણના સ્વરૂપમાં શ્રી ૨૪ જિનેન્દ્રોની સ્તુતિ-વિજ્ઞપ્તિ-વિનંતિ કરી છે, અને તે વિજ્ઞપ્તિ અવશ્ય આત્મકલ્યાણવાળી છે. કારણ કે ગ્રન્થરચનામાં પરજીવનું કલ્યાણ ભજનીય-વિકલ્પે (અનિયત) છે, અને સ્વકલ્યાણ તો અવશ્ય છે, તે માટે કહ્યું છે કે—

न भवति हि धर्मः श्रोतुः, सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् ।
ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या, वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ १ ॥

અર્થ:—કલ્યાણવચનો સાંભળવાથી સર્વ શ્રાતાઓને ધર્મ થાયજ એવો એકાન્ત નિયમ નથી, પરંતુ અનુગ્રહ (ઉપકાર)—બુદ્ધિવડે કલ્યાણ વચનો કહેનાર વક્તાને તો ધર્મ થાય જ, એવો એકાન્તનિયમ છે. ॥ ૧ ॥ પુનઃ પણ કહ્યું છે કે—

अस्तु वा माऽस्तु वा बोधः, परेषां कर्मयोगतः ।
तथापि वक्तुर्महती निर्ज्जरा गदिता जिनैः ॥ २ ॥

અર્થ:-કર્મના યોગથી અન્ય જીવોને (શ્રાતાઓને) બોધ (જ્ઞાનપ્રાપ્તિ-ધર્મપ્રાપ્તિ) થાય અથવા ન પણ થાય, પરન્તુ શ્રી જિનેશ્વરોએ "બોધવચનો કહેનારને તો અવશ્ય મહાનિર્જરા થાય જ" એમ કહ્યું છે. ॥ ૨ ॥

ઉપર લખેલા દંડક પ્રકરણના અર્થમાં મતિદોષથી, જાણ્યે વા અજાણ્યે સૂક્ષ્મ અથવા સ્થૂલ ભૂલચૂક રહી ગઈ હોય, તે સજ્જનો સુધારીને વાંચશે, એવી અમારી ભલામણ છે.

इति श्री जैन-श्रेयस्करमण्डलाख्यसंस्थान्तर्गतानेकधार्मिकव्यवहृतिसंचालकस्य महिसानाख्यनगरनिवासिनः श्रेष्ठिवर्यश्रीयुत-वेणीचन्द्रसुरचंद्रस्य सत्प्रेरणात् श्रीयुतानुपचन्द्रमलुकचन्द्रस्य विद्यार्थि चंदुलाल न्हानचन्देन लिखित संस्थया च संशोधित-वर्धित-विशदीकृतः श्रीदण्डकप्रकरणविशेषार्थः समाप्तः ।

ઉત્તર વૈક્રિયની અવગાહના. જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	ઉત્તર વૈ. કાળ	સંઘયણ	૪ સંજ્ઞા
અં. સં. ભા	૧૫ાા ધ ૧૨ આં	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૩૧ા ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૬૨ાા ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સં. ભા	૧૨૫ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૨૫૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સં. ભા.	૫૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં ભા	૧૦૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સં. ભા	૧ લાખ યોજન	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સં ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સં ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. અ ભા	અં. અ. ભા.	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	છેવટ્ઠું	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	છેવટ્ઠું	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	છેવટ્ઠું	૪ અથવા ૧૦
અં સં ભા	૯૦૦ યોજન	૪ મુહૂર્ત	૬ સંઘયણ	૪ અથવા ૧૦
અં સં. ભા	૧ લાખ યોજન અને ૪ અંગુલ	૪ મુહૂર્ત	૬ સંઘયણ	૪ અથવા ૧૦
અં સં ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦

ઉત્તર વૈક્રિયની અવગાહના. જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	ઉત્તર વૈ. કાળ	સંઘયણ	૪ સંજ્ઞા
અં. સં. ભા	૧૫ાા ધ ૧૨ આં	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૩૧ા ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા	૬૨ાા ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧૨૫ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૨૫૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ સં. ભા.	૫૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સ. ભા	૧૦૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સં ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ સં ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ સં ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સ. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સ. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. અ ભા.	અં. અ ભા	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	છેવટ્ઠુ	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	છેવટ્ઠુ	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	છેવટ્ઠુ	૪ અથવા ૧૦
અં સ ભા.	૯૦૦ યોજન	૪ મુહૂર્ત	૬ સંઘયણ	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧ લાખ યોજન અને ૪ અંગુલ	૪ મુહૂર્ત	૬ સંઘયણ	૪ અથવા ૧૦
અં સ ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સ. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦

૧૦ દૃષ્ટિ	૧૧ દર્શન	૧૨ જ્ઞાન	૧૩ અજ્ઞાન
સ મિ મિ	ચક્ષુ. અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ મિ. મિ	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ. મિ મિ	ચક્ષુ. અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ મિ. મિ	ચક્ષુ અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ. મિ. મિ.	ચક્ષુ. અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ મિ. મિ.	ચક્ષુ અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ મિ. મિ.	ચક્ષુ. અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ મિ. મિ.	ચક્ષુ. અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ મિ. મિ	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ. અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ. અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચ. અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
મિથ્યાદૃષ્ટિ	અચક્ષુદર્શન	×	મતિ શ્રુત.
મિથ્યાદૃષ્ટિ	અચક્ષુદર્શન	×	મતિ શ્રુત.
મિથ્યાદૃષ્ટિ	અચક્ષુદર્શન	×	મતિ શ્રુત
મિથ્યાદૃષ્ટિ	અચક્ષુદર્શન	×	મતિ શ્રુત.
મિથ્યાદૃષ્ટિ	અચક્ષુદર્શન	×	મતિ શ્રુત.
મિથ્યા સમ્ય	અચક્ષુદર્શન	મતિ શ્રુત	મતિ શ્રુત.
મિથ્યા સમ્ય	અચક્ષુદર્શન	મતિ શ્રુત	મતિ શ્રુત
મિથ્યા સમ્ય.	ચક્ષુ અચક્ષુ	મતિ શ્રુત	મતિ શ્રુત
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ શ્રુત વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
	કેવળ	મનઃપર્યવ. કેવળ	
સ. મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ. મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ

૧૪ યોગ	૧૫ ઉપયોગ	૧૬ ઉપપાત
૪. વ ૪. વૈ વૈ-મિ. તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ. ૪. વ ૪. વૈ વૈ-મિ. તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪. વ ૪. વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪ વ ૪. વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪ વ ૪. વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ. ૪ વ ૪. વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાત
મ ૪ વ. ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪. વ. ૪. વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ. ૪. વ ૪. વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ. ૪ વ ૪. વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪ વ ૪. વૈ. વૈ-મિ. તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪. વ ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪. વ. ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ. ૪ વ. ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
ઔ. ઔ-મિ. તૈ	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અસંખ્યાતા
ઔ ઔ-મિ તૈ	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અસંખ્યાતા
ઔ ઔ-મિ તૈ	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અસંખ્યાતા
ઔ ઔ-મિ વૈ વૈ-મિ તૈજસ	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અસંખ્યાતા
ઔ ઔ-મિ તૈ	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અનંતઅનંત
ઔ ઔ-મિ તૈ અસ૦અમ	૧દર્શન ૨જ્ઞાન ૨અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
ઔ ઔ-મિ તૈ અસ૦અમૃ	૧દર્શન ૨જ્ઞાન ૨અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
ઔ ઔ મિ તૈ અસ૦અમૃ	૨દર્શન ૨જ્ઞાન ૨અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ. ૪ વ ૪ ઔ ઔ-મિ વૈ વૈ-મિ તૈ-૧૩	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
૧૫ યોગ	૧૨ ઉપયોગ	સંખ્યાતા
મ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ.૪. વ ૪ " " તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
મ.૪ વ ૪. " "	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સંખ્યાતા અસંખ્યાતા

૧૭ ચ્યવન	૧૮ સ્થિતિ જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	૧૯ પર્યા૦	વિરહ ઉત્કૃષ્ટ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧ સાગરોપમ	૩ સાગરોપમ	૬	૭ દિવસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૩ સાગરોપમ	૭ સાગરોપમ	૬	૧૫ દિવસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૭ સાગરોપમ	૧૦ સાગરોપમ	૬	૧ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ ,,	૧૭ સાગરોપમ	૬	૨ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૭ ,,	૨૨ સાગરોપમ	૬	૪ માસ
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૨૨ ,,	૩૩ સાગરોપમ	૬	૬ માસ
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમથી અ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથીન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથીન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથીન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથીન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથીન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથીન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથીન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથીન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથીન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૨૨ હજાર વર્ષ	૪	+
અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૭ હજાર વર્ષ	૪	+
અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	ત્રણ અહોરાત્રી	૪	+
અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૩ હજાર વર્ષ	૪	+
અનંત અનંત	અંતર્મુહૂર્ત	૧૦ હજાર વર્ષ	૪	+
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૧૨ વર્ષ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૪૯ દિવસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૭ માસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૩ પલ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૩ પલ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ પલ્યોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	પલ્યોપમનો૮ભા	૧પલ્યોપમ ૧ લાખ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતાઅસંખ્યાતા	પલ્યોપમ	૩૩ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત

કાળ જઘન્ય	૨૦ કિમાહાર	૨૧ સંજ્ઞા	૨૨ ગતિ	૨૩ આગતિ	૨૪ વેદ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ.
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ.
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ.
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ.
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ.
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ.
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ.
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૧૦	૨૩	૧ નપુસક
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૧૦	૨૩	૧ નપુસક
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૯	૧૦	૧ નપુસક
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૯	૧૦	૧ નપુસક
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૧૦	૨૩	૧ નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	હેતુવાદોપદેશિકી	૧૦	૧૦	૧ નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	હેતુવાદોપદેશિકી	૧૦	૧૦	૧ નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	હેતુવાદોપદેશિકી	૧૦	૧૦	૧ નપુસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨૪	૨૪	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી	૨૪	૨૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ

કોનાથી કેટલા વધારે?	કોનાથી કેટલા ઓછાં?	મૂળ કેટલા?
ભવનપતિથી અસં. ગુણ	વ્યંતરથી અસં ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસં. ગુણ	વ્યંતરથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસં. ગુણ	વ્યંતરથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસં. ગુણ	વ્યંતરથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસં. ગુણ	વ્યંતરથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસ. ગુણ	વ્યંતરથી અસં. ગુણ	અસ ખ્યાતા
ભવનપતિથી અસ. ગુણ	વ્યંતરથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસં. ગુણ	નારકોથી અસ. ગુણ	અસ ખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસં. ગુણ	નારકોથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસં. ગુણ	નારકોથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ. ગુણ	નારકોથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસં ગુણ	નારકોથી અસ. ગુણ	અસ ખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ. ગુણ	નારકોથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ. ગુણ	નારકોથી અસં. ગુણ	અસ ખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસં ગુણ	નારકોથી અસં ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસં. ગુણ	નારકોથી અસ. ગુણ	અસ ખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ. ગુણ	નારકોથી અસં. ગુણ	અસ ખ્યાતા
તેઇંદ્રિયથી અસ. ગુણ	અપ્કાયથી અસં. ગુણ	અસ ખ્યાતા
પૃથ્વીકાયથી અસં ગુણ	વાયુકાયથી અસંખ્ય ગુણ	અસંખ્યાતા
મનુષ્યથી અસં ગુણ	વૈમાનિકથી અસં. ગુણ	અસ ખ્યાતા
અપ્કાયથી અસખ્ય ગુણ	વનસ્પતિકાયથી અનંતગુણ	અસંખ્યાતા
વાયુકાયથી અનંત ગુણ	કોઈથી ઓછા નથી	અનંતા
પંચેંદ્રિય તિર્યંચથી વિશેષાધિક	તેઇંદ્રિયથી વિશેષહીન	અસંખ્યાતા
બેઇંદ્રિયથી વિશેષાધિક	પૃથ્વીકાયથી અસં ગુણ	અસ ખ્યાતા
જ્યોતિષ્યથી અસં. ગુણ	પંચેંદ્રિય તિર્યંચથી વિશેષહીન	અસ ખ્યાતા
ચઉરિંદ્રિયથી વિશેષાધિક	બેઇન્દ્રિયથી વિશેષહીન	અસ ખ્યાતા
કોઈથી વધારે નથી	તેઉકાયથી અસ. ગુણ	સંખ્યાતા
નારકોથી અસં. ગુણ	જ્યોતિષ્યથી અસં. ગુણ	અસ ખ્યાતા
વ્યંતરથી અસં. ગુણ	ચઉરિંદ્રિયથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
તેઉકાયથી અસં. ગુણ	ભવનપતિથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા

શ્રીમદ્‌-હરિભદ્રસૂરિ-વિરચિતા

શ્રી જમ્બૂદ્વીપ સંગ્રહણી

અથવા

લઘુ સંગ્રહણી

(પર્વતની) ૧ ઉંચાઈ	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૫	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦
૨ વિસ્તાર	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૫૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦
૩ આકાર	પલ્ય જેવો	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	ઉર્ધ્વ ગો. પુચ્છ	ઉર્ધ્વ ગો પુચ્છ	ઉર્ધ્વ ગો પુચ્છ	ઉર્ધ્વ ગો પુચ્છ
૪ પૃથ્વીમાં	યોજન ૨૫૦	યોજન ૬૧	યોજન ૧૨૫	યોજન ૨૫૦	યોજન ૨૫૦	યોજન ૨૫૦	યોજન ૨૫
૫ રંગ તથા શેનાબનેલા	શ્વેત રત્નના	શ્વેત રૂપાના	પીળા સુવર્ણના	પીળા સુવર્ણના	પીળા સુવર્ણના	પીળા સુવર્ણના	પીળા સુવર્ણના
(ચ)ભૂમિકૂટ		ઋ. કૂ. વિજયોમાં ૩૪					

૬ તીર્થ	ભરત			મહાવિદેહ		
	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ
	૧	૧	૧	૩૨	૩૨	૩૨

યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦૦	યોજન ૧૦૦	યોજન ૨૦૦	યોજન ૪૦૦	યોજન ૪૦૦	યોજન ૨૦૦	યોજન ૧૦૦
યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૪૦ [illegible]	યોજન ૧૦૫૨ કળા ૧૨	યોજન ૪૨૧૦ કળા. ૧૦	યો. ૧૬૮૪૨ કળા ૨	યોજન ૧૬૮૪૨ કળા. ૨	યોજન ૪૨૧૦ કળા ૧૦	યોજન ૧૦૫૨ કળા ૫
અશ્વ સ્કંધ ગજ દંત	અશ્વ સ્કંધ ગજ દંત	અશ્વ સ્કંધ ગજ દંત	અશ્વ સ્કંધ ગજ દંત	ઉર્ધ્વ ગો-પુચ્છ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ
યોજન ૧૨૫	યોજન ૧૨૫	યોજન ૧૨૫	યોજન ૧૨૫	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૫	યોજન ૫૦	યોજન ૧૦૦	યોજન ૧૦૦	યોજન ૫૦	યોજન ૨૫
શ્વેત રત્નનો	રક્ત રત્નનો	પીળા સુવર્ણનો	નીલ રત્નનો	પીળા સુવર્ણનો	પીળા સુવર્ણનો	પીળા સુવર્ણનો	લાલ તપનીય સુવર્ણનો	લીલો વૈડૂર્ય રત્નોનો	શ્વેત રૂપાનો	પીળા સુવર્ણનો
		મેરૂ પાસે હરિકૂટ ૮	જંબુ કૂટ ૮	શાલ્મલિ કૂટ ૮	હરિકૂટ ૧	હરિસ હકૂટ ૧				કુલ ૧૦ [૫૮]

ઐરવત			કુલ ૧૦૨
માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	
૧	૧	૧	

૭. શ્રેણી	ભરતના વૈતાઢ્ય ઉપર			મહાવિદેહના વૈતાઢ્ય ઉપર
	વિદ્યાધરની શ્રેણી	૨		૬૪
	આભિયોગિકની શ્રેણી	૨		૬૪
કુલ		૪		૧૨૮

૮. વિજયો		ભરતમાં		મહાવિદેહમાં
		૧		૩૨

૯. હ્રદ		પદ્મ હ્રદ	મહા પદ્મહ્રદ	તિગિચ્છિ હ્રદ	પુંડરિક	મહા પુંડરિક	કેસરી
	દીર્ઘ	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજન ૪૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	૪
	પહોળા	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજ ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	
	હ્રદમાં રહેનારી દેવીનું નામ	શ્રીદેવી	હ્રીદેવી	ધી દેવી	લક્ષ્મી દેવી	બુદ્ધિ દેવી	
	કયા પર્વત ઉપર	ચુલ્લહિમત ઉપર	મહા હિમવત ઉપર	નિષધ પર્વત ઉપર	શિખરી પર્વત ઉપર	રૂકમી પર્વ ઉપર	
		૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો	
		ગંગા સિંધુ રોહિતાંશા	રોહિત હરિકાંતા	હરિસલિલા સિતોદા	રક્તા રક્તવતી સુવર્ણકુલા	રૂપ્યકુલા નરકાન્તા	

ઐરાવતના વૈતાઢ્ય ઉપર			કુલ
	૨		૬૮
	૨		૬૮
	૪		૧૩૬ શ્રેણી

	ઐરાવત		કુલ
	૧		૩૪ વિજય

દેવકુરુમાં		ઉત્તર કુરુમાં		કુલ ૬ મોટાં
નિષધ દ્રહ	સુલસદ્રહ	નીલવત દ્રહ	ઐરાવત દ્રહ	૧૦ નાના —
દેવકુરુ દ્રહ	વિદ્યુત પ્રભ દ્રહ	ઉત્તર કુરુદ્રહ	માલ્યવત દ્રહ	૧૬ દ્રહો
સૂરપ્રભ દ્રહ		ચંદ્રદ્રહ		પદ્મ દ્રહના માપે છે
આ દ્રહો વચ્ચેથી સીતોદા નદી વહે છે		આ દ્રહો વચ્ચેથી સીતા નદી વહે છે.		

૧૦ મુખ્ય નદીઓ	ગંગા	સિંધુ	રક્તા	રક્તવતી	રોહિતા	રોહિતાંશા	સુવર્ણકુલા
(૧) પરિવાર	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦
(૨) સ્થળ	૧ભરતમાં ૧૬ વિદેહમાં	૧ ભરતમાં ૧૬ વિદેહમાં	૧ઐરાવતમા ૧૬ વિદેહમા	૧ઐરાવતમા ૧૬ વિદેહમાં	હિમવંતમા	હિમવંતમાં	હૈરણ્યવંતમાં
(૩) કઇ દિશામાં વહે છે.	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે
(૪) કયા પર્વતના	લઘુ હિમવતના	લઘુ હિમવતના	શિખરીના	શિખરીના	મહાહિમવતના	લઘુ હિમવંતના	શિખરીના
(૫) કયા હ્રદમાંથી	પદ્મ હ્રદમાંથી	પદ્મ હ્રદમાંથી	પુંડરીક હ્રદમાથી	પુંડરીક હ્રદમાંથી	મહાપદ્મ હ્રદમાથી	પદ્મ હ્રદમાથી	પુંડરીક હ્રદમાથી
(૬) મૂળ પ્રવાહે	૬। યોજન	૬। યોજન	૬। યોજન	૬। યોજન	૧૨॥ યોજન	૧૨॥ યોજન	૧૨॥ યોજન
(૭) અન્ત્ય પ્રવાહ	૬૨॥ યોજન	૬૨॥ યોજન	૬૨॥ યોજન	૬૨॥ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન
(૮) પ્રારંભે ઉંડાઈ	૦॥ ગાઉ	૦॥ ગાઉ	૦॥ ગાઉ	૦॥ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
(૯) પર્યન્તે ઉંડાઈ	૧। યોજન	૧। યોજન	૧। યોજન	૧। યોજન	૨॥ યોજન	૨॥ યોજન	૨॥ યોજન

રૂપ્યકુલા	હરિસલિલા	હરિકાંતા	નરકાંતા	નારીકાંતા	સીતા	સીતોદા	કુલ પરિવાર
૨૮૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૩૨૦૦૦	૫૩૨૦૦૦	૧૪૫૬૦૦૦ કુલ નદીઓ
હૈરણ્યવતમા	હરિવર્ષમાં	હરિવર્ષમા	રમ્યક્મા	રમ્યક્મા	મહાવિદેહમા	મહાવિદેહમાં	૬૮ ૧૦ ૧૨અંતર્નદી (૧૪૫૬૦૯૦)
પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	
રુકિમના	નિષધના	મહા હિમવંતના	રુકિમના	નીલવતના	નીલવતના	નિષધના	
મહાપુંડરીક હ્રદમાથી	તિગિન્છી હ્રદમાથી	મહાપદ્મ હ્રદમાંથી	મહા પુંડરીક હ્રદમાંથી	કેસરી હ્રદમાથી	કેસરી હ્રદમાથી	તિગિન્છી હ્રદથી	
૧૨॥ યોજન	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન	૫૦ યોજન	૫૦ યોજન	
૧૨૫ યોજન	૨૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	
૧ ગાઉ	૦॥ યોજન	૦॥ યોજન	૦॥ યોજન	૦॥ યોજન	૧ યોજન	૧ યોજન	
૨॥ યોજન	૫ યોજન	૫ યોજન	૫ યોજન	૫ યોજન	૧૦ યોજન	૧૦ યોજન	

મંગળ, વિષય, પ્રયોજન અને સબંધ.

नमिय जिणं सव्वन्नुं, जगपुज्जं जगगुरुं महावीरं ।
जंबूद्दीवपयत्थे, वुच्छं सुत्ता सपरहेऊ ॥ १ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

नत्वा जिनं सर्वज्ञ, जगत्पूज्यं जगद्गुरुं महावीरं ।
जम्बूद्वीपपदार्थान्, वक्ष्ये सूत्रात्स्वपरहेतो ॥ १ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सव्वन्नुं जगपुज्जं जगगुरुं महावीरं जिणं नमिय ।
स-पर-हेऊ सुत्ता जंबूद्दीवपयत्थे वुच्छं ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—

नमिय=નમસ્કાર કરીને
जिणं=જીતનારને
सव्वन्नुं=સર્વજ્ઞ, સંપૂર્ણ જ્ઞાન વાળા
जगपुज्ज=ત્રણ જગતને પૂજ્ય
जगगुरु=ત્રણ જગતના ગુરુ
जम्बूद्दीव=જંબૂદ્વીપમાં રહેલા
पयत्थे=પદાર્થોને
वुच्छं=કહીશ
सुत्ता=સૂત્રમાંથી ઉદ્ધરીને અથવા સૂત્રને અનુસારે
स-पर=પોતાના તથા પરના (બીજાના)
हेऊ=(કલ્યાણને) અર્થે, માટે

ગાથાર્થ.—

સર્વજ્ઞ, જગત્પૂજ્ય, અને જગદ્ગુરુ શ્રી મહાવીર જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને પોતાના અને બીજાના (જ્ઞાન) માટે સૂત્રોમાંથી જમ્બૂદ્વીપના પદાર્થો કહીશ. ૧

વિશેષાર્થ —

चार अनुबंधो-૧ અર્ધી ગાથામાં ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીની સ્તુતિરૂપ મંગળાચરણ છે. ૨ જમ્બૂદ્વીપના શાશ્વત પદાર્થોનું વર્ણન વિષય છે. ૩ "સ્વપરના બોધ માટે" એ પ્રયોજન છે. ૪ "સૂત્રોમાંથી (ઉદ્ધરીને)" એથી સંબંધ બતાવ્યો છે.

मंगलाचरणमां—અનુક્રમે અપાયાપગમાતિશય, જ્ઞાનાતિશય, પૂજાતિશય, અને વચનાતિશય સૂચવેલ છે, વિશ્વના પદાર્થો

જાણવા એ છદ્મસ્થ માણસની શક્તિ બહારનું કામ છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન સિવાય તે પદાર્થો કોઈપણ જાણી શકે નહી, ત્યારે સર્વજ્ઞપણાને લીધે પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ પોતાના કેવળજ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થો જગદ્‌ગુરૂ તરીકે, જગતના જીવોના કેવળ ઉપકાર માટે જ કહ્યા છે. કારણકે તેઓ જિનેશ્વર પ્રભુ હોવાથી સ્વાર્થ અને રાગદ્વેષથી રહિત હતા. તેમનાં વચનો ઉપર અવિશ્વાસ રાખવાનું કાંઈપણ કારણ નથી. જગત્પૂજ્ય એ પ્રભુના વચનમાં જરાપણ શંકા લાવવાનો અવકાશ નથી. આટલા વિસ્તારથી અને ચોક્કસ સંખ્યાથી સ્વરૂપ કોઈપણ અસર્વજ્ઞ માણસ કહેવા સમર્થ નથી.

પ્રયોજન–નજીકનું–જ્ઞાન. અને પરંપરાએ–મોક્ષ.

સંબંધ–ચાર પ્રકારનો હોય છે. વાચ્ય–વાચક. ગુરૂ પર્વક્રમ, સાધ્ય–સાધન, ઉપાયોપેય.

અધિકારી–સમ્યક્ ચારિત્ર ખાતર સમ્યગ્ જ્ઞાન મેળવવા ઈચ્છનાર સમ્યગ્દર્શની ભવ્ય આત્માઓ.તથા અધિગમ સમ્યક્ત્વ મેળવવા પદાર્થોનો અધિગમ કરવાની ઈચ્છાવાળા માર્ગાનુસારી ભવ્ય આત્માઓ પણ અધિકારી ગણાય છે.

જમ્બૂદ્વીપનું પ્રમાણ

જંબૂદ્વીપની લંબાઈ તથા પહોળાઈ ૧.૦૦.૦૦૦ એક લાખ જોજન છે. તેની જાડાઈ પણ ૧.૦૦.૦૦૦ એક લાખ જોજન છે. કેમકે જમ્બૂદ્વીપની મધ્યમા ૯૯૦૦૦ યોજન ઉંચો મેરૂપર્વત છે. અને ૧૦૦૦ હજાર યોજન જમીનમાં ઊંડો છે. અથવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૧૦૦૦ હજાર યોજન નીચે નદીઓ છે.

દિશાઓ વિષે ખુલાસો

દિશાનીકલ્પના–આપણે મેરૂપર્વત તરફ મોં રાખી ઉભા રહીએ, તો જમણા હાથે વિજયદ્વાર આવે એટલે તે તરફની દિશા તે પૂર્વ દિશા.

અને ડાબા હાથ તરફ જયન્તદ્વાર છે. અને તે તરફની દિશા તે પશ્ચિમ દિશા

આપણી પાછળ વિજયંત દ્વાર આવે, અને તે તરફની દિશા તે દક્ષિણ દિશા.

અને આપણી સામે મેરુની પેલી તરફ ઐરાવત ક્ષેત્રની પાસે ઠેઠ અપરાજિત દ્વાર છે. તે તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા.

દિશાઓના વ્યવહારને માટે અનેક પ્રકારો શાસ્ત્રમાં[1] છે. પરંતુ અહીં ઉપર પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર સમજવો. બીજા ક્ષેત્રોમાં પણ આ નિયમ પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર કરી શકાય છે. આ વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ સૂર્ય-દિશા સાથે મળતો છે.

મુખ્ય દશ પદાર્થો

खंडा जोयण वासा, पव्वय कूडा य तित्थ सेढीओ।
विजय द्दह सलिलाओ, पिंडेसिं होइ संघयणी ॥२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

खण्डानि योजनवर्षाणि, पर्वतकूटाश्च तीर्थश्रेणय ।
विजयहृदसलिलाः पिण्ड एतेषा भवति संग्रहणी ॥ २ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

ગાથાવત્ સુગમ છે-પરંતુ एसिं पिंड संघयणी होइ ઇતિ.

શબ્દાર્થ:—

खंडा=ખંડ વિભાગ
जोयण=યોજન
वासा=વર્ષો-ક્ષેત્રો
पव्वय=પર્વતો
कूडा=કૂટ-શિખરો
य=અને, તથા
तित्थ=તીર્થ
सेढिओ=શ્રેણિઓ

विजय=વિજય, છ ખંડનો દેશ
द्दह=દ્રહ, સરોવર
सलिलाओ=નદીઓ
पिंड=પિંડ, સંગ્રહ, સમૂહ
एसिं=એ ૧૦ પદાર્થોનો
होइ=છે
संघयणी=સંગ્રહણી

૧ મેરુની તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા અને તેની સામેની દિશા તે દક્ષિણ દિશા આ વ્યાખ્યાથી દિશાઓ ફર્યા કરશે. કારણ કે મેરુ પર્વત જંબૂદ્વીપની મધ્યમાં આવેલો છે. પરંતુ એ વ્યવહાર અહીં લેવાનો નથી.

ગાથાર્થઃ-

ખંડો, યોજનો, વાસ ક્ષેત્રો, પર્વતો, કૂટો, તીર્થો, શ્રેણીઓ, વિજયો, દ્રહો અને નદીઓઃ એઓનો સંગ્રહ તે સંગ્રહણી છે.

વિશેષાર્થઃ—

૧ ખંડો—ભરત અથવા ઐરાવત ક્ષેત્રની– પહોળાઈ જેવડા (લંબાઈ જેવડા નહી) કેટલા ખંડો થાય? અથવા ચોરસ યોજન પ્રમાણે કેટલા ખંડો થાય?

૨ યોજન—વિષ્કંભની પરિધિ ઉપરથી ક્ષેત્રફળના યોજનની સંખ્યા

૩ વર્ષ—મનુષ્યોને રહેઠાણના ક્ષેત્રો.

૪ પર્વતો—પર્વતોની સંખ્યા.

૫ શિખરો—એટલે પર્વતના શિખરો અને કેવળ ભૂમિકૂટ-શિખરોની સંખ્યા.

૬ તીર્થો—સમુદ્રોમાં ઉતરવાના મોટા ઓવારા-ઉતાર-સ્થળોની સંખ્યા.

૭ શ્રેણિ—વૈતાઢ્ય પર્વતો ઉપર વિદ્યાધરોના શહેરો અને આભિયોગિક દેવોના ભવનોની શ્રેણીઓ.

૮ વિજય—ચક્રવર્તિ રાજાઓને વિજય મેળવવાના ક્ષેત્રો.

૯ દ્રહો—દ્રહો-દ્રહો નાના સરોવરો.

૧૦ નદીઓ-મોટી નદીઓ તથા તેની સાથે મળનારી બીજી નદીઓ.×

ઉપર જણાવેલા મુખ્ય દ્વારોનું વર્ણન કરવામાં આવશે.

૧. ખંડો

णउअसयं खंडाणं. भरहपमाणेण भाइए लक्खे ।
अहवा णउअसयगुणं. भरहपमाणं हवइ लक्खं ॥३॥

– ઉત્તર-દક્ષિણ [illegible] તે પહોળાઈ, અને પૂર્વ-પશ્ચિમ [illegible] લંબાઈ [illegible]

× ૧૪,૫૬,૦૦૦ નદીઓ [illegible] ભરત-ઐરાવત [illegible] કુલ ૫૬૦૦૦ [illegible] નદીઓ [illegible] [illegible]

[illegible]

સંસ્કૃત અનુવાદ

नवति (त्यधिक) शतं खण्डानां भरतप्रमाणेन भाजिते लक्षे,
अथवा नवति (त्यधिक) शतगुणं, भरतप्रमाणं भवति लक्षम् ॥३॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

भरहपमाणेण लक्खे भाइए, खंडाणं णउअसयं ।
अहवा णउयसयगुणं भरहपमाणं लक्खं हवइ ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ:-

णउस=નેવું અધિક
सयं=સો
भरह=ભરતના
पमाणेण=પ્રમાણવડે
भाइए=ભાગ્યે છતે, ભાગતાં
लक्खे=એક લાખ (યોજન) ને
गुणं=ગુણેલુ, ગુણતાં,

गाथार्थः-

ભરતના પ્રમાણ વડે લાખને ભાગવાથી ખંડોનું એકસો નેવું થાય. અથવા એકસો નેવું ગણુ ભરતનું પ્રમાણ લાખ થાય. ૩

વિશેષાર્થ:-

૫૨૬$\frac{૬}{૧૯}$ યોજનના પહોળાઈવાળા ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્ર એ નાના ક્ષેત્રો છે. ભરતને એક ખંડ ગણીએ, તો એવા ૧૯૦ ખંડોનો જમ્બૂદ્વીપ છે. ૫૨૬$\frac{૬}{૧૯}$×૧૯૦=૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ યોજનનો જમ્બૂદ્વીપ થશે. અથવા ૧,૦૦,૦૦૦ – ૫૨૬$\frac{૬}{૧૯}$=૧૯૦. અથવા ૧,૦૦,૦૦૦ – ૧૯૦=૫૨૬$\frac{૬}{૧૯}$, કળા=એટલે અંશ, ભાગ. એક યોજનના ૧૯ ભાગ કરી તેમાંથી ૬ ભાગ લેવા, એ અર્થ સમજવો. અથવા કળાઓ કરીને પણ આ ભાગાકાર કરી શકશે—

૫૨૬ × ૧૯ = ૯૯૯૪ + ૬ = ૧૦,૦૦૦, ૧,૦૦,૦૦૦ × ૧૯ = ૧૯,૦૦,૦૦૦–૧૦,૦૦૦=૧૯૦.

ગણિતના ચિન્હોની સમજ

+ સરવાળો. – બાદબાકી. × ગુણાકાર – ભાગાકાર. વર્ગ એટલે તેટલાને તેટલાએ ગુણવા. √ વર્ગમૂળ [કરણી]. = ગણિતનું પરિણામ-જવાબ.

*अहवेगखंड भरहे, दो हिमवंते अ हेमवइ चउरो ।
अट्ठ महाहिमवंते, सोलस खंडाइं हरिवासे ॥ ४ ॥

* વર્તમાનમાં अहवेगखंडे भरहे એવો પાઠ પ્રસિદ્ધ છે, પરન્તુ બૃ૦ સંગ્ર૦ વૃત્તિના આધારે अहवेग खंड भरहे પાઠ છે

बत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसट्ठि बीयपासेऽवि। चउसट्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥५॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अथवैकखण्डं भरते, द्वौ हिमवन्ते च हैमवति चत्वारि ।
अष्टौ महाहिमवन्ते, षोडश खण्डानि हरिवर्षे ॥ ४ ॥
द्वात्रिंशत् पुनर्निषधे, मिलितास्त्रिषष्टिर्द्वितीयपार्श्वेऽपि ।
चतुःषष्टिस्तु विदेहे त्रिराशिपिण्डे तु नवति (त्र्यधिक) शतम् ॥५॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

अहवा भरहे एग खंड, हिमवंते दो अ हेमवइ चउरो
महाहिमवंते अट्ठ हरिवासे सोलस खंडाइं ॥ ४ ॥
पुण निसढे बत्तिसं, मिलिया तेसट्ठि बीय पासे अवि
उ विदेहे चउसट्ठी, तिरासि पिंडे उ णउअसयं ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ ૪ થી ગાથાનો.

अहव=અથવા
खंड=ખંડ
हिमवंते=હિમવંત પર્વતમાં (ના)
अ=અને
हेमवइ=હિમવંતક્ષેત્રમાં (ના)
चउरो=ચાર ખંડ
महाहिमवंते=મહાહિમવંત પર્વતમાં (ના)
खंडाइं=ખંડ
हरिवासे=હરિવર્ષક્ષેત્રમાં

શબ્દાર્થ ૫ મી ગાથાનો.

निसढे=નિષધપર્વતમાં (ના)
मिलिया=સર્વ મળીને
तेसट्ठि=ત્રેસઠ ખંડ
बीय=બીજી=બાજુએ
पासे=બાજુએ
अवि=પણ
चउसट्ठी=ચોસઠ ખંડ
उ=વળી
विदेहे=મહાવિદેહક્ષેત્રમાં (ના)
ति=ત્રણ
रासि=રાશિ, અંકસમૂહ
पिंडे=ભેગા કરતાં
उ=વળી અથવા પાદપૂર્તિ માટે।
णउअसयं=એકસો નેવું

गाथार्थ :—

ખંડો-ભરતક્ષેત્રમાં એક, હિમવંતપર્વતમાં બે, હિમવત્ ક્ષેત્રમાં ચાર, મહાહિમવંત પર્વતમાં આઠ, હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં સોળ અને નિષધપર્વતમાં બત્રીશ; એ મળીને ત્રેસઠ, બીજી બાજુએ પણ ત્રેસઠ, તથા મહાવિદેહમાં ચોસઠ, ત્રણે અંકનો સરવાળો એકસો ને નેવું થાય છે. ॥૪-૫॥

વિશેષાર્થ.-

ખંડસંખ્યા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ.	ખંડસંખ્યા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ
૧ [૫૨૬ $\frac{૬}{૧૯}$] ભરત	૧ [૫૧૬ $\frac{૬}{૧૯}$] ઐરાવત ક્ષેત્ર
૨ [૧૦૫૨ $\frac{૧૨}{૧૯}$] હિમવંત પર્વત	૨ [૧૦૫૨ $\frac{૧૨}{૧૯}$] શિખરી પર્વત
૪ [૨૧૦૫ $\frac{૫}{૧૯}$] હિમવંત ક્ષેત્ર	૪ [૨૧૦૫ $\frac{૫}{૧૯}$] હિરણ્યવ તક્ષેત્ર
૮ [૪૨૧૦ $\frac{૧૦}{૧૯}$] મહાહિમવંત પર્વત	૮ [૪૨૧૦ $\frac{૧૦}{૧૯}$] રુકિમ પર્વત
૧૬ [૮૪૨૧ $\frac{૧}{૧૯}$] હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	૧૬ [૮૪૨૧ $\frac{૧}{૧૯}$] રમ્યક્ ક્ષેત્ર
૩૨ [૧૬૮૪૨ $\frac{૨}{૧૯}$] નિષધ પર્વત	૩૨ [૧૬૮૪૨ $\frac{૨}{૧૯}$] નીલવંતપર્વત
—	—
૬૩	૬૩

૬૪ [૩૩૬૮૪ $\frac{૪}{૧૯}$] મહાવિદેહ ક્ષેત્ર

૧૯૦ ખંડો ૧,૦૦,૦૦૦ લાખ યોજન

આ પ્રમાણે ખંડોની સંખ્યા, ક્ષેત્રો અને પર્વતોવાર સમજવી.

યોજન પ્રમાણ ખંડો

जोयणपरिमाणाइं, समचउरंसाइं इत्थ खंडाइं ।
लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥६॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

योजनप्रमाणानि समचतुरस्त्राण्यत्र खण्डानि ।
लक्षस्य च परिधेस्तत्पादगुणिते च भवन्त्येव ॥ ६ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

इत्थ जोयण परिमाणाइं समचउरंसाइं खंडाइं ।
य लक्खस्स परिहीए तप्पायगुणे हुंति एव ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ :—

परिमाणाइं=પ્રમાણવાળા
समचउरंसाइं=સમચોરસ
इत्थ=અહિં=જંબૂદ્વીપમાં
लक्खस्स=લાખયોજનની
परिहीए=પરિધિને
तप्पाय=તેના ચોથા ભાગ વડે
गुणे=ગુણાકાર કર્યે છતે

गाथार्थः-

અહિં-લાખની પરિધિને તેના પા [૦।] ભાગે ગુણવાથી યોજન પ્રમાણના સમચોરસ ખંડો થાય છે. ॥ ૬ ॥

પરિધિ અને ગણિતપદ કાઢવાની રીત.

विक्खंभवग्गदहगुण–करणी वट्टस्स परिरओ होइ ।
विक्खंभपायगुणिओ. परिरओ तस्स गणियपयं ॥७॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

विष्कम्भवर्गदशगुणकरणी वृत्तस्य परिरयो भवति ।
विष्कम्भपादगुणितः परिरयस्तस्य गणितपदम् ॥ ७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

विक्खंभ वग्ग दह गुण करणी वट्टस्स परिरओ होइ ।
परिरओ विक्खंभ पाय गुणिओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ :—

विक्खंभ-વિષ્કંભના (વ્યાસના)
वग्ग वर्गने
दह=દશવડે
गुण-ગુણાકાર કરી
करणी-વર્ગમૂળ
वट्टस्स-વૃત્ત (ગોળ) વસ્તુનો
परिरओ પરિધિ (ઘેરાવો)
विक्खंभ=વિષ્કંભના
पाय=ચોથા ભાગ વડે
गुणिओ=ગુણેલો. ગુણ્યો
परिरओ=પરિધિ. પરિધિને
तस्स=તે વૃત્ત ક્ષેત્રનું
गणियपयं=ગણિતપદ. ક્ષેત્રફળ

ગાથાર્થ—

વિષ્કંભના વર્ગના દશ ગુણાની કરણી, ગોળ વસ્તુનો પરિધિ છે. વિષ્કંભના ૧/૪ ભાગે ગુણાયેલ પરિધિ તેનું [ગોળ વસ્તુનું] ગણિતપદ છે. ॥ ૭ ॥

વિશેષાર્થ—

૧ विष्कम्भ, व्यास, वृत्तविष्कम्भ એટલે ગોળ પદાર્થની પહોળાઇ.

૨ परिधि, परिरय એટલે ગોળ પદાર્થનો ઘેરાવો.

૩ गणितपद, क्षेत्रफळ એટલે કોઈપણ માપના સમચોરસ ખંડોથી આખા ક્ષેત્રનું માપ કાઢવું તે.

આ ગાથામાં બતાવેલ હિસાબની રીત પ્રમાણે જવાબ રૂપે પરિધિની સંખ્યા આઠમી ગાથામાં અને ગણિતપદની સંખ્યા ૯ મી ૧૦ મી ગાથામાં આપેલ છે.

વિષ્કંભ વિષ્કંભ ગુણાકાર ગુણ્ય
૧૦૦૦૦૦ × ૧૦૦૦૦૦ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ × ૧૦

ગુણાકાર યો૦ ગા૦ ધ૦
૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ √ = ૩૧૬૨૨૭ – ૩—૧૨૮

આંગળ વિષ્કંભનો ચોથો ભાગ
૧૩॥ ${૩૬૩૭૩}/{૬૬૫૪૦૮}$ × ૨૫૦૦૦ = જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ =
૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ યો૦ ૧ ગા૦ ૧૫૧૫ ધ૦ ૬૦ આં.*

* વર્ગમૂળની રીત તથા સ્પષ્ટ હિસાબ

પરિભાષા-ભાજ્ય=જે સંખ્યાના ભાગ કરવા હોય, તે સંખ્યા
ભાજક=ભાગ પાડનારી સંખ્યા
ભાગાકાર=પડેલા ભાગ જણાવનારી સંખ્યા
શેષ=ભાગ પડતા છેવટની બાકી રહેલી સંખ્યા.
વર્ગ=કોઈ પણ સંખ્યાને તેજ સંખ્યાએ ગુણવાથી વર્ગ થાય.

વર્ગમૂળ એટલે કોઈપણ સરખી બે સંખ્યાના ગુણાકાર વાળી સંખ્યાની મૂળ સંખ્યા શોધી કાઢવી તે **વર્ગમૂળ.** વર્ગમૂળની સંખ્યાને તેજ વર્ગમૂળ વાળી સંખ્યાએ ગુણીએ, તો પાછી તેજ સંખ્યા આવી જવી જોઈએ. દા૦ ત૦ ૧૬ સંખ્યા છે. તેને ૧૬ થી ગુણીએ તો ૨૫૬ એ વર્ગ થયો તેનુ વર્ગમૂળ કાઢીએ, તો તેનું મૂળ ૧૬ સંખ્યા આવે એ વર્ગમૂળને ફરીથી વર્ગમૂળથી=૧૬ થી ગુણીએ તો પ્રથમની ૨૫૬ સંખ્યા આવે

આંકડાનું ગણિત હમ્મેશા જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ તરફ જતાં જતાં થાય છે. એટલે એકમ સંખ્યા જમણી બાજુ છેલ્લી આવી છે અને દશક સંખ્યાઓ ડાબી બાજુ તરફ ચાલી આવે છે સંખ્યાનુ વાચન ડાબી બાજુથી થાય છે. અને ગણિત [ભાગાકાર વિના] જમણી બાજુથી થાય છે. જેમકે—૧૬૨૪૫ સોળ હજાર બસો પીસ્તાલીશ=એ વાચન થયુ. અને ગણિત ૧૬૨૪૫×૪તો પહેલા પાંચ ચોક વીશ, ત્યાંથી ગણિત કરવાનુ શરૂ કરાય છે.

માટે—

વર્ગમૂળ કાઢવાની રીત—છેલ્લા એકમના આંકડાથી એકી આંકડા ઉપર પહેલાં | આવી નિશાની કરવી અને બેકી સંખ્યા ઉપર— આવી નિશાની કરવી. એકી સ્થાનના આંકડા તે **વિષમ** સંખ્યા કહેવાય છે. અને બેકી સ્થાનના આંકડા તે **સમ** સંખ્યા કહેવાય છે આવી નિશાની કરવાનું કારણ વર્ગમૂળનો ભાગાકાર કરતી વખતે પહેલા આંકડા ઉપર વિષમ નિશાની હોય, તો એક જ આંકડાનો વર્ગમૂળનું [illegible] કરવું જોઈએ, અને જો પહેલા આંકડા ઉપર સમ-નિશાની હોય, [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

જંબૂદ્વીપની પરિધિની સંખ્યા

परिही तिलक्ख-सोलस-सहस्स दो य सय सत्तवीसहिया।
कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥८॥

રાખવો. અને ભાગાકારમા પણ તેજ આકડો મૂકવો.

વિષમ સંખ્યા ૯—બાદ ભાજકનો વર્ગ. ભાજકના વર્ગનું મૂળ. તેજ પહેલો ભાજક અને તેજ ભાગાકારની સંખ્યા.

કારણ કે-વર્ગમૂળ કાઢતાં ભાજકની કોઈપણ સંખ્યા આપેલી હોતી નથી, એટલે આવી રીતે તે પહેલેથી જ શોધી કાઢવાની હોય છે.

૨. પછી વિષમ નિશાનીવાળી સંખ્યા બાકી રહેલા શેષ ઉપર ચડાવવી. તેમાંથી—બાદ (ભાજક + ભાગાકાર × ૧૦ નવો ભાગાકાર = નક્કી થયેલ નવા ભાજક×નવા ભાગાકારની સંખ્યા)

૩. એ પ્રમાણે વળી વિષમ નિશાનીવાળી સંખ્યા શેષ ઉપર ચડાવવી. તેમાથી—બાદ (ભાજક + ભાગાકાર × ૧૦ + નવો ભાગાકાર × =નક્કી થયેલ નવા ભાજક × નવા ભાગાકારની સંખ્યા.)

આ પ્રમાણે હેડ સુધી બધી સંખ્યાઓ પૂરી થાય ત્યાં સુધી કરવુ.

અહી સમ નિશાની પહેલા છે, માટે પહેલા બે આકડા પકડી વિષમ સંખ્યામાથી વર્ગમૂળ શોધવુ

અથવા—સંખ્યામાંથી બાદ-[કુલ ભાગાકાર × ૨ × ૧૦ + નવો ભાગાકાર=નવો ભાગાકાર નવા ભાગાકારની સંખ્યા.

દાખલો—

```
                ૧      ૨     ૩     ૪     ૫     ૬          યો૦
         —|  — |— |  — |— |  — |
= ૩ )  ૧૦  ૦  ૦  ૦  ૦  ૦  ૦  ૦  ૦  ૦  ૦  ૦ (૩૧૬૨૨૭
+ ૩ = ૯
 — ——— ૨
  ૬ ૦૧૦૦
×૧૦ = ૬૧
 — ———— ૩
 ૬૦ ૦૦૩૯૦૦
+ ૧  =૩૭૫૬
 — ——————— ૪
=૬૧×૧ ૦૦૧૪૪૦૦
+ ૧   = ૧૨૬૪૪
```

સંસ્કૃત અનુવાદ.

परिधिस्त्रिलक्षाः षोडशसहस्रा द्वे च शते सप्तविंशत्यधिके
क्रोशत्रयमष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदशाङ्गुलमर्द्धाधिकम् ॥८॥

```
  ——      ———— ૫
  ૬૨      ૦૧૭૫૬૦૦
× ૧૦      =૧૨૬૪૮૪
  ——      ———— ૬
  ૬૨૦     ૦૪૯૧૧૬૦૦
   +૬     =૪૪૨૭૧૨૯
  ——      ————
=૬૨૬ ×૬   ૦૪૮૪૪૭૧ શેષ.
   +૬
  ——
  ૬૩૨
× ૧૦
  ——
  ૬૩૨૦
   +૨
  ——
=૬૩૨૨×૨
   +૨
  ——
  ૬૩૨૪
× ૧૦
  ——
  ૬૩૨૪૦
   +૨
  ——
=૬૩૨૪૨×૨
   +૨
  ——
  ૬૩૨૪૪
× ૧૦
  ——
  ૬૩૨૪૪૦
   +૭
  ——
=૬૩૨૪૪૭×૭
   +૭
  ——
  ૬૩૨૪૫૪
```

$\frac{૪૮૪૪૭૧}{૬૩૨૪૫૪} \times \frac{૪}{૧} = \frac{૧૯૩૭૮૮૪}{૬૩૨૪૫૪} = ૩ \frac{૪૦૫૨૨}{૬૩૨૪૫૪}$ ગાઉ

$\frac{૨૦૨૬૧}{૩૧૬૨૨૭} \times \frac{૨૦૦૦}{૧} = \frac{૪૦૫૨૨૦૦૦}{૩૧૬૨૨૭} = ૧૨૮ \frac{૪૪૯૪૪}{૩૧૬૨૨૭}$ ધનુષ

$\frac{૪૪૯૪૪}{૩૧૬૨૨૭} \times \frac{૪}{૧} = \frac{૧૭૯૭૭૬}{૩૧૬૨૨૭} = ૦$ હાથ

$\frac{૧૭૯૭૭૬}{૩૧૬૨૨૭} \times \frac{૨૪}{૧} = \frac{૪૩૧૪૬૨૪}{૩૧૬૨૨૭} = ૧૩$ [illegible] અંગુલ

ગાથાર્થ:-

સાતસો નેવું ક્રોડ, છપ્પન લાખ, ચોરાણું હજાર અને દોઢસો યોજનથી અધિક=એક ગાઉ, પંદરસો પંદર ધનુષ અને સાઠ અંગુલ જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ છે.

વિશેષાર્થ :-

જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્રમાં ૧ યોજન લાંબા ૧ યોજન પહોળા ઈંટોના ટુકડા૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ ગોઠવી શકાય, છતાં થોડું ક્ષેત્ર ખાલી પડે, તેમાં-

૧ — ૧ ગાઉ પહોળો અને એક યોજન લાંબો ટુકડો એક

૨ — ૧૫૧૫ ધનુષ્ પહોળો અને એક યોજન લાંબો ટુકડો એક

૩ — ૬૦ અંગુલ પહોળો અને ૧ યોજન લાંબો ટુકડો એક

એમ એ ત્રણ ટુકડા ગોઠવીએ એટલે પછી જંબૂદ્વીપનુ ક્ષેત્ર લગભગ પુરાઇ જાય*

---

* દાખલો—

૧ યોજન ૩૧૬૨૨૭ × ૨૫૦૦૦ = ૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦ યોજન

૨ ગાઉ ૩×૨૫૦૦૦ = ૭૫૦૦૦ ગાઉ

૩ ધનુષ ૧૨૮ × ૨૫૦૦૦ = ૩૨૦૦૦૦૦ ધનુષ

૪ આંગુલ ૧૩।। × ૨૫૦૦૦ = ૩૩૭૫૦૦ આંગુલ

યવ વગેરેને પણ ૨૫૦૦૦ થી ગુણતા વધારે ચોક્કસ ગણિતપદ ક્ષેત્રફળ આવે, પરંતુ તે ગણિત કરવુ વિદ્યાર્થીને ઘણુ અઘરૂ પડવા સંભવ છે. છતા શક્તિ હોય તેણે કરી જોવુ.

૧ આંગુલ-૩૩૭૫૦૦-૯૬ = ૩૫૧૫$\frac{૬૦}{૯૬}$ ધનુષ

૨ ધનુષ-૩૨૦૦૦૦૦+૩૫૧૫=૩૨૦૩૫૧૫ ધનુષ-૨૦૦૦=૧૬૦૧$\frac{૧૫૧૫}{૨૦૦૦}$ગાઉ

૩ ગાઉ-૭૫૦૦૦+૧૬૦૧=૭૬૬૦૧ ગાઉ - ૪=૧૯૧૫૦$\frac{૧}{૪}$ યોજન

૪ યોજન-૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦+૧૯૧૫૦= જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ } ૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ યોજન
૧ ગાઉ
૧૫૧૫ ધનુષ
૬૦ આંગુલ

સમચોરસ યોજનને હિસાબે ઉપર પ્રમાણેના લંબચોરસ ત્રણ ટુકડાથી ક્ષેત્ર પૂરાશે. જંબૂદ્વીપના ગોળ આકારને લીધે ખાંચા પૂરવા માટે આવી રીતે ગણિત કરવામાં આવે છે.

વિષ્કમ્ભનો અર્દ્ધ ભાગ તે ત્રિજ્યા કહેવાય છે. તેના વર્ગનો વર્ગ કરીને ૧૦થી ગુણી, વર્ગમૂળ કાઢી હાલ ક્ષેત્રફળ કાઢવામાં આવે છે તે પ્રમાણે ૧૫૦ ધનુષ્યનો ફરક આવવા છતાં લગભગ સરખું ગણિત છે.

૩ વાસક્ષેત્રો, અને ૪ પર્વતો

भरहाइ सत्त वासा, वियड्ढ चउ चउरतिस वट्टियरे ।
सोलस वक्खारगिरि, दो चित्त विचित्त दो जमगा ॥ ११ ॥
दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरू अ ।
छ वासहरा पिंडे, एगुणसत्तरि सया दुन्नी ॥ १२ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

भरतादीनि सप्त वर्षाणि, वैताढ्याश्चत्वारश्चतुस्त्रिंशद् वृत्तेतराः ।
षोडश वक्षस्कारगिरयो, द्वौ चित्रविचित्रौ द्वौ यमकौ ॥ ११ ॥
द्वे शते काञ्चनगिरीणां, चत्वारो गजदन्ताश्च तथा सुमेरुश्च ।
षड्वर्षधरा पिण्डे, एकोनसप्तति (त्र्यधिक) शते द्वे ॥ १२ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

भरह आइ सत्त वासा चउ वट्ट वियड्ढ चउतीस इयरे
सोलस वक्खार गिरि, चित्त विचित्त दो दो जमगा ॥ ११ ॥
दो सय कणयगिरीणं च चउ गयदंता तह सुमेरु अ
छ वासहरा पिंडे दुन्नि सया एग ऊण सत्तरि ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૧ મીનો)

[illegible]

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૨ મીના)

दोसय=બસો
कणयगिरीणं=કંચનગિરિ
गयदंता=ગજદંતગિરિ
सुमेरू=મેરૂ પર્વત
वासहरा=વર્ષધર (મહાક્ષેત્રની મર્યાદા બાંધનાર)
पिंडे=સર્વને એકત્ર કરતાં, સર્વ મળીને.
एगुणसत्तरि=(એક ન્યુન સિત્તેર=) ઓગણોતેર
सया=સો
दुन्नी=બે

ગાથાર્થ :–

ભરતક્ષેત્ર વગેરે સાત રહેઠાણો છે. ચાર ગોળ અને ચોત્રીસ ઇતર [દીર્ઘ] વૈતાઢય પર્વતો છે. સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો, બે ચિત્ર અને વિચિત્ર તથા બે યમક [સમક] પર્વતો છે. ॥ ૧૧ ॥

બસો કંચનગિરિ, ચાર ગજદન્તગિરિ, મેરુપર્વત અને છ વર્ષધર પર્વત, સરવાળો કરતાં બસો ઓગણોતેર થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

વિશેષાર્થ : —

સાત વાસક્ષેત્રો.

વાસક્ષેત્ર (વર્ષધરપર્વત)	આકાર	સ્પર્શ	પ્રમાણ
૧ ભરત ———	રોટલાની સ્હેજ ભાંગેલી કોર જેવો	ત્રણ બાજુ લવણસમુદ્ર	૫૨૬ ૬/૧૯
(ક્ષુલ્લહિમવંત)	પલંગ જેવો લંબચોરસ	પૂર્વ પશ્ચિમ લવણસમુદ્ર	૧૦૫૨ ૧૨/૧૯
૨ હિમવંત ———	,,	,,	૨૧૦૫ ૫/૧૯
(મહાહિમવંત)	,,	,,	૪૨૧૦ ૧૦/૧૯
૩ હરિવર્ષ ———	,,	,,	૮૪૨૧ ૧/૧૯
(નિષધ)	,,	,,	૧૬૮૪૨ ૨/૧૯
૪ મહાવિદેહ — —	,,	,,	૩૩૬૮૪ ૪/૧૯
(નીલવંત)	,,	,,	૧૬૮૪૨ ૨/૧૯
૫ રમ્યક ———	,,	,,	૮૪૨૧ ૧/૧૯
(રુકિમ)	,,	,,	૪૨૧૦ ૧૦/૧૯

૬ હૈરણ્યવંત	,,	,,	૨૧૦૫ ૫/૧૯
[શિખરી]	,,	,,	૧૦૫૨ ૧૨/૧૯
૭ ઐરાવત	રોટલાની સ્હેજ ભાગેલી કોર જેવો	ત્રણ બાજુ લવણસમુદ્ર	૫૨૬ ૬/૧૯

કુલ ૧,૦૦,૦૦૦ યો૦

૧. ઉપર જણાવેલા પ્રમાણે-માપો ક્ષેત્રો અને પર્વતોની ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈના છે. લંબાઈમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ૧૦૦૦૦૦ લાખ યોજન લાંબું છે. તેની આ બાજુના ત્રણ ક્ષેત્રો, ત્રણ પર્વતો તથા તેની પેલી તરફના આ તરફ જેવા જ ત્રણ ક્ષેત્રો તથા ત્રણ પર્વતો છે. તેઓની લંબાઇ એક સરખી નથી

૨. [1]કર્મભૂમિઓ—ભરત, ઐરાવત, મહાવિદેહ [દેવકુરૂ, ઉત્તરકુરૂ સિવાય પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ]

૩. [2]અકર્મભૂમિઓ-હિમવંત, હરિવર્ષ, રમ્યક, હૈરણ્યવંત દેવકુરૂ, ઉત્તરકુરૂ.

ઉપર કહેલા ક્ષેત્રોના નામો અનાદિકાળથી એ જ પ્રમાણે શાશ્વતભાવે નક્કી જ છે. અથવા તે તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવના નામ ઉપરથી પણ એ નામ છે. અર્થાત્ તે તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવના પણ નામો એ જ પ્રકારના છે.

૨૬૯ પર્વતો

૪ વૃત્ત વૈતાઢયો*

	શબ્દાપાતી	ગંધાપાતી	માલ્યવંત	વિકટાપાતી
કયાં-	હિમવંતની મધ્યે	હરિવર્ષની મધ્યે	રમ્યકની મધ્યે	હૈરણ્યવંતની મધ્યે.
મૂળમાં—૧૦૦૦ યોજન	=	=	=	
મધ્યમાં – ૧૦૦૦ યોજન	=	=	=	
ઉપર—૧૦૦૦ યોજન	=	=	=	
ઉંચાઈ—૧૦૦૦ યોજન	=	=	=	
આકાર ગોળ પ્યાલા જેવો	=	=	=	

૩૪ દીર્ઘ વૈતાઢયો.

	ભરતની વચ્ચે ૧	મહાવિદેહની વચ્ચે ૩૨	ઐરાવતની વચ્ચે ૧
ઉંચાઈ	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન [દરેકની]	૨૫ યોજન
આકાર	પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા	=	=
વિસ્તાર-	મૂળમાં પચાસ યોજન.		

૧૬ વક્ષસ્કાર

આ ચિત્રકૂટ વગેરે સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા છે. મહાવિદેહની પૂર્વ તરફ બે ભાગમાં વ્હેંચાયેલી ૧૬ વિજયો, અને પશ્ચિમ તરફ બે ભાગમાં વ્હેંચાયેલી ૧૬ વિજયો છે. તેમાં વિજય-વક્ષસ્કાર-વિજય-અંતરનદી-વિજય-વક્ષસ્કાર-વિજય-અંતરનદી એવા અનુક્રમે દરેક ભાગમાં ૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. ચારે ભાગમાં મળીને ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો થાય છે.

	કયાં છે?	આકાર	ઉંચાઈ	પહોળાઈ
૧	૧-૨ વિજયની ઉત્તર દક્ષિણ વચ્ચે	લાંબો	૪૦૦ થી ૫૦૦ યો૦	૫૦૦ યો૦
૨	૩-૪ ,,	,,	,, ,,	,,

*(નદીએ રોકેલા ક્ષેત્ર સિવાયના) ક્ષેત્રના વિભાગ પાડનાર-એવો શબ્દાર્થ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ-વૃત્તિમાં છે.

૩	૫–૬	”	”	”	”
૪	૭–૮	”	”	”	”
૫	૯–૧૦	”	”	”	”
૬	૧૧–૧૨	”	”	”	”
૭	૧૩–૧૪	”	”	”	”
૮	૧૫–૧૬	”	”	”	”
૯	૧૭–૧૮	”	”	”	”
૧૦	૧૯–૨૦	”	”	”	”
૧૧	૨૧–૨૨	”	”	”	”
૧૨	૨૩–૨૪	”	”	”	”
૧૩	૨૫–૨૬	”	”	”	”
૧૪	૨૭–૨૮	”	”	”	”
૧૫	૨૯–૩૦	”	”	”	”
૧૬	૩૧–૩૨	”	”	”	”

દરેક પર્વતો ૧૦૦ થી ૧૨૫ યોજન જમીનમાં ઉંડા છે.

જેમ વિજયો સામસામી છે. તેમ આ પર્વતો પણ સામસામા આવી રહેલા છે. એટલે એક પર્વત નિષધ પાસેથી શરૂ થઈ ઉત્તર તરફ જાય છે. જ્યારે સામેનો પર્વત નીલવંત પાસેથી શરૂ થઈ દક્ષિણ તરફ જાય છે. તથા બન્નેયની શરૂઆતમાં ઉંચાઈ ૪૦૦ યોજન હોય છે. અને ધીમે ધીમે વધતા વધતાં છેડે ૫૦૦ યોજનની ઉંચાઈ થાય છે. તેથી ઘોડાની ડોકનો આકાર બને છે. એટલે બન્નેય સામસામા પર્વતો સામી છાતીએ કેમ જાણે ભેટતા હોય અથવા વિજયોની મર્યાદા બાંધી રક્ષા કરવા છાતીને આકારે ઉભા રહેલા હોય એવા દેખાય છે. માટે તેનું નામ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. વક્ષ: છાતી.

૧ ચિત્ર અને ૧ વિચિત્ર પર્વત

આ બન્નેય પર્વતો દેવકુરૂ નામના ક્ષેત્રમાં આવેલા છે. એક પૂર્વ તરફ છે, બીજો પશ્ચિમ તરફ છે.

ઉંચા	મૂળમાં વિસ્તાર	ઉપર વિસ્તાર	આકાર
૧૦૦૦	૧૦૦૦	૫૦૦	ગોળ છે

૧ યમક અને સમકપર્વત

આ બે પર્વતોની હકીકત ઉપર પ્રમાણેજ છે. માત્ર તે ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમાં એક પૂર્વમાં અને બીજો પશ્ચિમમાં આવેલ છે.

૨૦૦ કંચનગિરિ

દેવકુરુમાં	પૂર્વ-પશ્ચિમ	ઉત્તરકુરુમાં	પૂર્વ-પશ્ચિમ
સરોવર ૧ લાની	૧૦—૧૦	સરોવર ૧ લાની	૧૦—૧૦
,, ૨ જા ,,	૧૦—૧૦	,, ૨ જાની	૧૦—૧૦
,, ૩ જા ,,	૧૦—૧૦	,, ૩ જાની	૧૦—૧૦
,, ૪ થા ,,	૧૦—૧૦	,, ૪ થાની	૧૦—૧૦
,, ૫ મા ,,	૧૦—૧૦	,, ૫ માની	૧૦—૧૦
	૫૦ ૫૦		૫૦ ૫૦

આ પર્વતો સુવર્ણમય રંગના ૧૦૦ સો યોજન ઉંચા ભૂમિ ઉપર છે. અને અનુક્રમે ઘટતા ઘટતા શિખરના આકારના છે. આ પર્વતો ભૂમિકૂટો જેવા છતાં પૂર્વાચાર્યોએ ભૂમિકૂટ તરીકે ગણ્યા નથી. સરોવરની પૂર્વ પશ્ચિમે સીધી શ્રેણીમાં આવેલા છે. અને કેમ જાણે દિક્કુમારીઓને રમવાના સોનાના સોગઠા હોય તેવા દેખાય છે.

૪ ગજદંત પર્વતો

આ ચાર પર્વતો હાથી દાંતને આકારે મૂળમાં પહોળા છેડે પાતળા, લાંબા અને વચ્ચે વાંકા છે. માટે હાથીના દાંત જેવા તેઓનું નામ ગજદંત પર્વતો છે.

	સૌમનસ	વિદ્યુત્પ્રભ	માલ્યવંત	ગંધમાદન
ક્યાં છે-	દેવકુરૂ પાસે,	દેવકુરૂ પાસે.	ઉત્તરકુરૂ પાસે,	ઉત્તરકુરૂ પાસે.
દિશા-	પૂર્વમાં,	પશ્ચિમમાં.	પૂર્વમાં,	પશ્ચિમમાં.
મૂળ-	નિષધ પાસે,	નિષધ પાસે.	નીલવંત પાસે,	નીલવંત પાસે.

છેડા	– મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ પાસે
મૂળમાં પહોળા	– ૫૦૦ યો.	૫૦૦ યો.	૫૦૦ યો.	૫૦૦ યો.
છેડે પહોળા	– અંગુલના અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણ	અંગુલના અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણ	અંગુલના અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણ	અંગુલના અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણ
મૂળમાં ઉંચા	– ૪૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન
છેડે ઉંચા	– ૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન
મૂળમાં ઉંડા	– ૧૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન
છેડે ઉંડા	– ૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન
લાંબા	–૩૦૨૦૯-૬ કળા	૩૦૨૦૯-૬ કળા	૩૦૨૦૯-૬ કળા	૩૦૨૦૯-૬ કળા
વર્ણ	શ્વેત	લાલ	લીલો	પીળો

આ પર્વતોની પણ વક્ષસ્કાર પર્વતોની પેઠે મૂળમાં ૪૦૦ યોજન ઉંચાઇ હોવાથી અને છેડે ૫૦૦ યોજન ઉંચાઈ હોવાથી ઘોડાની ડોક જેવો આકાર ધારણ કરે છે. પહેલા બે દેવકુરુને ઘેરીને રહેલા છે, અને બીજા બે ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રને ઘેરીને રહેલા છે. તેથી તેનું વક્ષસ્કાર એવું પણ નામ છે.

ઉંચો	નીચે પહોળો	શિખર ઉપર પહોળો	આકાર	રંગ
બહાર-૯૯૦૦૦ યો૦	૧૦૦૦૦ યો૦	૧૦૦૦ યો૦	ગોળ	પીળો સુવર્ણ મય
અંદર - ૧૦૦૦ યો૦	૧૦૦૯૦ ૧૦/૧૧ યો૦			
કુલ-૧,૦૦,૦૦૦ યો૦				

તે પર્વતને ત્રણ કાંડ છે, તેના ઉપર ત્રણ અને એક તળેટીમાં એમ ચાર વન છે. મેરુના શિખર ઉપર ૪ શિલા અને ૬ સિંહાસન છે

૬ વર્ષધર પર્વતો

	ચુલ્લહિમવંત	મહાહિંમવંત	નિષધ	નીલવંત	રુક્મિ	શિખરી
ઉંચા	૧૦૦ યો૦	૨૦૦	૪૦૦	૪૦૦	૨૦૦	૧૦૦
અંદર	૨૫ યો૦	૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૫૦	૨૫
પહોળા	૧૦૫૨ ૧૨/૧૯	૪૨૧૦ ૧૦/૧૯	૧૬૮૪૨ ૨/૧૯	૧૬૮૪૨ ૨/૧૯	૪૨૧૦ ૧૦/૧૯	૧૦૫૨ ૧૨/૧૯
આકાર	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ
રંગ	પીળો	પીળો	તપાવેલા લાલ	લીલો	શ્વેત	પીળો
શાના બનેલા	સુવર્ણ મય	સુવર્ણ મય	સુવર્ણ મય	વૈડૂર્યરત્ન મય	રૂપ્યમય	સુવર્ણ મય

વર્ષ એટલે ક્ષેત્ર, તેની મર્યાદાને, ધર એટલે ધારણ કરનારા, એટલે બે ક્ષેત્રોની વચ્ચે સરહદો ઉપર રહેલા, એવો શબ્દાર્થ સમજવો. તેઓ કયા કયા ક્ષેત્રોની વચ્ચે આવેલા છે, તે વાસક્ષેત્રોના વર્ણનમાં સમજાવેલ છે.

૪ વૃત્તવૈતાઢ્ય	૨૦૦ કંચનગિરિ
૩૪ લાંબા વૈતાઢ્ય	૪ ગજદંત પર્વત
૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વત	૧ મેરુ
૨ ચિત્ર-વિચિત્ર	૬ વર્ષધર પર્વતો
૧ યમક	
૧ સમક	
	કુલ ૨૬૯ પર્વતો

૨૬૯ પર્વતોનો સંક્ષિપ્ત યંત્ર.

[illegible]	[illegible]	સ્થાન	ઉંચાઈ (યોજન)	વિસ્તાર (યોજન)	આકાર	શાના બનેલા અને વર્ણ	કુટ
૧	ચુલ્લ હિમવંત	[illegible]	૧૦૦ યોજન	૧૦૫૨—૧૨	લંબ ચોરસ	પીળો (સુવર્ણનો)	૧૧
૧	મહા હિમવંત	[illegible]	૨૦૦ ,,	૪૨૧૦—૧૦	,,	,,	૮
૧	નિષધ	[illegible]	૪૦૦ ,,	૧૬૮૪૨—૨	,,	લાલ (તપનીય સુવર્ણનો)	૯
૧	નીલવંત	[illegible]	૪૦૦ ,,	૧૬૮૪૨—૨	,,	લીલો (વૈડૂર્ય રત્નનો)[૨]	૯
૧	રુકમી	[illegible]	૨૦૦ ,,	૪૨૧૦—૧૦	,,	શ્વેત (રૂપાનો)	૮
૧	શિખરી	[illegible]	૧૦૦ ,,	૧૦૫૨—૧૨	,,	પીળો (સુવર્ણનો)	૧૧
૪	વૃત્ત વૈતાઢ્ય	[illegible]	૧૦૦૦ ,,	૧૦૦૦	પાલા જેવો	શ્વેત (રત્નનો)	૦
૩૪	દીર્ઘ વૈતાઢ્ય	[illegible]	૨૫ ,,	૫૦	લંબ ચોરસ	શ્વેત (રૂપાનો)	૩૦૬

[illegible] ૨. પાનાં-પાના.

૫. પર્વતોનાં શિખરો.

सोलसवक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं ।
सोमणस गंधमायण, सत्तट्ठ य रुप्पिमहाहिमवे ॥१३॥
चउतीसविजयड्ढेसु, विज्जुप्पहनिसढनीलवंतेसु ।
तह मालवंत सुरगिरि, नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥१४॥
हिमसिहरिसु इक्कारस. इय इगसट्ठीगिरिसु कूडाणं ।
एगत्ते सव्वधणं, सय चउरो सत्तसट्ठी य ॥१५॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

षोडशवक्षस्कारेषु चत्वारि चत्वारि कूटानि भवन्ति प्रत्येकं ।
सौमनसगन्धमादनयोः सप्ताष्टौ च रुक्मिमहाहिमवतोः ॥ १३ ॥
चतुस्त्रिंशद्वैताढ्येषु, विद्युत्प्रभनिषधनीलवत्सु ।
तथा माल्यवत्सुरगिरयोर्नव नव कूटानि प्रत्येकम् ॥ १४ ॥
हिमवच्छिखरिणोरेकादशेत्येकषष्टिगिरिषु कूटानाम् ।
एकत्वे सर्वधनं शतानि चत्वारि सप्तषष्टिश्च ॥ १५ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

वक्खारेसु पत्तेयं चउ चउ कूडा हुंति य
सोमणस गंधमायण सत्त, य रुप्पि महाहिमवे अट्ठ ॥ १३ ॥
चउतीस विजयड्ढेसु विज्जुप्पह निसढ नीलवंतेसु
तह मालवंत सुरगिरिसु पत्तेयं नव नव कूडाइं ॥ १४ ॥
हिम सिहरिसु इक्कारस इय इगसट्ठी गिरिसु कूडाणं ।
एगत्ते सव्व धणं, चउरो सय य सत्तसट्ठी ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૩ થી ...)

[illegible]

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૪ મી ના)

चउतीस=ચોત્રીસ
वियड्ढेसु=વૈતાઢ્ય પર્વતો ઉપર
विज्जुप्पह=વિદ્યુત્પ્રભ ગજદંતગિરિ ઉપર
निसढ=નિષધ પર્વત ઉપર
नीलवंतेसु=નીલવંત પર્વત ઉપર
तह=તથા
मालवंत=માલ્યવંત ગજદંતગિરિ ઉપર
सुरगिरि=મેરૂ પર્વત ઉપર
नव नव=નવ નવ
कूडाइं=કૂટ, શિખરો (છે)
पत्तेयं=પ્રત્યેક ઉપર

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૫ મી ના)

हिम=હિમવંત પર્વત ઉપર
सिहरिसु=શિખરી પર્વત ઉપર
इक्कारस=અગ્યાર
इय=એ પ્રમાણે
इगसट्ठी=એકસઠ
गिरिसु=પર્વતો ઉપર
कूडाणं કૂટોની, શિખરોની (નું)
एगत्ते=એકત્વ કરતાં, મેળવતાં
सव्व=સર્વ, કુલ
धणं=ધન, સંખ્યા
सय=સો
चउरो=ચાર
सत्तसट्ठी=સડસઠ
य=અને

ગાથાર્થ:—

સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતોમાં દરેકના ચાર ચાર શિખરો છે. સૌમનસ અને ગંધમાદનને સાત સાત છે. અને રુક્મિ તથા મહાહિમવંત પર્વતને આઠ આઠ શિખરો છે. ॥ ૧૩ ॥

ચોત્રીશ વૈતાઢ્ય, વિદ્યુત્પ્રભ, નિષધ, નીલવંત તથા માલ્યવંત અને મેરૂ પર્વતઃ એ દરેક ઉપર નવ નવ શિખરો છે. ॥ ૧૪ ॥

હિમવંત અને શિખરી પર્વત [એ બે વર્ષધર પર્વત] ઉપર અગ્યાર અગ્યાર શિખરો છે. એ પ્રમાણે એકસઠ પર્વતો ઉપર એકઠાં કરતાં કૂટોની સર્વ સંખ્યા ચારસો સડસઠ થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

૧ વિદ્યુત્પ્રભ, માલ્યવંત અને મેરુ: એ ત્રણ પર્વતોના નવ નવ શિખરોમાં એક શિખર સહસ્રાંકકૂટ કહેવાય છે. એટલે કે તેઓ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા છે. તેના નામો અનુક્રમે હરિકૂટ, હરિસહકૂટ અને મેરુ ઉપર નંદનવનમાં આવેલનું નામ બલકૂટ છે. તેનો મૂળ વિસ્તાર પણ ૧૦૦૦ યોજન છે. તેથી ૨૫૦–૨૫૦ યોજન બન્ને બાજુએ આધાર વિના રહ્યા છે. અને શિખર ઉપર ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળા છે. પરંતુ મેરુપર્વત ઉપર આવેલું બળકૂટ ૫૦૦ યોજન નંદનવનમાં છે, અને ૫૦૦ યોજન આધાર વિના રહે છે.

૨ વૈતાઢ્યના ૩૦૬ ગિરિકૂટો ૬। યોજન ઉંચા, ૬। યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા અને ઉપર ૩ યોજનથી કંઈક અધિક વિસ્તારવાળા છે.

૩ બાકીના ૧૫૮ ગિરિકૂટો ૫૦૦ યોજન ઉંચા, ૫૦૦ યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા, અને ૨૫૦ યોજન શિખર ઉપર વિસ્તારવાળા છે.

૪ તેથી તેવા શિખરો ધીમે ધીમે ઘટતા ઘટતા શિખર ઉપર અરધા વિસ્તારવાળા હોવાથી ઉંચા કરેલ ગોપૂચ્છના આકારના છે.

૫ વૈતાઢ્ય ઉપરના નવ શિખરોમાં વચ્ચેના ૩ સુવર્ણમય છે. અને બાકીના ૬ રત્નમય છે.

૬ ૬૧ એકસઠેય પર્વત ઉપરના કૂટોમાં છેડે રહેલું દરેકનું એકેક કૂટ સિદ્ધકૂટ કહેવાય છે. તે દરેક સિદ્ધકૂટ ઉપર સિદ્ધાયતન (શાશ્વત જિનેશ્વરોનુ મંદિર) છે. તે મંદિરમાં મધ્ય ભાગે ૧૦૮ પ્રતિમાઓ અને દરેક દ્વારે ચાર ચાર પ્રતિમાઓ મળી ૧૨૦ શ્રી શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓ છે. તે દરેક પ્રતિમા ૫૦૦ ધનુષ ઉંચી છે, તેના જુદા જુદા અવયવો જુદા જુદા રત્નોના બનેલા છે. તે દરેક ૬૧ સિદ્ધાયતન ચૈત્યોની કુલ ૭૩૨૦ શાશ્વત પ્રતિમાઓને હું મન–વચન–કાયાથી વંદન કરું છું.

૭ સિદ્ધકૂટ શિવાયના ૪૦૬ ગિરિકૂટો ઉપર યથાસંભવ દેવદેવીઓના સમચોરસ પ્રાસાદ (મહેલ) હોય છે. તેમાં તે તે કૂટના અધિપતિ દેવ અથવા દેવી રહે છે.

૮ આ સિદ્ધાયતનોને પશ્ચિમ દિશા તરફ દ્વાર નથી માટે ત્રણ દ્વાર છે.

૯ સિદ્ધાયતનના તથા પ્રાસાદના પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે.

	નામ	લાંબા	વિસ્તાર	ઉંચાઇ
૩૪	વૈતાઢ્યના			કંઈક ન્યૂન
,,	સિદ્ધાયતનો	૧ ગાઉ	૦॥ ગાઉ	૧ ગાઉ
	પ્રાસાદો	૦॥ ગાઉ	૦॥ ગાઉ	૧ ગાઉ
૬૯	બાકીના			
,,	સિદ્ધાયતનો	૫૦ યોજન	૨૫ યોજન	૩૬ યોજન
,,	પ્રાસાદો	૩૧	૩૧ યોજન	૬૨॥ યોજન

બીજી રીતે ગિરિકૂટોની સંખ્યા.

चउसत्त अट्ठ नवगे-गारसकूडेहिं गुणह जहसंखं ।
सोलस दुदु गुणयालं. दुवे य सगसट्ठि सय चउरो ॥१८॥

ગાથાર્થ.—

ચાર, સાત, આઠ, અને નવ અને અગ્યાર ફૂટોવડે અનુક્રમે સોળ, બે, બે, ઓગણચાલીશ, અને બેને ગુણ્યા એટલે ચારસો સડસઠ.

ભૂમિકૂટો (શિખરો)

चउतीसुं, विजएसुं [1]उसहकूडा अट्ठ मेरुजंबुम्मि।
अट्ठ य देवकुराए, हरिकूड हरिस्सहे [2]सट्ठी ॥१७॥

(इय अडवन्नं धरणिकूडा–પાઠાન્તરમ્[3] ॥ १७ ॥)

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चतुस्त्रिंशत्सु विजयेषु, ऋषभकूटान्यष्टौ मेरौ जम्ब्वां ।
अष्टौ च देवकुरुषु, हरिकूटहरिस्सहौ षष्टि ॥ १७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

चउतीसु विजएसु उसु कूडा अट्ठ मेरु जंबुम्मि ।
य अट्ठ देवकुराए, हरिकूड हरिस्सहे सट्ठी ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ:—

चउतीसुं=ચોત્રીસ
विजएसु=વિજયોમાં
उसहकूडा=ઋષભકૂટ
जंबुम्मि=જંબૂવૃક્ષના વનમાં (ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમાં)
देवकुराए=દેવકુરૂ ક્ષેત્રમાં (શાલ્મલિવૃક્ષના વનમાં)
हरिकूड=હરિકૂટ, हरिस्सहे=હરિસહકૂટ } આ બે ગિરિકૂટ છે,
सट्ठी=એ ૬૦ ભૂમિકૂટ છે.

ગાથાર્થ :–

ચોત્રીશ વિજયોમાં ચોત્રીશ ઋષભકૂટો, મેરુ અને જંબૂ ઉપર આઠ, દેવકુરૂમાં આઠ, હરિકૂટ અને હરિસહકૂટ, એ સાઠ ભૂમિકૂટો કહેવાય છે.

---

1 उसुकूडा એવો પણ પાઠ છે.

2–3 જંબૂ૦ સંગ્રહણી મૂળમાં हरिकूड हरिस्सहे सट्ठी છે, પરન્તુ ટીકાકર્તાએ इय अडवन्न धरणिकूडा એ પાઠ જોઈએ, એમ કહ્યું છે.

૫ કરિકૂટો--મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મેરુની તળેટીમાં ભદ્રશાળ નામના વનમાં દિશાઓ અને વિદિશાઓની વચ્ચેના આઠ આંતરામાં આઠ હાથીના આકારના ભૂમિ ઉપર શિખરો છે; તે દિગ્ગજકૂટ, હસ્તિકૂટ, કરિકૂટ કહેવાય છે. તેના ઉપર તે તે કૂટના નામોવાળા આઠ દેવભવનો છે. આ આઠ ભૂમિકૂટો મેરુની પાસે ભદ્રશાળ વનમાં હોવાથી ગાથામાં મેરુકૂટ કહ્યા છે.

૬ જંબૂકૂટ–મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમાં જંબૂદ્વીપના અધિષ્ઠાતા અનાદૃત દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય નાના મોટા જંબૂવૃક્ષોના પરિવારવાળુ મહાન્ જંબૂવૃક્ષ છે. તેની આજુબાજુ ફરતા ૧૦૦-૧૦૦ યોજન વિસ્તારના ત્રણ વનો વીંટાયેલા છે. તેમાંના પ્હેલા વનમાં આઠ વિદિશાઓમા જાંબૂનદ સુવર્ણમય ઋષભકૂટ જેવા ૮ ભૂમિકૂટ પર્વતો છે, તે દરેક ઉપર ૧ ગાઉ લાંબા, ૦ાા ગાઉ વિસ્તારવાળા, અને કંઇક ન્યૂન ૧ ગાઉ ઉંચા શાશ્વત સિદ્ધાયતનો છે.

૭ શાલ્મલિકૂટો—ગરૂડવેગ દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય જંબૂવૃક્ષ પ્રમાણે શાલ્મલિવૃક્ષ દેવકુરૂમા છે.તેના પહેલા વનમાં શાલ્મલિ કૂટો રૂપ્યમય છે. તેનું સ્વરૂપ જંબૂકૂટો પ્રમાણે છે. દેવકુરૂમાં હોવાથી ગાથામાં દેવકુરૂ શબ્દ કહ્યો છે.

૮ હરિકૂટ અને હરિસ્સહકૂટ—આ બે સહસ્રાંક કૂટો અનુક્રમે વિદ્યુત્પ્રભ અને માલ્યવંત ગજદંતના નવ કૂટોમાં ગણાયેલા છે. તે બન્ને ય કૂટો પર્વત ઉપર છે. પરંતુ બન્ને બાજુ ૨૫૦--૫૦ યોજન નિરાધાર સ્થિતિમાં છે. એટલે તેની પહોળાઈ પણ ૧૦૦૦ યોજન છે.

૯ તીર્થો

मागहवरदामपभा–सतित्थं विजयेसु एरवयभरहे ।
चउतीसा [1]तीहि गुणिया, दुरुत्तरसयं तु तित्थाणं॥१८॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

मागधवरदामप्रभासतीर्थानि विजयेषु ऐरावतभरतयोः ।
चतुस्त्रिंशत् त्रिभिर्गुणिता, द्व्युत्तरशतं तु तीर्थानाम् ॥ १८ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

विजयेसु एरवय भरहे मागह वरदाम पभास तित्थं ।
चउतीसा तिहिं गुणिया दुरुत्तरसयं तित्थाणं ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ :—

માગહ-માગધ તીર્થ
વરદામ-વરદામ તીર્થ
પભાસ=પ્રભાસ તીર્થ
તિત્થ-તીર્થ (જળમાં ઉતરવા ના સ્થાને આવેલ દેવસ્થાન).
વિજયેસુ=૩૨ વિજયોમાં
એરવય=ઐરાવત ક્ષેત્રમાં
તિહિં=ત્રણવડે
ગુણિયા=ગુણ્યા છતા. ગુણતાં
દુરુત્તર=(બે ઉત્તર) બે અધિક
સયં=સો
તિત્થાણ=તીર્થોની સંખ્યા.
તીર્થો

ગાથાર્થ —

(૩૨) વિજયોમાં, ઐરાવત અને ભરતમાં માગધ, વરદામ, અને પ્રભાસ તીર્થ છે. ચોત્રીસને ત્રણ ગુણા કરતાં તીર્થોનું એકસો બે થાય. ૧૮

વિશેષાર્થ —

૫ દરેક તીર્થ સમુદ્રના કિનારાથી ૧૨ યોજન દૂર માગધ વગેરે દેવની રાજધાનીવાળા માગધ વગેરે દ્વીપો છે.

૬ જ્યારે ચક્રવર્તિ દિગ્‌વિજય કરવા નિકળે છે, ત્યારે પહેલો જ ખંડ જીતતી વખતે માગધ તીર્થ પાસે જઈને છાવણીનો પડાવ નાંખે છે. ત્યાં અઠ્ઠમનો તપ કર્યા પછી ચાર ઘોડાવાળા રથમાં બેસી અડધા પૈડા ડુબે ત્યાં સુધી પાણીમાં જઇ પોતાના નામવાળું બાણ માગધ દ્વીપમાં ફેંકે છે. તે બાણ ૧૨ યોજન જઈ માગધદેવની સભામાં પડે છે કે તેને એકદમ ક્રોધ ચડે છે, પરંતુ ચક્રવર્તીનું નામ વાંચી નવો ચક્રવર્તિ ઉત્પન્ન થયેલો જાણી શાંત થઈ ભેટણાં લઈને ચક્રવર્તિ પાસે આવે છે. "હું તમારા ક્ષેત્રની હદમાં વસનારો દેવ તમારી આજ્ઞામા છું" એમ કહી નમ્રતા બતાવે છે.

ચક્રવર્તિ ભેટણાં તથા બાણ લઈ સત્કારપૂર્વક તેને વિસર્જન કરે છે. એ પ્રમાણે વરદામ અને પ્રભાસ તીર્થને પણ વશ કરે છે.

૭ શ્રેણીઓ

विज्जाहर–अभिओगिय, सेढीओ दुन्नि दुन्नि वेयड्ढे ।
इय चउगुण चउतीसा, छत्तीससयं तु सेढीणं ॥ १९ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

विद्याधराभियौगिकश्रेण्यौ द्वे द्वे वैताढ्ये ।
इति चतुर्गुणचतुस्त्रिंशत् षट्त्रिंशदुत्तरशतं तु श्रेणीनाम् ॥ १९ ॥

અન્વય સહિત પરિચ્છેદ.

वेयड्ढे विज्जाहर अभिओगिय दुन्नि दुन्नि सेढीओ ।
इय चउतीसा चउ गुण तु छत्तीस सयं सेढीणं ॥ १९ ॥

गाथार्थ.

विज्जाहर=વિદ્યાધર મનુષ્યોની
अभियोगिय=આભિયોગિક દેવોની
सेढीओ=શ્રેણિઓ. નગરપંક્તિઓ
दुन्नि दुन्नि=બે બે
छत्तीससयं=એકસો છત્રીશ
सेढीणं શ્રેણિઓની (સંખ્યા), શ્રેણિઓ

ગાથાર્થ.

વૈતાઢ્ય ઉપર વિદ્યાધરો અને આભિયોગિકોની બબ્બે શ્રેણીઓ છે. એ પ્રમાણે ચોત્રીશને ચાર વડે ગુણતાં શ્રેણિઓનું એકસો છત્રીશ થાય. ૧૯

વિશેષાર્થ :—

વિદ્યાધર શ્રેણિઓ—વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર ૧૦ યોજન ઉંચા જઈએ ત્યારે ૧૦ યોજન પહોળાઈની અને વૈતાઢ્ય જેટલી લાંબી ઉત્તર અને દક્ષિણ બે મેખલા (સપાટ પ્રદેશ) આવે છે. તેમાં ઉત્તર તરફના સપાટ પ્રદેશ ઉપર રથનપુર વગેરે ૬૦ શહેરો અને દક્ષિણ તરફના સપાટ પ્રદેશ ઉપર ગગનવલ્લભ વગેરે ૫૦ શહેરો છે. તેમાં પ્રજ્ઞપ્તિ વગેરે વિદ્યાદેવીઓની મદદથી મન ધાર્યાં કામ કરવાની શક્તિવાળા વિદ્યાધર જાતના મનુષ્યો રહે છે.

ઉત્તર તરફ ૬૦ અને દક્ષિણ તરફ ૫૦ નગરો હોવાનું કારણ ઉત્તર તરફ પર્વતની લંબાઈ વધારે હોય છે. અને દક્ષિણ તરફ પર્વતની લંબાઈ ઓછી હોય છે.

યોગિક તિર્યક્જૃંભક વ્યંતર દેવો રહે છે. અને ઉત્તર તરફની ૧૬ અને ૧ ઐરાવતની વિજયના વૈતાઢ્યની ઉપર ઇશાનેન્દ્રના લોકપાલોના આભિયોગિક તિર્યક્જૃંભક વ્યંતર દેવો રહે છે

સોમ-યમ-વરુણ અને કુબેર એ ચાર જાતના લોકપાળ દેવો સાથે સંબંધ ધરાવતા આ આભિયોગિક દેવો વ્યંતર દેવો છે. [આભિયોગિક એટલે ચાકર તરીકે કામ કરનારા]

એ પ્રમાણે દરેક વૈતાઢ્ય ઉપર ચાર ચાર શ્રેણિઓ ગણતા કુલ ૧૩૬ એકસો ને છત્રીશ શ્રેણિઓ થાય છે.

૮ વિજયો

चक्कीजेअव्वाइं, विजयाइं इत्थ हुंति चउतीसा ।
महद्दहछप्पउमाई, कुरुसु दसगंति सोलसगं ॥ २० ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चक्रिजेतव्या विजया अत्र भवन्ति चतुस्त्रिंशत् ।
महाद्रहा: पद्म पद्मादय: कुरुषु दशकमिति पोडशकम् ॥ २० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

इत्थ चक्की जेअव्वाइं विजयाइ चउतीसा हुंति ।
पउम आई छ महद्दह कुरुसु दसगं इति सोलसगं ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ :—

चक्की=ચક્રવર્ત્તિ (ને, વડે)	पउमाई=પદ્મસરોવર ઇત્યાદિ
जेअव्वाइ=જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે	कुरुसु=બે કુરૂક્ષેત્રમાં
विजयाइ=વિજય કહેવાય	दसगं=દશ સરોવર છે.
इत्थ=અહીં, જંબૂદ્વીપમાં	इति=એ પ્રમાણે
मह=મહા, મોટાં	सोलसगं=(સર્વ મળી) સોળ
दह=દ્રહ-સરોવર-હ્રદ	(મોટા સરોવર છે)

ગાથાર્થ:-

અહીં ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ચોત્રીશ વિજય છે. પદ્મ વિગેરે છ મોટા હ્રદો અને કુરૂઓમાં દશ એમ સોળ છે. ॥૨૦॥

---

૧ મહદ્દહ છપ્પઉમાઇ એવો પણ પાઠ છે.

॥ જંબૂદ્વીપમાં ૩૪ વિજયક્ષેત્ર ॥

ભરતક્ષેત્ર. ઐરાવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહમાંની ૩૨ વિજય એ સર્વ મળી ૩૪ વિજયક્ષેત્રો છે. કારણ કે એ દરેક વિજયના છ ખંડને ચક્રવર્તિ સંપૂર્ણ જીતે છે, તેથી વિજયક્ષેત્ર કહેવાય છે. એ ૩૪ ક્ષેત્રો સિવાયનાં હિમવંત આદિ કોઈપણ ક્ષેત્ર એવું નથી કે જેમાં ચક્રવર્તિને વિજય કરવો પડતો હોય. કેમકે ચક્રવર્તિ વગેરે વ્યવસ્થા જ ત્યાં નથી. અનુક્રમે જીતવા યોગ્ય ૬ ખંડ ૧ દક્ષિણાર્ધ મધ્યખંડ. ૨ દક્ષિણાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૩ ઉત્તરાર્ધ પશ્ચિમખંડ. ૪ ઉત્તરાર્ધ મધ્યખંડ. ૫ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વખંડ. અને ૬ દક્ષિણાર્ધ પૂર્વખંડ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ૬ ખંડ ચોત્રીશેય વિજયમાં જાણવા.

એ ૩૪ વિજયમાં ભરત તથા ઐરાવત ક્ષેત્ર દરેક ૫૨[illegible] યોજન વિસ્તારવાળું છે. અને કચ્છ આદિ દરેક વિજય [illegible] યોજન છે.

યોગિક તિર્યક્જૃંભક વ્યંતર દેવો રહે છે. અને ઉત્તર તરફની ૧૬ અને ૧ ઐરાવતની વિજયના વૈતાઢ્યની ઉપર ઇશાનેન્દ્રના લોકપાલોના આભિયોગિક તિર્યક્જૃંભક વ્યંતર દેવો રહે છે.

સોમ-યમ-વરુણ અને કુબેર એ ચાર જાતના લોકપાળ દેવો સાથે સંબંધ ધરાવતા આ આભિયોગિક દેવો વ્યંતર દેવો છે. [આભિયોગિક એટલે ચાકર તરીકે કામ કરનારા]

એ પ્રમાણે દરેક વૈતાઢ્ય ઉપર ચાર ચાર શ્રેણિઓ ગણતા કુલ ૧૩૬ એકસો ને છત્રીશ શ્રેણિઓ થાય છે.

૮ વિજયો

चक्कीजेअव्वाइं, विजयाइं इत्थ हुंति चउतीसा ।
महद्दहछप्पउमाई, कुरुसु दसगंति सोलसगं ॥ २० ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चक्रिजेतव्या विजया अत्र भवन्ति चतुस्त्रिंशत् ।
महाद्रहा षट् पद्मादयः कुरुषु दशकमिति षोडशकम् ॥ २० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

इत्थ चक्की जेअव्वाइं विजयाइं चउतीसा हुंति ।
पउम आई छ महद्दह कुरुसु दसगं इति सोलसगं ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ :—

चक्की=ચક્રવર્ત્તિ (ને, વડે)
जेअव्वाइ=જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે
विजयाइ=વિજય કહેવાય
इत्थ=અહીં, જંબૂદ્વીપમાં
मह=મહા, મોટાં
दह=દ્રહ-સરોવર-હ્રદ
पउमाई=પદ્મસરોવર ઇત્યાદિ
कुरुसु=બે કુરૂક્ષેત્રમાં
दसगं=દશ સરોવર છે.
इति=એ પ્રમાણે
सोलसगं=(સર્વ મળી) સોળ (મોટા સરોવર છે)

ગાથાર્થ:-

અહીં ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ચોત્રીશ વિજય છે. પદ્મ વિગેરે છ મોટા હ્રદો અને કુરૂઓમાં દશ એમ સોળ છે. ॥ ૨૦ ॥

---

૧ महद्दह छप्पउमाइ એવો પણ પાઠ છે.

॥ જંબૂદ્વીપમાં ૩૪ વિજયક્ષેત્ર ॥

ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહમાંની ૩૨ વિજય એ સર્વ મળી ૩૪ વિજયક્ષેત્રો છે. કારણ કે એ દરેક વિજયના છ ખંડને ચક્રવર્તિ સંપૂર્ણ જીતે છે, તેથી વિજયક્ષેત્ર કહેવાય છે. એ ૩૪ ક્ષેત્રો સિવાયનાં હેમવંત આદિ કોઈપણ ક્ષેત્ર એવું નથી કે જેમાં ચક્રવર્તિને વિજય કરવો પડતો હોય. કેમકે ચક્રવર્તિ વગેરે વ્યવસ્થાજ ત્યાં નથી. અનુક્રમે જીતવા યોગ્ય ૬ ખંડ—૧ દક્ષિણાર્ધ મધ્યખંડ. ૨ દક્ષિણાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૩ ઉત્તરાર્ધ પશ્ચિમખંડ. ૪ ઉત્તરાર્ધ મધ્યખંડ. ૫ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વ ખંડ. અને ૬ દક્ષિણાર્ધ પૂર્વ ખંડ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ૬ ખંડ ચોત્રીસેય વિજયમાં જાણવા.

એ ૩૪ વિજયમાં ભરત તથા ઐરાવત ક્ષેત્ર દરેક ૫. . . યોજન વિસ્તારવાળું છે. અને કચ્છ આદિ દરેક વિજય . . . . યોજન છે.

૧ મહાવિદેહના ૩૨ વિજયક્ષેત્રનાં નામ—

યોગિક તિર્યક્જૃંભક વ્યંતર દેવો રહે છે. અને ઉત્તર તરફની ૧૬ અને ૧ ઐરાવતની વિજયના વૈતાઢ્યની ઉપર ઇશાનેન્દ્રના લોકપાલોના આભિયોગિક તિર્યક્જૃંભક વ્યંતર દેવો રહે છે.

સોમ-યમ-વરુણ અને કુબેર એ ચાર જાતના લોકપાળ દેવો સાથે સંબંધ ધરાવતા આ આભિયોગિક દેવો વ્યંતર દેવો છે. [આભિયોગિક એટલે ચાકર તરીકે કામ કરનારા]

એ પ્રમાણે દરેક વૈતાઢ્ય ઉપર ચાર ચાર શ્રેણિઓ ગણતાં કુલ ૧૩૬ એકસો ને છત્રીશ શ્રેણિઓ થાય છે.

૮ વિજયો

चक्कीजेअव्वाइं, विजयाइं इत्थ हुंति चउतीसा ।
मइद्द[1]हछप्पउमाई, कुरुसु दसगंति सोलसगं ॥ २० ॥

संस्कृत अनुवाद.

चक्रिजेतव्या विजया अत्र भवन्ति चतुस्त्रिंशत् ।
महाद्रहाः षट् पद्मादयः कुरुषु दशकमिति षोडशकम् ॥ २० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

इत्थ चक्की जेअव्वाइं विजयाइं चउतीसा हुंति ।
पउम आईं छ मइद्दह कुरुसु दसगं इति सोलसगं ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ :—

चक्की=ચક્રવર્તિ (ને, વડે)
जेअव्वाइं=જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે
विजयाइं=વિજય કહેવાય
इत्थ=અહીં, જંબૂદ્વીપમાં
मह=મહા, મોટાં
दह=દ્રહ-સરોવર-દ્રહ
पउमाई=પદ્મસરોવર ઇત્યાદિ
कुरुसु=બે કુરૂક્ષેત્રમાં
दसगं=દશ સરોવર છે.
इति=એ પ્રમાણે
सोलसगं=(સર્વ મળી) સોળ (મોટા સરોવર છે)

ગાથાર્થ:-

અહીં ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ચોત્રીશ વિજય છે. પદ્મ વિગેરે છ મોટા દ્રહો અને કુરૂઓમાં દશ એમ સોળ છે. ॥૨૦॥

[1] मइद्दह छपउमाइ એવો પણ પાઠ છે

॥ જંબૂદ્વીપમાં ૩૪ વિજયક્ષેત્ર ॥

ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહમાંની ૩૨ વિજય એ સર્વ મળી ૩૪ વિજયક્ષેત્રો છે. કારણ કે એ દરેક વિજયના છ ખંડને ચક્રવર્તિ સંપૂર્ણ જીતે છે. તેથી વિજયક્ષેત્ર કહેવાય છે. એ ૩૪ ક્ષેત્રો સિવાયના હિમવંત આદિ કોઈપણ ક્ષેત્ર એવું નથી કે જેમાં ચક્રવર્તિને વિજય કરવો પડતો હોય. કેમકે ચક્રવર્તિ વગેરે વ્યવસ્થા જ ત્યાં નથી. અનુક્રમે જીતવા યોગ્ય ૬ ખંડ આ-૧ દક્ષિણાર્ધ મધ્યખંડ. ૨ દક્ષિણાર્ધ પશ્ચિમખંડ. ૩ ઉત્તરાર્ધ પશ્ચિમખંડ. ૪ ઉત્તરાર્ધ મધ્યખંડ. ૫ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વખંડ. અને ૬ દક્ષિણાર્ધ પૂર્વખંડ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ૬ ખંડ [illegible] વિજયમાં જાણવા.

એ ૩૪ વિજયમાં ભરત તથા ઐરાવત ક્ષેત્ર દરેક ૫[illegible] યોજન વિસ્તારવાળું છે. અને કચ્છ આદિ દરેક વિજય [illegible] યોજન છે.

૯ હ્રદો.

૬ મહાહ્રદો.

નામ	ક્યાં	લાંબો	પહોળો	ઉંડો	કોનું નિવાસ
૧ पद्महृद	ક્ષુલ્લહિમવંત ઉપર	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦યો.	શ્રી દેવીનું
૨ महापद्महृद	મહાહિમવંત ઉપર	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦યો૦	હ્રી દેવીનું
૩ तिगिच्छिहृद	નિષધ ઉપર	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦યો૦	ધી દેવીનું
૪ पुडरिकहृद	શિખરી ઉપર	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦યો૦	લક્ષ્મી દેવીનું
૫ महापुडरिकहृद	રુકિમ ઉપર	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦યો૦	બુદ્ધિ દેવીનું
૬ केसरीहृद	નીલવંત ઉપર	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦યો૦	કીર્તિ દેવીનું

ઉપર કહેલી દેવીઓ પરિવાર સહિત મુખ્ય કમળોમાં નિવાસ કરી રહે છે. તેનુ સ્વરૂપ ખાસ જાણવા જેવું છે.

૧૦ લઘુહ્રદો.

निषध देवकुरु सुरप्रभ सुलस विद्युत्प्रभ	દેવકુરૂમાં છે.	नीलवंत उत्तरकुरु चंद्र ऐरावत माल्यवंत	ઉત્તરકુરૂમાં છે.
આ પાંચ હ્રદોને ભેદીને सीतोदा નદી વહે છે, તેથી તેઓના બબ્બે ભાગ પડી જાય છે.		આ પાંચ હ્રદોને ભેદીને सीता નદી વહે છે, તેથી તેઓના બબ્બે ભાગ પડી જાય છે.	

આ દશેય હ્રદો પદ્મહ્રદની પ્રમાણે લાંબા, પહોળા, ઉંડા છે. અને તે તે નામના જ દેવો તેમાં રહે છે.

મહાવિદેહની અન્તરનદીઓ જેમ ગંગા-સિંધુ કરતાં મોટી છતાં તે મુખ્ય ન હોવાથી મહાનદીમાં ગણાતી નથી, તેમજ લઘુહ્રદો પદ્મહ્રદ સરખા પ્રમાણના હોવા છતાં મહાહ્રદોમાં ગણાતા નથી. हृद-द्रह=सरोवर એ અહીં પર્યાય શબ્દો છે.

૧૦. નદીઓ.

गंगा सिंधू रत्ता. रत्तवई चउ नईओ पत्तेयं ।
चउदसहिं सहस्सेहिं. समगं वच्चंति जलहिंमि ॥२१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

गङ्गा सिन्धू रक्ता रक्तवती चतस्रो नद्यः प्रत्येकम् ।
चतुर्दशभिः सहस्रैः समकं व्रजन्ति जलधौ ॥ २१ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

ગાથાવત-પરન્તુ જલહિંમિ સ્થાને જલહિ ઇતિ.

નદીઓનો પરિવાર.

एवं अब्भिंतरिया,* चउरो पुण अट्ठवीससहस्सेहिं ।
पुणरवि छप्पन्नेहिं, सहस्सेहिं जंति चउ सलिला ॥२२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एवमाभ्यन्तरिकाश्चतस्रः पुनरष्टाविंशतिसहस्रैः ॥
पुनरपि षट्पञ्चाशता सहस्रैर्यान्ति चतस्रः सलिलाः ॥ २२ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

पुण एवं अब्भिंतरिया चउरो अट्ठवीस सहस्सेहिं ।
पुण अवि चउ सलिला छप्पन्नेहिं सहस्सेहिं जंति ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ:—

अब्भिंतरिया=મધ્યક્ષેત્રની
चउरो=ચાર નદીઓ
अट्ठवीस=અઠ્ઠાવીસ
सहस्सेहिं=હજાર નદીઓ સાથે
सलिला=નદીઓ (મધ્યક્ષેત્રની)

ગાથાર્થ:—

તથા એ પ્રકારે અંદર પ્રદેશની ચાર અઠ્ઠાવીશ અઠ્ઠાવીશ હજાર સાથે, અને ચાર નદીઓ છપ્પન્ન છપ્પન્ન હજાર સાથે જાય છે.

વિશેષાર્થ—

હિમવંત, હિરણ્યવંત, હરિવર્ષ, અને રમ્યક એ ચાર ક્ષેત્ર અભ્યન્તર ક્ષેત્રો છે. કેમકે-ભરત ઐરાવત બાહ્ય ક્ષેત્રો છે, મહાવિદેહ મધ્ય ક્ષેત્ર છે. બાહ્ય અને મધ્યની વચ્ચે આવેલા હોવાથી તે અભ્યન્તર ક્ષેત્રો કહેવાય છે. અને તેમાંની નદીઓ પણ અભ્યન્તર નદીઓ કહેવાય છે.

નામ.	ક્યાં છે?	કઈ દિશાઓ તરફ.	પરિવાર
रोहिता-	હિમવંત ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
रोहितांशा-	,,	પશ્ચિમમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
सुवर्णकुला=	હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
रुप्यकुला-	,,	પશ્ચિમમાં વહે છે.	૨૮૦૦૦
हरिसलिला-	હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે.	૫૬૦૦૦

*अब्भंतरगा એવો પણ પાઠ છે

हरिकान्ता-	,,	પશ્ચિમમાં વહે છે	૫૬૦૦૦
नरकान्ता-	રમ્યક ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૫૬૦૦૦
नारीकान्ता-	,,	પશ્ચિમમાં વહે છે	૫૬૦૦૦

આ આઠેય નદીઓ પરિવાર સાથે લવણસમુદ્રને મળે છે.

૧૪૦૦૦+૧૪૦૦૦+૧૪૦૦૦+૧૪૦૦૦+૧૧૨૦૦૦+૨૨૪૦૦૦+૧૨ મુખ્ય નદીઓ = ૩૯૨૦૧૨ નદીઓ અહીં સુધી સમજવી.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની નદીઓ

कुरुमज्झे चउरासी-सहस्साइं तह य विजयसोलससु ।
बत्तीसाण नईणं. चउदससहस्साइं पत्तेअं (यं) ॥२३॥

નીકળી સીતોદાના પ્રવાહમાં પડી દેવકુરૂમાં વહી મેરૂ પાસે વાંકી વળી-

દેવકુરૂમાં— ૮૪૦૦૦ ના પરિવાર સાથે

૧૬ પશ્ચિમની દરેક વિજયોની ૨ નદીઓનો

પરિવાર × ૧૪૦૦૦

૨૮૦૦૦ × ૧૬ = ૪૪૮૦૦૦

૫૩૨૦૦૦

અંતરનદીઓ— + ૬

કુલ ૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પશ્ચિમ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે. એજ પ્રમાણે—

સીતા નદી નીલવંત પર્વતના કેસરી હ્રદમાંથી નીકળી સીતાપ્રપાતમાં પડી ઉત્તરકુરૂમાં વહી મેરૂ પર્વત પાસે વાંકી વળી ઉત્તરકુરૂમાં — ૮૪૦૦૦ ના પરિવાર સાથે.

અને

૧૬ પૂર્વ વિજયોની ૨ નદીઓના પરિવાર × ૧૪૦૦૦

= ૨૮૦૦૦ × ૧૬ × ૪૪૮૦૦૦

અંતર્નદીઓ — + ૬

૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પૂર્વ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે. બન્નેયનો પરિવાર ૧૦૬૪૦૧૨ + ૬૪[૩૨ વિજયોની × ૨ મુખ્ય નદીઓ] =૧૦૬૪૦૭૮

પ્રથમની ૩૯૨૦૧૨

૧૦૬૪૦૭૮

કુલ ૧૪૫૬૦૯૦

૩૨ વિજયોની ૬૪ નદીઓ.

કચ્છ વગેરે ૮ વિજયોમાં તથા પદ્મ વગેરે (૧૭ થી ૨૪) ૮ વિજયોમાં ગંગા અને સિંધુ એ નામની અને બાકીની વિજયોમાં રક્તા અને રક્તવતી નામના નદીઓ છે. તેનો પ્રવાહ ઉંડાઈ વગેરે ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રની નદીઓ પ્રમાણેજ છે. ૮ ગંગા

૮ નિષધ ૮ રમ્યા અને ૮ રમ્યવતી એ ૩૨ પશ્ચિમ તરફ વહનારી નદીઓ નિષધ-નીલવંતના દ્રહોમાંથી નીકળી ચોદ ચોદ હજારના પરિવાર સાથે સીતોદા મહા નદીમાં મળે છે. અને બાકીની સીતા નદીમાં મળે છે.

*મહાવિદેહની ૧૨ અન્તર્નદીઓ.

પ્રવાહની પહોળાઈ ૧૨૫ યોજન. ૨॥ યોજન ઉંડી.

આ પણ નિષધ તથા નીલવંતમાંના ને ને નદીના [illegible] દ્રહોમાંથી નીકળી પશ્ચિમ તરફની છ નદીઓ સીતોદામાં અને, પૂર્વ તરફની છ નદીઓ સીતામાં મળે છે. [illegible] સુધી મળ્યા પછી આ નદીઓ પરિવાર વિના [illegible] મતાન્તરથી તેને પણ પરિવાર છે. જે [illegible] ગાથામાં સમજવો.

ગંગા-સીતોદાના પરિવારના સ્થાનનો [illegible]

ચૌદ હજારે ગુણેલી વિજયોમાંની આડત્રીશ નદીઓ સીતોદામાં પડે છે. એજ પ્રમાણે સીતામાં પણ ॥ ૨૪ ॥

વિશેષાર્થ:-

સમજવા જેવું એ છે કે-અહિં કુરૂક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ નદીઓને બદલે ૬ અન્તર્નદીઓના પરિવારની ૮૪૦૦૦ નદીઓ ગણી, જેથી ઘણા યોજનો સુધી કુરૂક્ષેત્રમાં થઈને એ બન્ને મહાનદીઓ નિકળવા છતાં કુરૂક્ષેત્રમાં એક પણ નદી એ નદીઓને મળતી નથી એવો અભિપ્રાય પ્રગટ થાય છે, અને તેજ મતાન્તર છે. આ મતાન્તરનો મુદ્દો એ છે કે-દેવકુરૂક્ષેત્ર તથા ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રની ચોરાશી ચોરાશી હજાર સંખ્યા કયા મુદ્દા ઉપર લેવી? દરેકની ૧૪૦૦૦ ગણતાં છ છ અંતર નદીઓની ચોરાશી હજાર સંખ્યા મળી રહે. બીજી રીતે વિચાર કરતાં એ અંતર નદીઓને વિજયોની ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવારની બબ્બે નદીઓ લઇએ. તો પછી તે અંતરનદીઓને જુદો પરિવાર કયાંથી આવ્યો? તેજ રીતે કુરૂઓમાંનો પરિવાર પણ કયાંથી આવ્યો? પાંચ લાખ બત્રીશ હજારની બાબતમાં બન્નેય મતો સરખા છે. માત્ર ચોરાસી હજારની સંખ્યા કઇ રીતે પૂરી થાય? તેની બાબતમાં મતભેદ છે* ॥ ૨૪ ॥

સીતા-શીતોદાનો પરિવાર, તથા કુલ પરિવાર સંખ્યા.

सीया सीओयावि य, बत्तीससहस्सपंचलक्खेहिं ।
सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥२५॥

* કુરૂની ચોરાશી હજારવાળો મત વધારે ઠીક લાગે છે, કેમકે અંતરનદીઓના પટ એક સરખા કહેલા છે જો તેમા બીજી નદીઓ મળતી હોય તો તેનો પટ પહોળો પહોળો થતો જાય, વળી તે નદીઓ વૈતાઢ્યની પેઠે જ વિજયોની મર્યાદામાં છે. વિજયમાની ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવારની બન્નેય નદીઓ સીધી ઉત્તર-દક્ષિણ વહીને સીતા-સીતોદામા મળે છે. એટલે તે અંતરનદીના પરિવાર રૂપે ખરી રીતે નથી વળી વિજયની નદીમા પરિવાર મળી ગયા પછી અંતરનદીઓને મળવાને નવો પરિવાર સંભવે નહિ તથા બન્ને કુરૂઓના મોટા પ્રદેશમા મોટી નદીઓને મળનારી નાની નદીઓ ન હોય એ સંભવિત લાગતુ નથી. પછી તો કેવળિગમ્ય.

શબ્દાર્થ:—

સ=સહિત
कोसे=એક કોશ, એક ગાઉ
गंगा=ગંગા નદીનો
सिंधूण=સિંધુ નદીનો
वित्थरो= વિસ્તાર, પ્હોળાઇ
मूले=મૂળને વિષે (જ્યાંથી નદી નિકળે છે ત્યાં)
दसगुणिओ=દશ ગુણો
पज्जंते=પર્યન્તે, છેડે (નદી જ્યાં સમુદ્રને મળે છે ત્યાં)
इय=એ પ્રમાણે
दुदु=બે બે
गुणणेण=ગુણવાવડે, ગુણો
सेसाणं=શેષ (બાકીનીનો)

ગાથાર્થ:-

ગંગા અને સિંધુનો વિસ્તાર મૂળમાં એક ગાઉ સાથે છ યોજન, અને છેડે દશ ગુણો છે. એ પ્રકારે બમણો બમણો બાકીની નદીઓનો છે. ૨૬

વિશેષાર્થ.—

ગંગા-સિંધુ-રક્તા-રક્તવતી એ બાહ્ય ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ જ્યાં સરોવરમાંથી નીકળે છે, ત્યાં પ્રારંભમાં ૬ા યોજન પ્હોળા પ્રવાહવાળી છે, અને ત્યારબાદ ૧૪૦૦૦ નદીઓનું પાણી ભેગું થતાં અનુક્રમે વધતી વધતી જ્યાં સમુદ્રને મળે છે ત્યાં+ ૬૨ાા યોજન જેટલા મોટા પ્રવાહ (પટ) વાળી છે. તથા હિમવંત અને હિરણ્યવંત ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૧૨ાા યોજન અને અન્તે

+ એ ૬૨ાા યોજન પ્રવાહ અને એ ચારે નદીનું નિર્ગમ (નીકળવાનું સ્થાન) ઇત્યાદિ ઉપર કહેલું ગંગા-સિંધુનું કોઈપણ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ વર્તમાનકાળ આશ્રયિ નથી, પરન્તુ અવસર્પિણીના પહેલા અને ઉત્સર્પિણીના છેલ્લા આરા આશ્રયિ એ નદીઓનું સ્વરૂપ છે અને હિમવતાદિ ક્ષેત્રના ૧૦ મહાનદીઓનું પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ તો સદાકાળને માટે એક સરખું છે માટે વર્તમાનકાળનો ગંગા સિંધુ નદીનું સ્વરૂપ વિલક્ષણ દેખીને પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ ખોટું માનવાનું સાહસ ન કરવું ભરત અને ઐરાવત એ ૨ ક્ષેત્રોમાં કુદરતી રીતે જ ક્ષેત્ર અને કાળના એવા મોટા વિલક્ષણ ફેરફાર થઇ જાય છે, કે જેથી કોઈ સ્વરૂપ નિયમિતપણે લખી શકાય નહિ એ ૨ ક્ષેત્રોમાં નિયત સ્વરૂપવાળો કેવળ વૈતાઢ્ય પર્વત અને ૧ ઋષભકૂટ

૨૦૫ યોજન પહોળા પટવાળી છે. તથા હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રવાળી ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૨૫ યોજન અને પર્યન્તે ૨૫૦ યોજન પટવાળી છે. તેમજ સીતોદા અને સીતા નદી પ્રારંભમાં ૫૦ યોજન અને પર્યન્તે ૫૦૦ યોજન પહોળા પ્રવાહવાળી છે.

પ્રશ્ન.—નદીઓનો પટ-વિસ્તાર કહ્યો. પરંતુ ઊંડાઈ કેટલી ?

ઉત્તર:—ઊંડાઈ એમ કે ગાથામાં કહી નથી. તોપણ [illegible] પોતાના પ્રમાણથી દરેક સ્થાને પચાસમા ભાગ જેટલી ઊં[illegible] જાણવી. જેથી ગંગા વગેરે ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં [illegible] [illegible] અને પર્યન્તે ૫ ગાઉ ઊંડી છે. એ રીતે બીજી નદી[illegible] ઊંડાઈ પણ પૂર્વ ગ્રંથમાં કહી છે. ત્યાંથી જાણવી. [illegible]

શબ્દાર્થ:—

उच्चिद्धा=ઉંચા
कणय=કનક, સુવર્ણ
मया=ના, રૂપ, મય.
सिहरि=શિખરી પર્વત
चुल्ल=ક્ષુલ્લ, લઘુ
हिमवंता=હિમવંત પર્વત
रुप्पि=રુક્મિ પર્વત, રૂપ્પી પર્વત.
महाहिमवंता=મહાહિમવંત પર્વત
स(=सय)=શત, સો
उच्चा=ઉંચા
रुप्प=રૂપું (=રૂપાના)
कणयमया=કનકમય, સુવર્ણમય, (સુવર્ણના)

गाथार्थ —

શિખરી અને ક્ષુલ્લ હિમવંત સો જોજન ઉંચા [1]સોનામય છે. રુક્મિ અને મહાહિમવંત બસો જોજન ઉંચા અને અનુક્રમે ચાંદી ને સોનામય છે ॥ ૨૭ ॥

चत्तारि जोयणसए [2]उच्चिद्धो निसढ नीलवंतो अ ।
निसढो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरि ॥२८॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चत्वारि योजनशतान्युच्छ्रितो निषधो नीलवांश्च ।
निषधस्तपनीयमयो, वैडूर्यको नीलवान् गिरि ॥ २८ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

निसढो अ नीलवंतो चत्तारि सए जोयण उच्चिद्धो ।
निसढो तवणिज्जमओ नीलवंत गिरि वेरुलिओ ॥ २८ ॥

---

૧ સુવર્ણ પાંચ વર્ણનું હોવા છતાં પીળા વર્ણનું મુખ્ય હોવાથી અહીં પીળા વર્ણનું છે

૨ છપાયેલી જંબૂ૦ સંગ્રહણી તથા બૃ૦ ક્ષેત્રસમાસમાં उच्चिद्धो પાઠ છે

શબ્દાર્થ:—

पव्वय=પર્વત
वरा=શ્રેષ્ઠ
समयक्खित्तम्मि=સમયક્ષેત્રમાં, અઢી દ્વીપમાં, મનુષ્યક્ષેત્રમાં
मंदर=મેરૂપર્વત
विहूणा=વિના, સિવાય
धरणि પૃથ્વી
तले=તળમાં, અંદર
उवगाढा=અવગાહેલા, દટાયેલા ઉંડા ગયેલા, અંદર રહેલા.
उस्सेह=ઉત્સેધ, ઉંચાઈ (થી)
चउत्थ=ચોથા
भायम्मि=ભાગે

ગાથાર્થ:—

સમયક્ષેત્રમાં રહેલા મેરુ સિવાયના સર્વે મુખ્ય પર્વતો ભૂમિમાં ઉંચાઈને ચોથે ભાગે દટાયેલા છે.

વિશેષાર્થ —

સૂર્યચન્દ્રની ગતિથી (૨॥ દ્વીપની બહાર સ્થિર સૂર્યાદિ હોવાથી તે સમયક્ષેત્ર નથી.) ઉત્પન્ન થયેલ સમય એટલે (સમય આવલિ મુહૂર્ત્ત ઈત્યાદિ અનેક ભેદવાળો) કાળ જે ક્ષેત્રમાં પ્રવર્ત્તે છે તે સમયક્ષેત્ર ૨॥ દ્વીપ પ્રમાણ. અને તે[1] ૪૫૦૦૦૦૦ (=પીસ્તાલીસ લાખ) યોજન પ્રમાણ છે. એનું બીજું નામ [2]મનુષ્યક્ષેત્ર પણ છે.

એ સમયક્ષેત્રના જંબૂદ્વીપના [3]મેરુ સિવાયના સર્વ પર્વતો

[1] ૧ લાખ યોજનનો સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપ, તેને ફરતો ૨ લાખ યોજનનો લવણ સમુદ્ર, તેને ફરતો ૪ લાખ યોજનનો સંપૂર્ણ ધાતકીખંડ દ્વીપ, તેને ફરતો ૮ લાખ યોજનનો કાલોદધિ સમુદ્ર, અને તેને (સોળ લાખ યોજનના પુષ્કરવરદ્વીપનો અર્ધ ભાગ એટલે) ૮ લાખ યોજનનો અર્ધ પુષ્કરવરદ્વીપ એ પ્રમાણે બે સમુદ્ર સહિત ૨॥ દ્વીપ છે ત્યાં જંબૂદ્વીપ ૧ લાખ યોજન અને તેની બે બાજુએ (બે સમુદ્ર સહિત ૧॥ દ્વીપનો વિસ્તાર) ૨૨ લાખ ૨૨ લાખ યોજન ગણતા મનુષ્યક્ષેત્રના ૪૫ લાખ યોજન થાય

[2] અઢી દ્વીપમાંજ મનુષ્યોની વસતી, જન્મ અને મરણ છે. અને અઢી દ્વીપની બહાર અનિયત મનુષ્યોનું ગમનાગમન છે, પરન્તુ જન્મ, મરણ અને નિવાસ નથી માટે ૨॥ દ્વીપનું નામ મનુષ્યક્ષેત્ર છે.

[3] કારણ કે જંબૂદ્વીપના મેરુની ઉંચાઈ ૯૯૦૦૦ યોજન અને ઉંડાઈ

संस्कृत અનુવાદ.

खण्डादिगाथाभिर्दशभिर्द्वारैर्जम्बूद्वीपस्य ।
संग्रहणी समाप्ता रचिता हरिभद्रसूरिभि ॥ ३० ॥

શબ્દાર્થ:—

खंडाई=ખંડ વગેરેની (અથવા खंडा जोयणवासा=ઇત્યાદિ)
गाहाहिं=ગાથાઓ વાળાં (= ગાથાઓમાં કહેલાં)
दसहिं=દશ
दारेहिं=દ્વારોવડે
जंबूदीवस्स=જંબૂદ્વીપની
सघयणी=સંગ્રહણી(સંગ્રહ)પદ્ધતિ
सम्मत्ता=સમાપ્ત થઇ
रइया=રચેલી
हरिभद्दसूरेहिं=શ્રી હરિભદ્ર સૂરિએ.

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

खंड आई [1]गाहाहिं दसहिं दारेहि हरिभद्दसूरेहि रइया
जंबूदीवस्स सघयणी सम्मत्ता ॥ ३० ॥

ગાથાર્થ:-

खंडा વગેરે ગાથાઓ વડે દશ દ્વારોથી શ્રી हरिभद्रसूरि એ રચેલી જંબૂદ્વીપની સંગ્રહણી પૂરી થઇ ॥ ૩૦ ॥

વિશેષાર્થ:—

એ કહેલા ૧૦ પદાર્થો સિવાય બીજા પણ અનેક શાશ્વત પદાર્થો આ જંબૂદ્વીપમાં છે, તેનું સ્વરૂપ બીજા ગ્રંથોથી જાણવા યોગ્ય છે. ॥૩૦॥

જંબૂદ્વીપની સંગ્રહણી પ્રકરણનો અર્થ લખવામાં મતિદોષ વગેરે કારણથી જે કંઇ ભૂલચૂક થઇ હોય તે ક્ષમા કરી સુધારી વાંચવું, એવી સજ્જનો પ્રત્યે અમારી નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ છે

परिशिष्ट

બીજા પણ કેટલાક શાશ્વત પદાર્થો અહિં આપ્યા છે.

૧ જંબૂદ્વીપમા ૨. સૂર્ય ૨ ચંદ્ર.

જે ચંદ્ર સૂર્ય આજે ઉગ્યો હોય તે બીજે દિવસે ન ઉગતાં

૧ गाहाए એવો તૃતીયા એકવચનાન્ત પાઠ પણ છે

બીજે દિવસે ઉગે છે. એકેક ચન્દ્રનો ૨૮ નક્ષત્ર ઇત્યાદિ પરિવાર હોવાથી બમણો પરિવાર (૫૬ નક્ષત્ર, ૧૭૬ ગ્રહ, ૧૩૩૯૫૦ કોડાકોડી તારા) જંબૂદ્વીપમાં છે.

૨. જંબૂદ્વીપની જગતી અને ૪ દ્વાર.

આ દ્વીપને ફરતો ? કોટ છે. જે મૂળમાં ૧૨ યોજન પહોળો, ઉપર ૪ યોજન પહોળો, ૮ યોજન ઊંચો અને નીચની [illegible] જેવી જાળીઓવાળો વલયાકારે રહેલો છે. તેને જગતી કહે છે. તેને વિજય-વિજયંત-જયંત-અપરાજિત એ ચાર નામ વાળા પૂર્વાદિ દિશામાં અનુક્રમે ૪ મોટાં દ્વાર (દરવાજા) છે.

રહેશે અને પુન: મનુષ્યની અને પશુઓની વૃદ્ધિ એ બીજ રૂપ મનુષ્યથી અને પશુઓથી જ થશે.

૫. ૪ અને ૩૪ તીર્થંકર.

પૂર્વે કહેલી ૩૪ વિજયોમાં ૧-૧ તીર્થંકર ગણવાથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૪ તીર્થંકર હોય છે, અને જઘન્યથી ૪ તીર્થંકર ભગવાન તે મહાવિદેહમાં તીર્થંકરપણે વિચરતા હોય. મતાન્તરે જઘન્યથી ૨ તીર્થંકરો પણ મહાવિ૦ માંજ કહ્યા છે.

૬. ચક્રવર્ત્તિ-વાસુદેવ-બળદેવ ૪ અને ૩૦

મહાવિદેહમાં ઉત્કૃષ્ટથી (૨૮ વિજયમાં) ૨૮ ચક્ર૦ અથવા ૨૮ વાસુ૦-અને ૨૮ બળ૦ હોય છે, અને તેજ વખતે ભરત ઐરાવતમાં પણ ચક્રવર્ત્તિ આદિ હોય તો જંબૂદ્વીપમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્ત્તિ આદિ હોય છે, અન્યથા જઘન્યથી ૪ હોય તો મહાવિદેહમાં જ હોય. વળી મહાવિ૦માં ૨૮ વિજયો જ્યારે ૨૮ ચક્રવર્ત્તિ યુક્ત હોય ત્યારે શેષ ૪ વિજયો ૪ વાસુદેવ તથા ૪ બળદેવ યુક્ત હોય છે, પરન્તુ એક વિજયમાં ચક્રવર્ત્તિ અને વાસુદેવ બે ન હોઈ શકે, એ નિયમથી સર્વ ગણત્રી કરવી.

૭. પંડુક વનમાં ૪ અભિષેક શિલા

મેરુપર્વતના શિખર ઉપર પંડુક વન નામનું વન છે, તેમાં ૫૦૦ યોજન લાંબી, ૨૫૦ યોજન પહોળી, ૪ યોજન જાડી (ઉંચી), અને અર્જુન (શ્વેત) સુવર્ણના ૪ મહાશિલાઓ ચાર દિશામાં છે. તે શિલાઓ ઉપર તે તે દિશામા જન્મેલા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોનો જન્માભિષેક થાય છે.

૮. ૨ મહાવૃક્ષ.

ભૂમિકૂટના વર્ણનમાં કહેલ ૧ જંબૂવૃક્ષ અને શાલ્મલીવૃક્ષ એમ ૨ વૃક્ષ છે, તેમાં ૧ ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમા અને ૧ દેવકુરુક્ષેત્રમાં છે. તે દરેક ૮ યોજન ઉંચું, ૦॥ યોજન ઉંડું અને ૮ યોજન વિસ્તારવાળું છે. ત્યાં જંબૂવૃક્ષ ઉપર જંબૂદ્વીપનો અધિપતિ અનાદૃત

રંગ અને સાદૃશ્યથી વૃક્ષ ઉપર નભકંટક રહે છે. અને વૃક્ષ સ્વરૂપ પ્રકાશિતમય બનાવે છે. પરન્તુ તેના આકાર વૃક્ષના જેવા જ સાદૃશ્ય છે. પુનઃ આ ફળ વૃક્ષને કેવા ભીતર આપવું જે. એ જેવા નાનાં હોય છે.

જેમ ગંગા મહાનદીના પૂર્વ કિનારે ૯ નિધિ ભૂમિને વિષે છે. તે દરેક ૧૨ યોજન લાંબી અને ૯ યોજન પ્હોળી તથા ૮ યોજન ઊંચી એવી મોટી પેટીઓના આકારવાળા, તથા સુવર્ણના બનેલા અને આઠ આઠ ચક્ર ઉપર રહેલા (આગગાડીના ડબ્બા સરખા) છે. તેમાં દરેક સ્થિતિને દર્શાવનાર શાશ્વત પુસ્તકો હોય છે, અથવા તે તે જાતના પદાર્થો તૈયાર મળી શકે એવા હોય છે. દરેક નિધિમાં પોતપોતાનાં નામ સરખાં નામવાળા દેવો અધિપતિ હોય છે. પાંચમો ખંડ સાધીને ચક્રવર્તિ એ ૯ નિધિઓને પણ સાધે છે, અને ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરી પોતાના નગરમાં આવે છે. ત્યારે તે નિધિઓ પણ પાતાલમાર્ગે ચક્રવર્તિના નગર બહાર આવી જાય છે.

૧૪. ૪૨૦ રત્નો.

દરેક ચક્રવર્તિને ચક્ર-છત્ર-દંડ-ચર્મ-ખડ્ગ-મણિ-કાકિણી, એ ૭ एकेन्द्रिय रत्न, તથા સેનાપતિ-ગાથાપતિ-વાર્ધકી-પુરોહિત-અશ્વ, હસ્તિ અને સ્ત્રી એ ૭ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૧૪ રત્નો હોય છે. જેથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્તિ હોવાથી જંબૂદ્વીપમાં ૨૧૦ એકેન્દ્રિય રત્ન અને ૨૧૦ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૪૨૦ રત્ન ચક્રવર્તિના હોય છે.

એ જંબૂદ્વીપના પ્રસિદ્ધ પદાર્થો કહ્યા, તે ઉપરાન્ત બીજા પણ કોટીશિલા વગેરે અનેક પદાર્થો જંબૂદ્વીપમાં છે તે, બીજા ગ્રંથોથી સવિસ્તર જાણવા યોગ્ય છે.

॥ इति जम्बूद्वीप संग्रहणी परिशिष्टम् ॥

॥ दंडक प्रकरण सूत्र ॥

नमिउं चउवीसजिणे. तस्सुत्तवियारलेसदेसणओ।
दंडगपएहिं ते च्चिय. थोसामि सुणेह भो भव्वा ॥१॥

नेरइया असुराई. पुढवाई बेइंदियादओ चेव।
गब्भयतिरियमणुस्सा. वंतर जोइसिय वेमाणी ॥२॥

संखित्तयरी उ इमा. सरीरमोगाहणा य संघयणा।

देव नर अहियलक्खं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं ।
दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥
अंतमुहुत्तं निरए, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु ।
देवेसु अद्धमासो, उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥१०॥
थावर सुर नेरइया, अस्संघयणा य विगल छेवट्ठा ।
संघयण-छगं गब्भय-नर-तिरिएसु वि मुणेयव्वं॥११॥
सव्वेसिं चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा ।
नर तिरि छसंठाणा, हुंडा विगलिंदि-नेरइया ॥१२॥
नाणाविह धय सूई, बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया।
पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥१३॥
सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गब्भतिरियमणुएसु।
नारय तेऊ वाऊ, विगला वेमाणि य तिलेसा॥१४॥
जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा ।
इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्घाया ॥१५॥
वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे ।
केवलि य समुग्घाया, सत्त इमे हुंति सन्निणं ॥१६॥
एगिंदियाण केवल-तेउ-आहारगविणा उ चत्तारि।
ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥ १७॥
पण गब्भतिरिसुरेसु, नारय वाऊसु चउर तिय सेसे ।
विगल दु दिट्ठी थावर. मिच्छत्ति सेस तिय दिट्ठी ॥१८॥

थावर वि निसु अचक्खु-चउरिंदिसु तद्दुगं सुए भणियं।
मणुआ चउदंसणिणो. सेसेसु तिगं तिगं भणियं ॥१९॥
अन्नाण-नाण तिय तिय. सुरतिरिनिरए थिरे अनाणदुगं।
नाणन्नाण दु विगले. मणुए पण नाण ति अनाणा ॥२०॥
सच्चेअर मीस असच्चमोस मण वय विउव्वि आहारे।
उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा देसिया समए ॥२१॥
इक्कारस सुर निरए. तिरिएसु तेर पनर मणुएसु।
विगले चउ पण वाए. जोगतिगं थावरे होइ ॥२२॥
ति अनाण नाण पण चउ, दंसण बार जिअलक्ख-
णुवओगा।
इय बारस उवओगा. भणिया तेलुक्कदंसीहिं ॥२३॥
उवओगा मणुएसु. बारस नव निरय-तिरिय-देवेसु।
विगलदुगे पण छक्कं. चउरिंदिसु थावरे तियगं ॥२४॥
संखा[illegible] समए. गब्भतिरि-विगल-नारय सुरा य।
[illegible] नियमा संखा. पणणंता थावर असंखा ॥२५॥
[illegible] नर असंखा. जह उववाए तहेव चवणेवि।
[illegible] ति दसवास-सहस्स उक्किट्ठ पुढवाई ॥२६॥
[illegible] विगलाऊ. नरतिरि सुरनिरय सागरतित्तीसा।
[illegible] चरिमिल्लुस्साहियं पलियं ॥२७॥
[illegible] अहियं अयरं. कम्मणदुपल्लयं नव निकाए।
[illegible] उक्किट्ठ विगलाऊ ॥२८॥

देव नर अहियलक्खं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं ।
दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥
अंतमुहुत्तं निरए, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु ।
देवेसु अद्धमासो, उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥१०॥
थावर सुर नेरइया, असंघयणा य विगल छेवट्ठा ।
संघयण-छगं गब्भय-नर-तिरिएसु वि मुणेयव्वं ॥११॥
सव्वेसिं चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा ।
नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलिंदि-नेरइया ॥१२॥
नाणाविह धय सूई, बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया ।
पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥१३॥
सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गब्भतिरियमणु[illegible]
नारय तेऊ वाऊ, विगला वेमाणि य तिलेस[illegible]
जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति [illegible]
इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समु[illegible]
वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय ते[illegible]
केवलि य समुग्घाया, सत्त इ[illegible]
एगिंदियाण केवल-तेउ-[illegible]
ते वेउव्वियवज्जा, विग[illegible]
पण गब्भतिरिसुरेसु, [illegible]
विगल दु दिट्ठी था[illegible]

गमणागमणं गब्भय–तिरियाणं सयलजीवठाणेसु ।
सव्वत्थ जंति मणुआ, तेऊवाउहिं नो जंति ॥ ३९ ॥
वेयतिय तिरिनरेसु, इत्थी पुरिसो य चउविहसुरेसु ।
थिरविगलनारएसु. नपुंसवेओ हवइ एगो ॥ ४० ॥
पज्जमणु-बायरग्गी वेमाणिय- भवण-निरय-वंतरिया ।
जोइस-चउ पणतिरिया. वेइंदि तेइंदि भू आऊ ॥४१॥
वाऊ वणस्सइ च्चिय. अहिया अहिया कमेणिमे हुंति ।
सव्वेवि इमे भावा. जिणा ! मए णंतसो पत्ता ॥४२॥
संपइ तुम्ह भत्तस्स. दंडगपयभमणभग्गहिययस्स ।
दंडतियविरय(इ)सुलहं. लहु मम दिंतु मुक्खपयं ॥४३॥
सिरि-जिणहंससुणीसर-रज्जे सिरिधवलचंदसीसेण ।
गजसारेण लिहिया. एसा विन्नत्ति अप्पहिया ॥४४॥

अहवेगखंडं भरहे, दो हिमवंते अ हेमवइ चउरो ।
अट्ठ महाहिमवंते, सोलस खंडाइं हरिवासे ॥ ४ ॥
बत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसट्ठि बीयपासेवि ।
चउसट्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥ ५ ॥
जोयणपरिमाणाइं, समचउरंसाइं इत्थ खंडाइं ।
लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥
विक्खंभवग्गदहगुण–करणी वट्टस्स परिरओ होइ ।
विक्खंभपायगुणिओ, परिरओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥
परिही तिलक्ख-सोलस-सहस्स दोय सय सत्तवीसहिया
कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ ८ ॥
सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न–सयसहस्साइं ।
चउणउयं च सहस्सा, सय दिवड्ढं च साहियं ॥९॥
गाउयमेगं पनरस–धणूसया तह धणूणि पन्नरस ।
सट्ठिं च अंगुलाइं, जंबूद्दीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥
भरहाइ सत्त वासा, वियड्ढ चउ चउरतिस वट्टियरे ।
सोलस वक्खारगिरि, दोचित्त-विचित्त दो जमगा ॥११॥
दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरू अ ।
छ वासहरा पिंडे, एगुणसत्तरि सया दुन्नी ॥ १२ ॥
सोलसवक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं ।
सोमणस गंधमायण, सत्तट्ठ य रुप्पिमहहिमवंते ॥१३॥

चउनीमविअइदंसु. विज्जुप्फलिमहणीलकंठेसु ।
नह मालवंत-सुरगिरि. नव नव कूडाइं [illegible] ॥ १४ ॥
हिमगिरिहरिसु इक्कारस. इय इगवन्नहिगिरिसु कूडाइं ।
पगंत मवखयणं. सव-चउरो सनवई [illegible] ॥ १५ ॥

चउदससहस्सगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिल्ला
सीओयाए निवडंति तहय सीयाइ एमेव ॥२४॥
सीया सीओयावि य, बत्तीससहस्सपंचलक्खेहिं ।
सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥२५॥
छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधूण वित्थरो मूले ।
दसगुणिओ पज्जंते, इय दुदु गुणणेण सेसाणं ॥२६॥
जोयणसयमुच्चिट्ठा, कणयमया सिहरिचुल्लहिमवंता ।
रुप्पि महाहिमवंता, दुसउच्चा रुप्पकणयमया ॥२७॥
चत्तारि जोयणसए उच्चिट्ठो निसढ नीलवंतो अ ।
निसढो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरि॥२८॥
सव्वेवि पव्वयवरा, समयक्खित्तम्मि मंदरविहूणा ।
धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥ २९ ॥
खंडाईगाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंबूद्दीवस्स ।
संघयणी सम्मत्ता, रइया हरिभद्दसूरिहिं ॥ ३० ॥

चउतीसविजयवेयड्ढेसु. विज्जुप्पहनिसढनीलवंतेसु ।
तह मालवंत-सुरगिरि, नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥ १४ ॥
हिमसिहरिसु इक्कारस. इय इगसट्ठिगिरिसु कूडाणं ।
एगत्ते सव्वधणं. सय-चउरो सत्तसट्ठी य ॥ १५ ॥
चउ-सत्त-अट्ठ-नवगे-गारसकूडेहिं गुणह जहसंखं ।
सोलस-दुदु-गुणयालं. दुवे य सगसट्ठि सय-चउरो ॥१६॥
चउतीसं विजएसुं. उसहकूडा अट्ठ मेरुजंबुम्मि ।
अट्ठ य देवकुराए. हरिकूड-हरिस्सहे सट्ठी ॥ १७ ॥
मागह वरदाम पभास तित्थ विजएसु एरवय भरहे ।
चउतीसा तिहि गुणिया. दुरुत्तरसयं तु तित्थाणं ॥१८॥
विज्जाहर-अभिओगिय. सेढीओ दुन्नि दुन्नि वेयड्ढे ।

देव नर अहियलक्खं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं।
दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥
अंतमुहुत्तं निरए, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु।
देवेसु अद्धमासो, उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥१०॥
थावर सुर नेरइया, अस्संघयणा य विगल छेवट्ठा।
संघयण-छगं गब्भय-नर-तिरिएसु वि मुणेयव्वं ॥११॥
सव्वेसिं चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा।
नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलिंदि-नेरइया ॥१२॥
नाणाविह धय सूई, बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया।
पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥१३॥
सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गब्भतिरियमणुएसु।
नारय तेऊ वाऊ, विगला वेमाणि य तिलेसा ॥१४॥
जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा।
इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्घाया ॥१५॥
वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे।
केवलि य समुग्घाया, सत्त इमे हुंति सन्निणं ॥१६॥
एगिंदियाण केवल-तेउ-आहारगविणा उ चत्तारि।
ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥ १७॥
पण गब्भतिरिसुरेसु, नारय वाऊसु चउर तिय सेसे।
विगल दु दिट्ठी थावर. मिच्छत्ति सेस तिय दिट्ठी ॥१८॥

थाक कि निघु [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।
[illegible] [illegible] [illegible] पण [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] पण [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] अनाण [illegible] पण [illegible] [illegible] [illegible]

पुढवाइ-दस-पयाणं, अंतमुहुत्तं जहन्न-आऊठिई ।
दससहसवरिससठिइआ भवणाहिवनिरयवंतरिया ॥२९॥
वेमाणिय-जोइसिया, पल्लतयङ्कंस आउआ हुंति ।
सुरनरतिरिनिरएसु. छ पज्जत्ती थावरे चउगं ॥३०॥
विगले पंच पज्जत्ती, छद्दिसिआहार होइ सव्वेसिं ।
पणगाइपए भयणा, अह सन्नितियं भणिस्सामि ॥३१॥
चउविहसुरतिरिएसु, निरएसु य दीहकालिगी सन्ना ।
विगले हेउवएसा सन्नारहिया थिरा सव्वे ॥३२॥
मणुआण दीहकालिय, दिट्ठिवाओवएसिआ केवि ।
पजगणतिरिमणुअ च्चिय, चउविहदेवेसु गच्छंति ॥३३॥
संखाउ पज्जपणिंदि-तिरियनरेसु तहेव पज्जत्ते ।
भूदगपत्तेयवणे, एएसु च्चिय सुरागमणं ॥ ३४ ॥
पज्जत्तसंखगब्भय-तिरियनरा निरयसत्तगे जंति ।
निरउवट्टा एएसु. उववज्जंति न सेसेसु ॥ ३५ ॥
पुढवी-आउ-वणस्सइ-मज्झे नारयविवज्जिया जीवा ।
सव्वे उववज्जंति, निय-निय-कम्माणुमाणेणं ॥३६॥
पुढवाइ-दसपएसु. पुढवी-आऊ-वणस्सई जंति ।
पुढवाइदसपएहिं य, तेऊवाऊसु उववाओ ॥ ३७ ॥
तेऊवाऊ गमणं पुढवीपमुहंमि होइ पयनवगे ।
पुढवाइठाणदसगा, विगलाइतियं तहिं जंति ॥३८॥

गमणागमणं गब्भय-निग्गियाणं मयच्छीचडाणंमु ।
मज्झ्य जंति मणुआ. ते अवाउ ह्हि-नो जंति ॥ ३९ ॥
चेयनिव निविन्नंमु. हत्थी पुम्मिो व चउदिहन्तुमु ।
विग्गिनरकनारयमु. नपुंसकओ हवह गणो ॥ ४० ॥
पउआमण-वायवसी चेगाणिय- मगग-निरय-दंसनिणा ।
[illegible] ॥ ४१ ॥
[illegible]

*

अहवेगखंडं भरहे, दो हिमवंते अ हेमवइ चउरो ।
अट्ठ महाहिमवंते, सोलस खंडाइं हरिवासे ॥ ४ ॥
बत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसट्ठि वीयपासेवि ।
चउसट्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥ ५ ॥
जोयणपरिमाणाइं, समचउरंसाइं इत्थ खंडाइं ।
लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥
विक्खंभवग्गदहगुण–करणी वट्टस्स परिरओ होइ ।
विक्खंभपायगुणिओ, परिरओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥
परिही तिलक्ख-सोलस-सहस्स दोय सय सत्तवीसहिया
कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ ८ ॥
सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न–सयसहस्साइं ।
चउणउगं च सहस्सा, सय दिवड्ढं च साहियं ॥९॥
गाउयमेगं पनरस–धणूसया तह धणूणि पन्नरस ।
सट्ठिं च अंगुलाइं, जंबूद्दीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥
भरहाइ सत्त वासा, वियड्ढ चउ चउरतिस वट्टियरे ।
सोलस वक्खारगिरि, दोचित्त-विचित्त दो जमगा ॥ ११ ॥
दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरू अ ।
छ वासहर पिंडे, एगुणसत्तरि सया दुन्नी ॥ १२ ॥
सोलसवक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं ।
सोमणस गंधमायण, सत्तह य रुप्पिमहाहिमवे ॥ १३ ॥

चउनीमविचयहेम्. विज्ञुपहनिवहनीन्हेंन् ।
नह मान्वंन-मुरगिरि. नव नव कुबाई ... ॥
हिमगिरहिमु हकाक्न. हय हमणहिणिक्न ...
पगंन मह्लयणं. मय-चउरी ननयहं ... ॥

चउदससहस्सगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिल्ला
सीओयाए निवडंति तहय सीयाइ एमेव ॥२४॥
सीया सीओयावि य, बत्तीससहस्सपंचलक्खेहिं ।
सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥२५॥
छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधूण वित्थरो मूले ।
दसगुणिओ पज्जंते, इय दुदु गुणणेण सेसाणं ॥२६॥
जोयणसयमुच्चिट्ठा, कणयमया सिहरिचुल्लहिमवंता ।
रुप्पि महाहिमवंता, दुसउच्चा रुप्पकणयमया ॥२७॥
चत्तारि जोयणसए उच्चिट्ठो निसढ नीलवंतो अ ।
निसढो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरि॥२८॥
सव्वेवि पव्वयवरा, समयक्खित्तम्मि मंदरविहूणा ।
धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥ २९ ॥
खंडाईगाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंबूद्दीवस्स ।
संघयणी सम्मत्ता, रइया हरिभद्दसूरिहिं ॥ ३० ॥

જેમ ગંગા મહાનદીના પૂર્વ કિનારે ૯ નિધિ ભૂમિને વિષે છે. તે દરેક ૧૨ યોજન લાંબી અને ૯ યોજન પ્હોળી તથા ૮ યોજન ઊંચી એવી મોટી પેટીઓના આકારવાળા, તથા સુવર્ણના બનેલા અને આઠ આઠ ચક્ર ઉપર રહેલા (આગગાડીના ડબ્બા સરખા) છે. તેમાં દરેક સ્થિતિને દર્શાવનાર શાશ્વત પુસ્તકો હોય છે, અથવા તે તે જાતના પદાર્થો તૈયાર મળી શકે એવા હોય છે. દરેક નિધિમાં પોતપોતાનાં નામ સરખાં નામવાળા દેવો અધિપતિ હોય છે. પાંચમો ખંડ સાધીને ચક્રવર્તિ એ ૯ નિધિઓને પણ સાધે છે, અને ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરી પોતાના નગરમાં આવે છે. ત્યારે તે નિધિઓ પણ પાતાલમાર્ગે ચક્રવર્તિના નગર બહાર આવી જાય છે.

૧૪. ૪૨૦ રત્નો.

દરેક ચક્રવર્તિને ચક્ર-છત્ર-દંડ-ચર્મ-ખડ્ગ-મણિ-કાકિણી, એ ૭ एकेन्द्रिय रत्न, તથા સેનાપતિ-ગાથાપતિ-વાર્ધકી-પુરોહિત-અશ્વ, હસ્તિ અને સ્ત્રી એ ૭ पंचेन्द्रिय रत्न મળી ૧૪ રત્નો હોય છે. જેથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્તિ હોવાથી જંબૂદ્વીપમાં ૨૧૦ એકેન્દ્રિય રત્ન અને ૨૧૦ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૪૨૦ રત્ન ચક્રવર્તિના હોય છે.

એ જંબૂદ્વીપના પ્રસિદ્ધ પદાર્થો કહ્યા, તે ઉપરાન્ત બીજા પણ કોટીશિલા વગેરે અનેક પદાર્થો જંબૂદ્વીપમાં છે તે, બીજા ગ્રંથોથી સવિસ્તર જાણવા યોગ્ય છે.

॥ इति जम्बूद्वीप सङ्ग्रहणी परिशिष्टम् ॥

देव नर अहियलक्खं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं।
दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥
अंतमुहुत्तं निरए, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु।
देवेसु अद्धमासो, उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥१०॥
थावर सुर नेरइया, असंघयणा य विगल छेवट्ठा।
संघयण-छगं गब्भय-नर-तिरिएसु वि मुणेयव्वं॥११॥
सव्वेसिं चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा।
नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलेंदि-नेरइया ॥१२॥
नाणाविह धय सूई, बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया।
पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥१३॥
सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गब्भतिरियमणुएसु।
नारय तेऊ वाऊ, विगला वेमाणि य तिलेसा॥१४॥
जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा।
इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्धाया ॥१५॥
वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे।
केवलि य समुग्घाया, सत्त इमे हुंति सन्निणं ॥१६॥
एगिंदियाण केवल-तेउ-आहारगविणा उ चत्तारि।
ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥ १७॥
पण गब्भतिरिसुरेसु, नारय वाऊसु चउर तिय सेसे।
विगल दु दिट्ठी थावर, मिच्छत्ति सेस तिय दिट्ठी ॥१८॥

पुढवाइ-दस-पयाणं, अंतमुहुत्तं जहन्न-आऊठिई ।
दससहस्सवरिससिठिइआ भवणाहिवनिरयवंतरिया ॥२९॥
वेमाणिय–जोइसिया, पल्लतयट्ठंस आउआ हुंति ।
सुरनरतिरिनिरएसु, छ पज्जत्ती थावरे चउगं ॥३०॥
विगले पंच पज्जत्ती, छद्दिसिआहार होइ सव्वेसिं ।
पणगाइपए भयणा, अह सन्नितियं भणिस्सामि ॥३१॥
चउविहसुरतिरिएसु, निरएसु य दीहकालिगी सन्ना ।
विगले हेउवएसा सन्नारहिया थिरा सव्वे ॥३२॥
मणुआण दीहकालिय, दिट्ठिवाओवएसिआ केवि ।
पजपणतिरिमणुअ च्चिय, चउविहदेवेसु गच्छंति ॥३३॥
संखाउ पज्जपणिंदि–तिरियनरेसु तहेव पज्जत्ते ।
भूदगपत्तेयवणे, एएसु च्चिय सुरागमणं ॥ ३४ ॥
पज्जत्तसंखगब्भय–तिरियनरा निरयसत्तगे जंति ।
निरउवट्टा एएसु, उववज्जंति न सेसेसु ॥ ३५ ॥
पुढवी-आउ-वणस्सइ-मज्झे नारयविवज्जिया जीवा ।
सव्वे उववज्जंति, निय-निय-कम्माणुमाणेणं ॥३६॥
पुढवाइ-दसपएसु, पुढवी-आऊ-वणस्सई जंति ।
पुढवाइदसपएहि य, तेऊवाऊसु उववाओ ॥ ३७ ॥
तेऊवाऊ गमणं पुढवीपमुहंमि होइ पयनवगे ।
पुढवाइठाणदसगा, विगलाइतियं तहिं जंति ॥३८॥

गमणागमणं नरअमर–तिरियाणं सयलजीवठाणेसु ।
सव्वत्थ जंति मणुआ, तेऊवाऊहि नो जंति ॥ ३९ ॥
वेयतिय तिरियनरेसु, इत्थी पुरिसो य चउविहसुरेसु ।
थिरविगलनारएसु, नपुंसवेओ हवइ एगो ॥ ४० ॥

अहवेगखंडं भरहे, दो हिमवंते अ हेमवइ चउरो ।
अट्ठ महाहिमवंते, सोलस खंडाइं हरिवासे ॥ ४ ॥
बत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसट्ठि बीयपासेवि ।
चउसट्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥ ५ ॥
जोयणपरिमाणाइं, समचउरंसाइं इत्थ खंडाई ।
लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥
विक्खंभवग्गदहगुण—करणी वट्टस्स परिरओ होइ ।
विक्खंभपायगुणिओ, परिरओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥
परिही तिलक्ख-सोलस-सहस्स दोय सय सत्तवीसहिया
कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ ८ ॥
सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न—सयसहस्साइं ।
चउणउयं च सहस्सा, सय दिवड्ढं च साहियं ॥९॥
गाउयमेगं पनरस—धणूसया तह धणूणि पन्नरस ।
सट्ठिं च अंगुलाइं, जंबूद्दीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥
भरहाइ सत्त वासा, वियड्ढ चउ चउरतिस वट्टियरे ।
सोलस वक्खारगिरि, दोचित्त-विचित्त दो जमगा ॥ ११ ॥
दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरू अ ।
छ वासहरा पिंडे, एगुणसत्तरि सया दुन्नी ॥ १२ ॥
सोलसवक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं ।
सोमणस गंधमायण, सत्तट्ठ य रुप्पिमहहिमवे ॥ १३ ॥

सुरनीमविमयरहेसु. विज्जुप्पहनिसढनीलवंतेसु ।
नह मालवंत-सुरगिरि. नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥ १४ ॥
हिमसिहरिसु इक्कारस. इय इगसट्ठिगिरिसु कूडाणं ।
एगत्ते सव्वधणं. सय-चउरो सत्तसट्ठी य ॥ १५ ॥
चउ-सत्त-अट्ठ-नवगे-गारसकूडेहिं गुणह जहसंखं ।
सोलस-दुदु-गुणयालं. दुवे य सगसट्ठि सय-चउरो ॥ १६ ॥
[illegible] विज्जुप्पभे. [illegible] सव्वंचरिम ।
[illegible] य [illegible]. [illegible] सिसहर [illegible] ॥ १७ ॥
भागह एरवएसु पत्तेयं [illegible] विजयेसु [illegible] ।
[illegible] निहि [illegible]. [illegible] नियाणं ॥ १८ ॥

चउदससहस्सगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिल्ला
सीओयाए निवडंति तहय सीयाइ एमेव ॥२४॥
सीया सीओयावि य, बत्तीससहस्सपंचलक्खेहिं ।
सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥२५॥
छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधूण वित्थरो मूले ।
दसगुणिओ पज्जंते, इय दुदु गुणणेण सेसाणं ॥२६॥
जोयणसयमुच्चिट्ठा, कणयमया सिहरिचुल्लहिमवंता ।
रुप्पि महाहिमवंता, दुसउच्चा रुप्पकणयमया ॥२७॥
चत्तारि जोयणसए उच्चिट्ठो निसढ नीलवंतो अ ।
निसढो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरि॥२८॥
सव्वेवि पव्वयवरा, समयक्खित्तम्मि मंदरविहूणा ।
धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥ २९ ॥
खंडाईगाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंबूदीवस्स ।
संघयणी सम्मत्ता, रइया हरिभद्दसूरिहिं ॥ ३० ॥

